

IN MEMORIAM VERSEGHY FERENC

5.

EMLÉKKÖNYV

a Szolnokon

**1997. szeptember 18–19-én rendezett
Verseghy tudományos ülészek anyagából**

Szolnok, 1998.

Szerkesztette és az előszót írta: Szurmay Ernő

Technikai munkatárs: Nagy Lászlóné

Borító: Gácsi Mihály linómetszete

Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár

Felelős kiadó: Bertalanné Kovács Piroska

Készült a Verseghy Könyvtár könyvkötészetében 250 példányban,

B/6-os méretben. Ny.sz.:

Szolnok, 1998. október hó

ISBN 963 7613 41 2

Bevezető

Az évfordulók jelentőségének eltúlzása nélkül hivatkozhatom arra, hogy a Verseghy Ferenc születésének 240. és halálának 175. évfordulója alkalmából rendezett 1997. évi hagyományos Verseghy tudományos ülészek kerek 75 évvel követte a helyi gimnázium névadását, 25 évvel pedig a szolnoki Verseghy-műhely munkájának megindulását. Úgy vélem tehát, bizonyos mértékig természetesnek tűnik, hogy az 1997. évi ülészek tematikájában éppúgy jelentkezik az említett évfordulókra való emlékezés, mint a kétnapos ülés helyszíneinek megválasztásában, s nem utolsósorban a megemlékezés programjának szokásosnál ünnepélyesebbé tételében, az emlékkiállítás megrendezésében és a rendezésbe bevont egyesületek, szervezetek számának bővülésében.

A megyeszékhely polgármestere által megnyitott Verseghy-emlékünnepe első napi rendezvényének a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár alig néhány hónappal előbb átadott épületének impozáns előadóterme adott otthont. A közel kétszáz fős hallgatóság, amelynek soraiban a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megyei tagozatának és a Társaság tagszervezetei közé felvett Verseghy Körnek csaknem valamennyi tagja is helyet foglalt, megkülönböztetett érdeklődéssel hallgatta Debreczeni Attilának, Fried Istvánnak, Notheisz Jánosnak a Verseghy-életmű eddig feltáratlan vonatkozásairól szóló előadását és a szolnoki „műhely” huszonöt esztendő munkáját értékelő megemlékezést.

Az évfordulós ünnepség fényét emelte a Damjanich Múzeum kiállítótermében Szabó László egyetemi tanár által megnyitott Verseghy-emlékkiállítás, amelyen első kiadású könyvek, Verseghyvel foglalkozó folyóirat- és újságcikkek, képek, fotók és tárgyi emlékek igazították el a felvilágosodás kora és Verseghy szolnoki utóélete iránt érdeklődő látogatókat.

Az ünnepi megemlékezés kedves színfoltja volt a Verseghy Ferenc Gimnázium irodalmi színpadának bemutatkozása az iskola dísztermében. A zenés irodalmi összeállítás szerkesztése és rendezése Valkó Mihály tagtársunk értő munkáját dicsérte. Ezzel az eseménnyel helyeződött át a megemlékezés színtere a Verseghy nevet viselő gimnáziumba, amely egykori szülőháza helyén épült.

Az iskola homlokzati falán elhelyezett emléktábla koszorúzásával indult a rendezvény sorozat második napja. Nem csökkenő érdeklődés kísérte a tudományos ülés további előadásait is. Margócsy István, Éder Zoltán, Wéber Antal Verseghy kortársi kapcsolataira, verseinek és nyelvészeti újításainak korabeli fogadtatására rávilágító szellemes, olykor derűs perceket is szerző, de mindig szakszerű megnyilatkozásai méltán váltották ki a népes hallgatóság tetszését.

Kollégák és növendékek is fokozott érdeklődéssel kísérték a gimnázium három fiatal tanárának, Szabó Károlynének, Pécsi Istvánnak és Borosné Szlávik Máriának a bemutatkozását, akik Verseghy szaktudományi írásaiból kiindulva a kor történelemtanítását ill. természettudományának állapotát elemezték. Szereplésük erősítette azt a reményt, hogy van és bizonyára a jövőben is lesz utánpótlása a Verseghy-kultusz ápolásán munkálkodó szolnoki „műhelynek”.

Valamennyi előadó és a Verseghy-kutatásban annak idején résztvevett első nemzedék még élő tagjai Verseghy-emlékérmet vehettek át a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tagozatának elnökétől.

A tudományos ülészek befejezése után került sor a szolnoki középiskolások részére még 1997 júniusában meghirdetett műelemző, illetve Verseghy korának nyelvészeti kérdéseivel foglalkozó írásbeli pályázat eredményhirdetésére. A MIT megyei tagozatának tagjai által értékelt negyvenhárom pályamű többsége arról tanúskodott, hogy a pályázó fiatalok munkájuk során jól használták a megadott forrásmunkákat, kellően elmélyedtek a Verseghy-művek ill. a felvilágosodáskori irodalom tanulmányozásában. Az ünnepi megemlékezést vers- és prózamondó verseny zárta. A sikeresen szerepelt diákokat támogatóink jóvoltából szép jutalomban tudtuk részesíteni. Csak a megbecsülés hangján szólhatnak a megyei és városi önkormányzat, a MOL Rt, a Szolnok és Vidéke ÁFÉSZ, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testület, a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szervezete és Káplár József városi önkormányzati képviselő céljainkat értő támogatásáról, amely lehetővé tette az évfordulóhoz méltó ünnepi megemlékezés megrendezését. A rendező szervek: a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, a Verseghy Gimnázium, a Damjanich János Múzeum, a Verseghy Kör, a TIT Szolnok Városi Szervezete és természetesen a MIT Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tagozata a maguk eszközeivel mindent megtettek a sikeres lebonyolítás érdekében.

Az elmondottak alapján talán nem tűnik túlzásnak az a megállapítás, hogy az 1997. évi Verseghy-megemlékezés, amelynek középpontjában most Verseghy és kora ill. Verseghy és kortársai gondolkör állott, tartalmában és formájában egyaránt méltóképpen követte az 1972 óta immár ötödször megrendezett emlékünnepek – bennük a Verseghy tudományos ülések – eddig sem lebecsülendő eredményeket hozó sorát.

Az In memoriam Verseghy Ferenc 5. az 1997. évi tudományos ülészen elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A szerkesztő abban a reményben bocsátja útjára és ajánlja az olvasók figyelmébe e könyvet, hogy az eddig megjelent négy kötethez hasonlóan ez is hozzájárul a Verseghy-életmű árnyaltabbá tételéhez.

Szolnok, 1998. június 30.

Szurmay Ernő

Debreczeni Attila: Verseghy és az irodalmi megújulás

Provokatív életművel szembenézni nagy kihívás, különös önmérsékletet kíván. Verseghy életműve kétségkívül provokatív, a szó több értelmében is. Radikális maga a személyiség, jószerivel minden megnyilatkozásában, állásfoglalásai idővel gyakran önmaguk ellentétébe fordulnak, művei hihetetlenül sokfélék és kirívóan egyenetlenek. A tárgyilagos megközelítés ellent kell álljon az életmű szélsőségeinek, nem azonosulhat feltétlenül egyetlen részével sem. Az önmérséklet az egésznek kiegyensúlyozott szemléletében ölthet testet.

Máig találónak és érvényesnek érzem Margócsy István értékelését Verseghy életművéről, melyet egy 1981-ben megjelent tanulmánya elején adott: „Verseghy Ferenc mint író és mint gondolkodó egyaránt az egyik legellentmondásosabb jelenségnek tekinthető a XVIII–XIX. század fordulóján. Egy személyben képviseli ő generációjának hatalmas lehetőségeit, lendületét és tragikus töredezettségét is; mindennek következménye egy nagy jelentőségű, terjedelmét és sokszínűségét nézve inkább torzóra, mint beteljesülésre emlékeztető, a kiválóság és selejtség között ingadozó írói-tudósi életút.” (*Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK 1981., 545.)

Verseghy helyének és szerepének kijelölése kora irodalmában azonban épp a fentiek miatt nagyon nehéz, hiszen az életmű széttartó és ellentmondó elemei közül kell centrumot választani, ahonnan belátható az egész és amely alapján behelyezhető kora összefüggéseibe. E választás természetesen sokféle értelmezést megenged. Újabb irodalomtörténet-írásunkban a „josefinus prédikátor” alakját Szauder József máig jelentős tanulmánya formálta meg nagy hatással (*Verseghy pályakezdeése, in A romantika útján*, Bp. 1961., 50–89.), e nézőpontból Verseghy politikusi-egyházpolitikusi nézetei állnak a középpontban. Margócsy István tanulmányai inkább a tudós literátor, a nyelvész tevékenységét tekintik meghatározónak az életmű egészében. Bíró Ferenc monográfiájában (*A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp. 1994., 329–347.) pedig az „önelvű költészet” képviselőinek sorában kerül tárgyalásra, különös tekintettel az elvilágiasodás tendenciájának erőteljes és sokrétű megjelenésére.

E kérdéskörhöz szeretnék hozzászólni a következőkben, a keretek adta lehetőségekből adódóan természetesen csak vázlatosan és néhány fő problémára koncentrálni. Ha azt a kérdést teszem fel, hogy mi a helye – adott esetben Verseghynek – az irodalmi megújulásban, akkor röviden el kell mondanom, hogy mit értek irodalmi megújuláson a jelen esetben. A felvilágosodás kori magyar irodalomban, a XVIII–XIX. század fordulóján elsőrendűen a *kiépülő nyilvánosság kereteiben lezajló, elhatározó jelentőségű fordulatot az autonóm irodalmiság felé, amely fordulat az elvilágiasodó szemlélet radikális változata, az érzékenység jegyében megy végbe*. A megújulás hosszú és sokrétű folyamatának itt tehát a – megítélésem szerint – döntő szakaszát, fordulópontját emelem ki: ezt teszem a vizsgálat (s egyben a Verseghy-életmű megítélésének) alapjává.

A megújuló, felvilágosult szellemiségűvé váló irodalom első mozdulásai még egymástól jobbra elszigetelt írócsoportokhoz, szellemi közösségekhez kötődnek, a nagy eredmény éppen az lesz a század végére, hogy e szűkös keretek oldódásával, illetve köreik összekapcsolásával létrejön egy újabb típusú nyilvánosság, amely már minőségileg más szintet képvisel. A nyelvújítási harcok már eme minőségileg más típusú nyilvánosságban zajlanak, noha jól tudjuk, mennyire szűkös, s nem kis mértékben felemás volt ez. A kezdeti szakasz írócsoportjainak nyilvánossága ehhez képest belterjes, belső kohéziójuk így természetesen igen erős, problémaviláguk s az általuk művelt irodalom

karaktere jórészt közösnek mondható. E csoportok többnyire valamilyen egyházi intézményhez is kötődtek, ez, illetve az itt kibontakozó, erre épülő szellemi közeg jelentette azt az elsődleges nyilvánosságot, amelyben az új irodalom először megfogant, s amelyből egy tágasabb közeg nyilvánossága felé tartott.

A felvilágosodás irodalma első nemzedékének tagjai között szép számmal találunk olyan egyházi értelmiségit, aki valamely rend tagja. Feltűnő, hogy a versújítás egyik fontos területe, a klasszikus formák meghonosítása terén milyen nagy szerepet játszottak a jezsuiták. Csoportot nem alkottak, mert személyeskedéssé fajuló ellentétek feszültek néhányuk között, de irodalmi tevékenységük köre és jellege alapján mégis összetartoznak. Az 1770-es, 1780-as évek fordulóján Pesten, a pálosoknál alakult ki egy kör, amelyben Bessenyei György szellemi társakra lelt. A Kreskay Imre nevével is fémjelezhető csoportnak olyan tagjai voltak, mint Ányos Pál, Virág Benedek és Versegly Ferenc. Bessenyei és a Pesten házat vivő Orczy Lőrinc írói köre tehát egy egyházi értelmiségi csoporttal fonódott össze, közöttük bontakozott ki az a gazdag episztolairodalom, amely – mint irodalmiságuk egyik lehetséges létmódja és műfaja – fontos jellemzőjük lett. Az Orczy-házhoz kapcsolódott a pesti piaristáknál tanuló Batsányi János is, szellemi közege jórészt azonosnak mondható az előbbiekével. Az 1780-as évek végére az egyházi oktatási intézményekben kialakuló szellemi körök váltak jelentősekké. Elsőként emelendő itt ki a debreceni református kollégium s benne a Csokonai idejében működött diákközösség, ezek meghatározóan formálták a költő szellemi arculatát. Fontos szerepet játszott továbbá a pesti és pozsonyi papi szeminárium, összekapcsolódva az egyetemmel, illetve az akadémiával, valamint a soproni evangélikus líceum diáktársasága is, ezekben tűntek fel olyan írók, költők, mint Dayka Gábor, Kisfaludy Sándor, Kis János, Berzsenyi Dániel, hogy csak a legjelentősebbeket említsem.

Ezek a jobbára egyházi szervezetekre épülő szellemi közösségek jelentették tehát a felvilágosodás kori irodalom egy sajátos nyilvánosságformáját, ezekből formálódott ki a személytelenebb közönség jelentette nyilvánosság. E kisebb közösségek vagy szellemi csoportok egyben az irodalmi megújulás egy-egy jellegzetes útját is képviselték: *közvetítettek egy-egy hagyomány szálát, amelyek aztán a kialakuló új típusú nyilvánosság keretei között, az 1780-as, 1790-es évek fordulóján összetalálkoztak más hagyománysszálakkal és újítási törekvésekkel, s együttesen előkészítették a megújulás döntő fordulatát az önelvű irodalmiság felé.*

Versegly, mint említettem, a pesti pálosok közösségében szerezte indító élményeit, s ez valóban meghatározó volt pályája egészére nézve. Különösen két hatást emelnék ki, amelyek az irodalmi hagyomány közvetítésében és formálásában kiváltképp jelentősek voltak: Bessenyei és Faludi hatását. Bessenyeinek az 1770-es évek végén megjelent művei, röpiratai, mint köztudott, igen nagymértékben formálták a korabeli literátorok gondolkodását (különösen a pesti körbeliekét, akikhez bensőséges személyes kapcsolatok fűzték a hajdani testőrítőt). Ebben a körben született meg a magyar nyelvű tudományosság ügyét ápolni hivatott tudós társaság terve is. A magyar nyelvi ideológia és a felvilágosult tudományterjesztési koncepció itt vált Versegly szemléletének egyik alapelemévé, amely mindvégig megkérdőjelezhetetlen fontosságú maradt számára. Ugyanakkor irodalmi próbálkozásaira nem a Bessenyei-kör elmélkedő-leíró költészete, nem a megújított Gyöngyösi-hagyomány gyakorolta a meghatározó hatást, hanem Faludi Ferenc énekköltészete, amely kéziratban terjedt akkoriban. Fontos felidézni a tényt, hogy a pesti pálosok közül többen is eme énekköltészet hatása alatt írták alkotásaikat. A nevesebb, már említett irodalmárok (Ányos, Virág, Kreskay) mindegyike esetében tudunk ilyen adatokról.

E két indíttatás egyben rámutat egy sajátos kettősségre, amely a korszak irodalmára általában is jellemző: a nyelvi-tudományos körben mozgó literátor

irodalmisság összekapcsolódik a popularitással szorosan érintkező szórakoztató (ének)kultúrával. Az ugyan kétségtelen, hogy a Faludi-versek önmagukban már az énekköltésnek a popularitástól való távolodását dokumentálhatják, másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy ez a folyamat még csak elkezdődött az 1770-es évek végén. Nemcsak azért lehet ezt mondani, mert maga a kéziratos terjedés erre vall, hanem sokkal inkább azért, mert egy széleskörű énekkultúra részeként jelentek meg maguk a Faludi-versek is. Nemcsak nem feledhetjük el a korban virágzó egyházi és világi énekköltést életető kulturális közeget, de – egy vonatkozásban – egyenesen ebből kell kiindulnunk az ének- és dalköltészetnek mint irodalmi jelenségnek a vizsgálatakor.

Az irodalom autonómiájának kiformalódásában a pusztán szórakoztató célzatú populáris énekköltésnek is jelentős szerepe volt. Azzal, hogy figyelem irányult feléje, elfogadottsága, elfogadhatósága is fokozatosan nőtt, legitimálódása pedig párhuzamos volt az önelvű irodalmisság lehetőségének növekedésével. Az énekköltésnek a magasabb irodalom szintjéhez való közelítése azonban nemcsak az ún. magas irodalomra volt hatással, pl. az önelvűség lehetőségének megtestesítésével, hanem magában az énekköltésben is sajátos változást eredményezett, az ének fokozatosan dallá, szövegverssé kezdett alakulni, nem hagyva el persze egyelőre a dallamot. Verseghy esetében ez a sajátosan bonyolult folyamat elég világosan szembetűnik. A pályáját Faludi hatása alatt kezdő fiatal szerzetes költészete egyértelműen énekköltés. A dallammal való összefonódottság a későbbiekben is jellemző vonása a Verseghy-szövegeknek, csakhogy fokozatosan a német dallamvilág veszi át a vezető szerepet. A szövegverssé formálódás igazából teljesen sohasem megy végbe Verseghy költészetében, ezt ő maga hangsúlyozza azáltal, hogy még későbbi köteteiben is kottákkal együtt közli verseit, s nincs nyoma a szövegek olyan kezelési módjának sem, amely fiatalabb kortársainál már feltűnik, vagyis, hogy ciklussá formálással a szövegek között teremtsen kapcsolatokat.

Mindazonáltal az énekköltés Verseghy életműve centrumának tűnik. Egyik versében, az 1793-as *A' magyar Kisasszonyokhoz* címűben egy mitologizáló történet keretében így tekint vissza a pálya indulására:

Még kis koromban elkezdtem
Tsudálni a' Leányi nemnek
hatalmas ékességeit
Nagy ihletéssel énekeltem
hárfámon Tzipris' gyermekének
érzékeny édességeit.

Irigy haraggal öszve törte
a' tisztaságnak Istensége,
Diána, kedves lantomat;
's Klióval és Urániával,
két rántzos homlokú leánnyal,
kibéreltette tollamat.

A fordulat azonban, amely a történetírás és a tudományok felé vezette, nem volt igazán kedvező, sok bajt hozott, ezért inkább visszavágyik a szelídebb múzsá honába:

Kliónak háladatlanlansága
's Urániának száraz ínnye
felbosszontotta szívemet;

elmentem tellyes holdvilágnál
komor homlokkal a' ligetbe,
keresni régi kedvemet.

Erató, a szerelmi költészet műzsája hoz majd vigaszt számára, s a vers vége az ebben való megnyugvással zárul, a bajnok héroszoknak járó borostyán helyett a szép kisasszonyoktól kapott nefelejts Kazinczy Gessner-fordításából elhíresült toposzát variálva.

A literátusság és a popularitáshoz erős szálakkal kötődő énekköltés irodalmi szintjei tehát egyszerre, együttesen vannak jelen Verseghy életművében, akárcsak a korban is. Az igazán érdekes azonban ezen irodalmi szintek érintkezése, egymáshoz való viszonyuk. Ennek vizsgálatából ugyanis kiderül, hogy Verseghy mindig literátorként volt énekszerző, a szórakoztató világiság e formájához való viszonyában mindig ott munkált a tudósi attitűd. E vonatkozásban leginkább Révai Miklóshoz hasonlítható, míg a fiatalabb dalköltők, mint Dayka és Csokonai erősen eltérnek tőle. Mert ők, bármennyire is poéta doctus-ok voltak, költészetük centrumába programszerűen az érzékeny dalköltést helyezték, a literátusság ennek mintegy a kerete, burka volt csak. Verseghy esetében legfeljebb két pólusról beszélhetünk, de ezek közül a magyar nyelvű tudományosság jegyében alkotó literátor volt meghatározóbb. A muzsikáról írott tanulmányai (valójában fordításai), a *Mi a poézis?* című 1793-as kiadvány gondolatmenete, az elméleti munkák állandó túlsúlya mind-mind erre vall. Ez egyben azt is jelenti számunkra, hogy az autonóm irodalmiság Verseghy esetében még nem teljes, énekköltészetét még erősen befolyásolják a széles értelemben vett irodalmiság (literatúra) olyan motívumai, mint a magyar nyelv kompetenciájának bizonyítása. Mindez annál is érdekesebb, mert elméleti jellegű írásaiban, – mint Szajbély Mihály és Margócsy István kimutatták – követve a német populáris esztétika irányát (pl. Sulzert), jelentős lépéseket tett az irodalom autonómiájának elismerése felé.

Hasonlóan ellentmondásos az érzékenységhöz való viszonya is. Köztudott, hogy Verseghy igen kevésbé volt szerzetesi alkat, életvitelének világias vonásai szembetűnőek. A boldogulást és a boldogságot itt a jelenvaló világban kereste, s ebben elvileg sem látott semmi kivetnivalót. Érzékenységét nem konfliktusosan élte meg, mint rendtársa, a gondolkodói helyzetét tekintve a Bessenyei-körhöz köthető Ányos Pál; ahogy Bíró Ferenc írja: „Verseghy megnyilatkozásaiban semmilyen jele nincs sem gondolkodói izgalomnak, sem lelkiismereti nyugtalanságnak”. „Vélhetően túlságosan is érzéki természetű papnövendék nem egészen egy évtized alatt – látványos külső és belső konfliktusok nélkül – a korabeli magyar irodalom leginkább világias szellemű poétáinak egyikévé válik.” (i.m. 336.) Mindez azonban azt is jelenti, hogy Verseghyt nem jellemzi az érzékenységhöz kötődő jellegzetes filozófiai kérdésselvetés, világias életvitele nem kapcsolódik össze egy evilági erkölcs- és boldogságfilozófiával. Filozófiai tájékozódása hagyományosabb irányokban halad, mint azt *A' Teremtésről* című nagy poémájának töredékben maradt első éneke tanúsítja, a newtoni világkép nemcsak mint rendszer marad érintetlen, de a természetelvű átértelmeződés irányában sem nyitott, istenképe jellegzetesen konvencionális vonásokat mutat. Felvilágosultsága egyértelmű, de semmi közös nincs benne az érzékenység erkölcsfilozófiai radikalizmusával.

Mindezzel összefüggésben hiába keressük Verseghy műveiben a századvég érzékenységeinek világlátását is. Az érzékeny hős és sajátosan öntörvényű világa távol áll Verseghytől, Verseghy műveitől. Ez persze nem baj, s esztétikailag sem minősíti alkotásait. Csak arról van szó, hogy Verseghy nem tartozik a jellegzetesen „érzékeny” nemzedékek egyikébe sem, nem közeli rokona Ányosnak, de Daykának. Csokonainak sem. Inkább „köztük” van.

Ez látszik igaznak életműve egészére is. Az irodalmi megújulásnak az előadás elején jelzett értelmében Verseghy inkább közvetlen előkészítő. Munkásságának középpontja a tudományok, még hozzá a nemzeti nyelvű tudományok művelésében jelölhető meg, az önelvű irodalmiság lehetőségét magában rejtő ének- és dalköltészete ugyancsak ezáltal meghatározott, még ha a literátusságtól eltérő irodalmi hagyomány beemelésével valójában távolodik is eredendő indíttatásától. Az életművet megterhelő szétszottság és ellentmondásosság nem kis mértékben ebből az eredendő kettősségből fakad. Ez jelöli ki helyét az irodalmi megújulás folyamatában: nem kezdeményező, nem kiteljesítő, hanem – a maga sajátos töredezettségében – egy jelentős átalakulás fontos alakja.

Fried István: Verseghy Ferenc prózafordulata

A Verseghy-kutatás (a Verseghy munkásságát is érintő, a magyar felvilágosodás és klasszicizmus jelenségeit feltárni igyekvő elemzéseket¹, valamint a sok újat hozó kritikátörténeti értekezéseket is számítsuk ide²) még egyáltalában nem vetett számot sem költőnk műveltségének szerkezetével és természetével, sem a többnyire igencsak részleges érvényességű forrásfeltárások ellenére³ e műveltség asszimilálásának mikéntjével; s így az sem igen foglalkoztatta: mindez összefügg-e azzal, hogy miért maradt oly sok Verseghy-mű töredék. Kiváltképpen a hosszúra nyúló fogság keserves óráiban másolt idegen nyelvű alkotások és a részben velük egy időben keletkező, részben a körülbelül 1810-ig, 1812-ig tartó pályaszakaszban született verses és prózai művek szembesítésére nem került sor. És sajnálatos módon hiányzik a Verseghy-kézirat-katalógus, amelynek léte megkönnyítené a több könyvtárra szétszórt hagyaték számbavételét, a pozitívista hatásvizsgáláson túlmutató⁴, a mind gondolkodástörténetileg, mind műfajelméletileg produktív kérdésfeltevéseket. Például olyan jellegű kérdéseket, amelyek a Verseghy-próza jellegzetességeinek bemutatását célozhatnák meg, nevezetesen azt, hogy a költőként és nyelvészként, valamint muzsikusként már jó nevet szerzett Verseghy miért fordult a prózáírás felé: a kenyérkereseti lehetőség erősen valószínűsíthető ténye mellett milyen lehetőséget látott a különböző típusú (szépirodalmi) próza kiadásában. És egyáltalában: a leginkább a német(es) dalköltészethez vonzódó lírikus, aki verses satíraszerzőként, valamint versebe foglalt értekezések művelőjeként lett ismert, miféle (nem annyira személyes, mint inkább irodalmi) késztetések hatására kezdett el cselekményes (verses és prózai) műfajokkal foglalkozni. Mert annyi már eddigi ismereteink alapján is több-kevesebb biztonsággal elmondható, hogy verses epikájában nem a cselekményszövevényben lehet Verseghy fő érdemét föllelni, hanem sokkal inkább a köznyelvi verses beszéd formáinak kikísérletezésében. Hiszen akár páros rímű tizenkettesekben, akár hexameterekben beszél el költőnk az állatmeséből vagy egy anekdotikus történetből kölcsönzött eseménysort, a versszerűség merevebb követelményeinek lazítását kísérli meg, a rövidebb-terjedelmesebb verses epikába iktatott párbeszéd a vers külső formája ellen hatnak⁵, s a hétköznapiaságot, a „természetességet”, szinte a „prózaiságot” csempészik az elbeszélő költeménybe. Olyan társasági, a privát szférát átható humoros események lesznek a *Magyar Aglájában* és másutt közölt verses epika tárgyai, amelyek feldolgozása egy előző korszak nem verses epikájában részben már megtörtént. A tárgyválasztás mindenesetre Verseghynek a (prózai) epika felé tájékozódását jelzi, a verses feldolgozás viszont annak felismerését (vagy hitét), hogy az olvasóközönség érdeklődését szolgálja ezáltal.

---

¹ Szauder József: *Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus.* Budapest 1970., Bíró Ferenc: *A magyar felvilágosodás irodalma.* Bp. 1994, 329-347. A monográfia Verseghy-fejezetét közölte: *In memoriam Verseghy Ferenc 4.* Szerk., Szurmay Ernő. Szolnok 1994, 13-23.

² Margócsy István: *Verseghy Ferenc esztétikája.* ItK 1981, 545-560. Uő: *A Révai-Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai.* In: *In memoriam Verseghy Ferenc 3.* Szerk., Szurmay Ernő. Szolnok 1988, 48-59. Uő: *Verseghy szerepe kora irodalmi életében.* In: *In memoriam Verseghy Ferenc 2.* Szerk., Szurmay Ernő. Szolnok 1983, 11-29.

³ Rékasy Ildikó: *Verseghy Ferenc-bibliográfia.* Szolnok, 1994. tartalmazza az idevágó szakirodalmat.

⁴ György Lajos: *Verseghy Ferenc Természetes Emberének forrása.* It 1912, 53-60.; Dobróczki Pál: *Verseghy <Külneki Gilmétá>-jának forrása.* EPhK 1912, 65-67; Császár Elemér: *Verseghy regényfordításai.* Uo., 497-503.

⁵ Vö. tőlem: *A népies hexameter kérdéséhez.* It 1977, 702-712.

Ugyanakkor éppen a fogság túlságosan is hosszúra nyúló óráiban Versegly szinte elképesztő szorgalommal és türelemmel (és nemcsak nyelvgyakorlás céljaul) másolta le a legkülönfélébb jellegű idegen nyelvű (prózai) alkotásokat, olykor csak részleteket belőlük, regényekből, színművekből, természetesen a másolatokból idegen nyelvű versek sem hiányozhatnak, és ezek olykor egy „kötetben” vagy csomóban találhatóak saját verseivel és fordításaival. A saját művekről egyelőre csak annyit: valószínűleg számos ponton kell újra datálnunk a *Magyar Aglájában* publikált és a Császár Elemér–Madarász Flóris által újraközölt verseket⁶, hiszen több nem a fogság után készült, hanem a fogság ideje alatt, és a kritikai kiadást helyettesítő vállalkozás megjelenése óta előkerült, csak részben feldolgozott anyaggal kell majd kiegészítenünk. A Deme Zoltán által sajtó alá rendezett két, Versegly ismeretlen írásait tartalmazó kötet szövegei kevéssé megbízhatók, nem csupán eltérnek a Versegly esetében oly fontos, általa érvényesített írásmódtól, hanem az olvasatok pontatlanok, hiányosak, a datálások erősen vitathatók.⁷

Ugyancsak éppen hogy megemlíthetem, miszerint két fontos dokumentum, a Versegly által fogságába magával vitt Uránia-kötet⁸, valamint a Haller-verseket tartalmazó könyv⁹, amelyeknek számos lapját tölti meg Versegly írása, alaposabb földolgozása várat magára.¹⁰ Egy-egy darab közlésével még nem tett eleget a kutatás annak, hogy – mint bevezetőül említettem – megkísérelje földeríteni Versegly érdeklődésének irányait. Mert például Gálos Rezső jó irányban tapogatózott, mikor a *Kolomposi Szarvas Gergely* előszövegéül kiadott egy Versegly-töredéket, s mind a kettőt teljes joggal (látni fogjuk: túl közeli) kapcsolatba hozta a töredékkal egy kötetben lelt Tristram Shandy-másolattal¹¹, csakhogy önmagában a közlés és a kurta kommentár nem cáfolja a régebbi Versegly-kutatás által máig jórészt hitelt érdemlően állított tételt, miszerint Verseglynek mostohán kezelt, olykor novella-sorozatként¹² bemutatott, valóban vegyes tartalmú könyve egy kiadói vállalkozásnak köszönheti létét. Joseph Richter 1785-ben indított *Eipeldauer Briefe* (különféle címeken szerkesztette a bécsi író-szerkesztő haláláig, 1813-ig)¹³ mintájára Gaál György hasonló füzetsorozatának¹⁴ folytatása volt Verseglynek szintén füzetekből álló munkája. A magyar pozitivisták filológia eredményeit, különösen Versegly forrásait illetőleg, nemigen szabad lebecsülni, de valójában Szauder József volt az első, aki magisztrális Versegly-értekezéseiben a szélesebb kontextust, az eszmetörténeti és műfaj történeti háttérrel fölvezette az ifjú Versegly-műveinek értelmezése számára.¹⁵ A följebb említett esetben nemcsak az mutatkozik meglehetősen kétségesnek, hogy Richter és Sterne teljesen különböző, kivált az előírt olvasói szerepek kijelölésében eltérő, műfajilag

⁶ Versegly Ferenc kisebb költeményei. S.a.r., Császár Elemér és Madarász Flóris. Budapest 1910.

⁷ Versegly Ferenc kiadatlan írásai. S.a.r., Deme Zoltán. Szolnok 1982.; Versegly Ferenc kiadatlan írásai II. Szolnok 1983. Vö. tőlem: Megjegyzések Versegly Ferenc kiadatlan írásai I. kötetéhez. It 1984, 756-765.; Egy kis Versegly-filológia. – Megjegyzések a Versegly Ferenc kiadatlan írásai II. kötetéhez. Uo., 1985, 956-966.

⁸ OSzK Kt. Oct. Hung. 994.

⁹ Uo. Oct. Hung 1896.

¹⁰ Szauder Mária: Versegly Ferenc ismeretlen kéziratok. ItK 1977, 241-246. Többé-kevésbé pontos tartalomjegyzéket ad.

¹¹ Gálos Rezső: Versegly és a Tristram Shandy. Uo., 1938, 377-379. Versegly és Sterne viszonyáról vö. még: Vargha Balázs: Rikóti Mátyás. In: In memoriam... 3, 121.

¹² Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Budapest 1925, I, 13. („Versegly e műve nem víg regény, mint eddig tévesen hitték.” Szinnyei „mulattató egyveleg”-nek nevezi.); Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest 1939, 87-88.; Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. (Fejezetek a magyar regény történetéből.) Budapest 1959, 57-58.

¹³ Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vettem in Kakran über dWienerstadt. 1785-1797; Briefe des wiederaufgelebten Eipeldauers. 1799-1801; Briefe des jungen Eipeldauers. 1802-1813.

¹⁴ A tudós Palótz avagy Furkás Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei. Buda 1803-1804. A kérdésről részletesebben: György Lajos: A magyar regény előzményei. Budapest 1941, 328-329, 338-339.

¹⁵ Szauder József: Versegly pályakezdése; Versegly és Herder. In: Uó: A romantika útján. Budapest 1961, 50-87, 142-162.

aligha közös nevezőre hozható műveinek a *Kolomposi Szarvas Gergely* mellé (vagy inkább elé) rendelésével a kutatás elmulasztotta ennek a több fokozatú és szétágazódó kérdésnek problematizálását, és egy naiv rekonstrukció szándékával nyúlt a művekhez, hanem filológiailag is gondatlanul járt el, megelégedett a kézenfekvőnek tetsző és ezért tényként elfogadott adatok sorrendjének, egy tárgy történeti sornak megállapításával.

Vegyük előbb szemügyre a jelenleg rendelkezésünkre álló adatokat! Valóban, a Sterne-másolat és a prózai epika-töredék ugyanabban a kötetben (az Urániában található), itt azonban egy másik részletre is rábukkanhatunk a Sterne-műből, sőt, ha ehhez hozzá vesszük, hogy a fogságban használt Haller-kötetben is van másolat Sterne-ből¹⁶, kissé elszietve azt mondhatjuk, hogy a *Tristram Shandy* foglalkoztatta Verseghyt, a regénytöredék Sándi Gábora hangzásilag utal erre az érdeklődésre. Csakhogy a Gálos Rezső közölte¹⁷ és Sterne-követéssel jellemzett regénytöredéknek e külső hasonlóságon kívül nem sok köze van Sterne művéhez, éppen a *Tristram Shandy*nek a XX. századi regényfelfogás és szerkesztés szempontjából oly nagyra becsült vonásai nem találhatók sem itt, sem később Verseghynél. Sterne állandó önreflexiója a maga kibontakozni képtelen történetére, az elbeszélő kompetenciájára és szabadságára semmiképpen nem jellemzi Verseghy prózáját. „Eldöntött dolog (...), hogy mindaddig, míg az elbeszélő a történet vezérfonalánál megmarad, előre-hátra futkározhat rajta, amennyit kedve tartja: nem fog elkalandozásnak számítani”. Másutt Sterne a „regény, amint írja önmagát” tételét látszik előlegezni: „ámde ez sehogyan sem tartozik ide; miért is hozom fel?!... Pennámat kérdezzétek: pennám irányít, s nem én vezetem őt”.¹⁸ A Sándi Gábor-mű (a kéziratok közelsége mellett) igen hamar abbamarad, még a történet alapjai sem igen rajzolódnak ki, nemigen lehet bármi lényegi következtetésre jutnunk. A semmi rendkívülit nem ígérő elbeszélésből nem tetszik ki, hogy a szerző műfaji paródiára vállalkozna (mint tette Sterne), hogy eposzi vagy epikai jellemzők torzképével szolgálna (a *Tristram Shandy*ban bőven van erre is példa), de nem leljük nyomát a groteszkbe hajló elbeszélésnek sem. A köznapokból vett eseménytöredékek (a regényrészletben) szabályosan haladnak előre, a Sterne-nél oly fontos kitérőket legfeljebb a narrátor kommentárja és elmélkedése jelenti ezek azonban beleillenek a tervezett műbe. A Gálos emlegette Sterne-„honosítás”¹⁹ mindössze néhány külső tényező alapján nem igazolható. Az sem erősíti Gálos megjegyzését, hogy Verseghy (fogságában készült másolatai a bizonyítékok) jól megtanult angolul, viszonylag széleskörű ismeretei voltak az angol irodalomból,²⁰ és forgatott egy angol költészeti antológiát,²¹ amelyből fordított-adaptált. Ugyancsak fogságában több angol színdarabot másolt le anélkül, hogy ennek műveiben később következménye lett volna.²²

A Sterne-másolatok jelentőségét inkább ott lehet látni, hogy Verseghy figyelmét segítette a prózai epika felé irányítani. Igaz, fogságában Sterne és regénye csak egyike volt azoknak a műveknek, amelyek a prózafordulat (tudniillik a prózai epika felé tájékozódás) siettetését készítették elő, legalább ekkora szerepet kell tulajdonítanunk Fénelonnak, akinek *Dialogue des Morts*-ját szintén töredékesen másolta és fordította, valamint Telemachus-regénye olasz fordítását is kéziratái között leljük.²³ S bár nem mutat közvetlenül a prózai epika irányába, (költői)

---

¹⁶ Vö. 8-9. sz. jegyzetek

¹⁷ Vö. 11. sz. jegyzet

¹⁸ Sterne-t Határ Győző fordításában idézem: *Tristram Shandy* úr élete és gondolatai. Budapest. 1989, 400, 437.

¹⁹ Vö. 11. sz. jegyzet

²⁰ Fest Sándor: *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig*. Budapest 1917, 46-47.

²¹ MTAK Kt. i.h. I-II. k.

²² Uo. Vö. még: Fest: i.m., 80.

²³ MTAK Kt. i.h. I-II. k.

prózában tett kísérletei közé sorolom Iuvenalis első satírájának prózai tolmácsolását,²⁴ amellyel egy humorban oldott előadás formáját látszik megpróbálni; hogy a hexameter nem feltétlenül a fentebb stílusú előadást szolgálja, azt majd maga kísérletezi ki, nem utolsósorban Wieland Horatius-magyarázataitól ösztönözve.²⁵ A Sterne-másolatok beleillenek abba a tájékozódásba, amely a népszerű(séget hozható), a köznyelvi-humoros elbeszélés változatainak létrehozását eredményezték a *Kolomposi Szarvas Gergelyben*²⁶ Aligha helyes Sterne-„honosítás”-ról, Sterne-visszfényről szólni: sokkal inkább egy irodalmi tájékozódás egy eleméről van szó, a Wielandtól, Fénelontól Sterne-ig és Richterig terjedő, meglehetősen sokrétű és különmű anyagáról, amelynek integrálása a magyar próza fordulatát jelenthette volna. Hogy ez megvalósult-e a *Kolomposi Szarvas Gergelyben*, arra csak azután adható válasz, hogy előbb a Richter-„honosítás” problémájával nézünk szembe.

Joseph Richter (1749-1813) Eipeldauer-levelei a II. József évtizedére jellemző „olvadás”-periódus²⁷ jellegzetes termékei. A Sonnenfels igényelte „klasszicizáló” tendenciákkal szemben a műfaji kötöttségeket, a stílusnemek szerinti osztályozás szabályait elvető, a külvárosi színházak szellemiségét közvetítő vállalkozás, folyóirat-szerű füzet sorozat a látszólagos jelentéktelenség körülírását tűzte ki céljául, a hétköznapi szokásvilágának megjelenítését, az alulnézetből szemlélt „történelmet”. Mindehhez megfelelt a „lentebb” stílusnak ama változatát, amelyben összetelálkozhatott a felvilágosodás didakszisa, a hanswurstiáda nem egyszer szabados előadásmódja, valamint az állandó reagálás az időszerű jelenségekre. Ennek a fajta kötetlen előadásnak felelt meg a levélforma, a maga természetesség-primitív gondolkodása szerint mérlegelő, gondolkodó figurának véleménynyilvánítása az aktualitásokkal kapcsolatban. S bár az eipeldaueri alak színpadra is került (Richter nem restelt francia forrásokat adaptálni),²⁸ elsősorban a levélsorozat füzetek arattak sikert, közönség és szerző egyképpen a hanswursti hagyomány szellemében talált egymásra, a helyi vonatkozások megítélése, humoros előadása során teremtődött meg az a típus, aki színpadi elődjéhez hasonlóan a torzképek felmutatásában, a jelenségek feje tetejére állításában lelte örömét, s a későbbi (közép-európai) kabaréhumornak teremtette meg előzményét. Az Eipeldauer-levelek bécsi népszerűségére jellemző, hogy mikor 1797-ben egy évig szünetelt, M. Denis versben „gyászolta” időleges kimúltát: „Auch verstummelt ist der Eipeldauer. / Scherz und Satyr gehen in der Trauer...”²⁹ (Óh, elnémult az eipeldaueri, a tréfa és a satíra gyászba borulnak); 1799-ben aztán a sorozat újraindult. 1800-ban azonban Pesten kísérelték meg az utánzását, nyilván nem szerfölött számottevő sikerrel, mivel pesti folytatásáról nem tudunk. Arról azonban igen, hogy az élelmes Hartleben-kiadó megbízta Gaál Györgyöt egy hasonló füzet sorozat szerkesztésével-írásával. 1803-ban négy, 1804-ben további két füzet jelent meg, amely címével valóban az Eipeldauer-levelek első sorozatát idézi: *A Tudós Palótz avagy Furkát Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*. Egy kész formába kellett a helyi nevezetességek rajzát illeszteni; Richter

²⁴ Vö. 8. sz. jegyzet

²⁵ OSzK Kt. Oct. Hung 603. Vö. még: 5. sz. jegyzet

²⁶ Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömörül kedves uram bátyámnak vig élete és nevetséges vélekedései, mellyeket részént saját szájából vagy, hiteles emberektől hallottam, részént pedig szóról szóra közlendő írásiból tanultam. Pest 1804. I-II, 1804-1805.

²⁷ Bodi, Leslie: *Tauwetter in Wien. Zur Prosa österreichischer Aufklärung 1781-1795*. Frankfurt am Main 1977, 147-149, 196-210. „Az Eipeldauer-leveleknek már első füzetében látható, miképpen készül elő a hős karrierjének regényszerű története, ámbár itt Richter számára fontosabbnak tetszik az öröm a bécsi viszonyok ironikus kommentárjának lehetőségeivel kapcsolatban.”

²⁸ *Alt-Wiener Volkstheater*. Hg. und mit Einleitung versehen von Otto Rommel. Bd. II. Aus der Frühzeit. Wien-Teschen-Leipzig o.J.

²⁹ Idézi Wurzbach. *Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich...* Wien 1874, Bd. XXVI. 58.

vállalkozása egy többévtizedes (a külvárosi színházak nyelvhasználatára és szemléletére támaszkodó) gyakorlatra épült, kitűnően kihasználva a levél biztosította lehetőségeket, a tapasztalat és a látszat dichotómiájából fakadó feszültségek kommentárjaira épülő humoros előadást, Gaál Györgynek viszont meg kellett teremteni a városba tévedt-került palóc lereagálási gesztusainak nyelvi eszköztárát, jóval kevesebb előzmény után. Hiszen Gvadányi elbeszélő költeménye nem a Gaál művelte irányba mutatott, jóllehet títusteremtése a népszerűség megszerzésének példája lehetett. Éppen ezért Gaál nyelvi humora sokkal szűkebb térre korlátozódik, mint Richteré, valójában egyetlen forma töltődik meg alig változó megfigyelésekkel: érezhető Gaál erőfeszítése, 'hogyan elfogadhatóvá tegye a Furkás Tamás megfigyeléseivel kapcsolatos, „implicit” kommentárokat, és egyszerre adja beszámolóját a tarkának bemutatott városi életről és a furcsaságokról, amelyek mindenekelőtt a szemlélő szemében tűnnek furcsának. Az első levélben már kialakult az a Richtert követő előadási mód, amely aztán valamennyi füzet valamennyi leveléből visszaköszön. Túlságosan kevés jelent meg a nyilván hosszabbra tervezett sorozatból, hogy sikeréről vagy sikertelenségéről számot adhassunk, annyi inkább a siker mellett szól, hogy Gaál kezdeményezésének Verseghy személyében folytatója akadt. Az azért (ezzel szemben) megfontolandó, hogy miért más címen folytatta Verseghy, más címen, más formában, más jelleggel. Ha az olvasóközönség megszokta, nagyon megkedvelte volna *A tudós palóc* leveleit, a jóérzékű kiadó talán rá tudta volna venni a pénzsűkében lévő költőt (legalább) a cím megtartására. *A tudós palóc* eszerint nem vált oly népszerű alakká, mint bécsi elődje, így a folytatás egyben újrakezdés, egészen más elvek, más „poétika” szerint.

Mivel Verseghy vállalkozása címében valóban Sterne-re utal, hogy ezzel az utalással véget is vessen a Sterne-honosításnak. Ugyanakkor az ajánlással és az olvasót megcélzó előszóval mintha a *Don Quijote* lebegett volna a szeme előtt.³⁰ Hogy aztán a két kiadott és az egy kéziratban maradt kötetke mindegyik „felmenő”-jétől eltérjen. Méghozzá alapjában. A Richter–Gaál György vállalkozást annyiban látszik követni, hogy jórészt megőrzi a levélformát, amelyet aztán hol verssel, a sokáig kiadatlan harmadik füzetben nyelvészeti értekezéssel *!/,*³¹ másutt természettudományos fejtegetéssel, elbeszéléssel, folytatásban közölt elbeszélő költeménnyel tarkít. A közönség várható érdeklődését megcélzó kedélyeskedő-humoros előadás sem marad változatlan: mintha (az ajánlást és az előszót leszámítva) a folytatás szándékával indulna, hogy néhány lap után nem egyszerűen igényesebb, mondhatnám azt is: „irodalmibb” anyagot adna közre, továbbgondolná a XIX. század elejének irodalmi-nyelvi gondolatait. Egészen távolról Sterne-re és Cervantesre emlékeztet, hogy Verseghy saját előadására igyekszik reflektáltatni megszólaltatott szereplőit, mintegy a könyv készüléseinek folyamatába vezeti be olvasóit. S mindennek kapcsán olyan előadásbeli-stilisztikai kérdéseket fejteget (egyáltalában nem humorosan, nem parodisztikusan), amelyek ugyan Cervantesnél és Sterne-nél is megtalálhatók, csak hogy ott műfajparódia formájában. Verseghy a maga evolucionista szemléletének igazáról akarja meggyőzni remélt olvasóit, ennek révén beavatja a maga által folytatott *Querelle-be*³² (amely aztán *Rikóti Mátyásának* is tárgya lesz). A magyar regény előzményeinek³³ periódusáról általában elmondható, hogy a regényre,

³⁰ Cervantes a *Don Quijote* mindkét kötetében eljátszik az ajánlás és a bevezetés parodisztikus változatával.

³¹ Verseghy Ferenc kiadatlan írásai II. 22-31. A szövegközlés pontatlan. A helyesírási önkényesség mellett felróható néhány elírás: az első bekezdés 5. sorában *leggyengébb* helyett *legmélyebb* értendő, a második bekezdés 13. sorában az *és* után kimaradt: „arra kértem, hogy közöllye velem azon...” Vö: OSzK Kt. Oct. Hung. 1475.

³² Vö. tölem: „... ki eszével végre megalkattván szívé...” In: In memoriam Verseghy Ferenc 4, 25-32.

³³ György Lajos terminusa. Vö. 14. sz. jegyzet

regényadaptációra fejüket adó szerzőknek nem a cselekményszövés az erősségük, idegen anyag magyarításában jeleskedtek (vagy nem jeleskedtek), Verseghy *Kolomposi Szarvas Gergely*ének betéttörténetei sem eseménydúsak, a cselekményre moralizálás, didakszis telepszik rá, és ez egyáltalában nem kedvez a humoros előadásnak, amely pedig az első lapokon még föl-fölbukkant. A moralizálásnak, a tanító modornak túltengése elnehezíti még az anekdotákat is, nyomát sem találjuk az egykorú hétköznapiok lendületes leírásának. Sterne értekezés-paródiáival szemben Verseghy valóban értekezik, még akkor is, ha megkísérli, hogy oldja az értekező próza nehézkességét, városi és a falusi történeteket egyként beiktat, a levélváltásokban eseményekbe ágyazva kerül szóba a helyes magyar nyelvhasználat, a helyes vagy helytelen nevelés kérdése, a torkosság, az italozás, a dohányzás kára és „kultúrtörténete” pontos forráshivatkozásokkal, ez utóbbi két szenvedély „dramatic”, beszélő nevű szereplőkkel előadva (erre visszatérek). Akad azonban rablótörténet becsapott fosztogatókkal, tudós beszélgetés a magyar nyelvről, vers a „köznép”-ről, elmélkedés „az emberi nemzet”-ről, mint „egy nagy egész”-ről. Mindenekelőtt párhuzamos, városi-falusi történetet ismerünk meg a levelekből, a városi laza epizódokból áll össze, valójában a könyv összeszerkesztésének külső keretében, ehhez járul a falusi Bajszfalvinak és helytelenül nevelt, ezért kissé fogyatékos elméjű fiának fordultatos krónikája. A két vonulatot éppen a könyvvé szerkesztés elbeszélése fűzné össze, és ha Verseghy megtartóztatta volna magát értekezői elkötelezettségétől és tudományos „ismeretterjesztés”-től, és jobban érvényesítette volna a szereplők önreflexiók megnyilvánulásait, akár ma is élvezhető művet lett volna képes megalkotni. Csakhogy mást ígért az előszóban Verseghy, és mást kap a folytatásban az olvasó. A cím ugyan túlhangsúlyozza Sterne ötletét (opinions – nevetségés vélekedései), ám a körülményeskedő rokon-megjelölés a humoros előadást ígéri. „Az érdeemes Olvasóhoz Előljáró Beszéd is, nem is” – még ebben a tónusban marad, mint ahogy a munka kezdetét jelző történet szintén: a szolgálóleány, aki fizetése egy része elengedésének fejében vasárnap asszonya ruhájában járhat, annak a „karneváli” szemléletnek lehetne reprezentánsa, amely a meghatározott időre fejtetőre állított világban a hivatalos tudatétől eltérő kultúrát érzékel. A szolgálólány-kisasszonnyal folytatott párbeszéd egy-két mondata az említett önreflexiók gesztusokat idézi („Az Úr könyvet akar írni és még ezt sem tudja. /.../ Én pedig köszönöm, hogy könyvemet a kisasszony olly fontos tudósítással meggazdagította...”): mintha az előszó fogadkozása szerint járna el Verseghy: „Egy szóval: mink ketten, a Kiadó tudniillik és én, úgy fogunk mindenkor táncolni, ammint a Vevő Urak hegedűlni fognak.”

Aligha dönthető el, mennyire gondolta ezt Verseghy komolyan; az a Verseghy, akinek ebben a művében közölt *A köz nép* című verse elhatárolódás a profanum vulgustól, és aki a továbbiakban ritkán talált vissza a népszerű előadáshoz, de az önreflexióhoz sem igen (még az első kötetben szó van arról, hogy minél előbb szállítsák az anyagot, mert a kiadó sürgeti, a második kötetben mintha megfelelkezne erről Verseghy). Ugyanakkor a Verseghy-életmű jónéhány gondolata fogalmazódik meg a „köznép” számára, legalább is Verseghy azáltal, hogy e művében több levélbe „életszagúnak” szánt párbeszédet illesztett, a szélesebb közönség megnyerését célozta meg. „Szeretik benned, hogy a magyar írásban minden betűnek okát adod, s ez által a köz beszédnek gáncsait átláthatóképpen, ammint mondgyák, felfödözöd. Ezt ugyan az ifjú legény elejénte szórszálhasogatásnak nevezte, de minekutánna a többiek nyájasan és még is minden sérelem nélkül megmutatták neki, hogy kritikáidot csak azért nem szereti, mivel közrebocsátott könyvecskéiben ilyen gáncsok vannak, és hogy az embernek saját nyelvhibáit igen szépen megvallani és megjobbítani, mihelyt átláttya. hogy ez

nyelvünk pallérozásának előmozdítására szolgál, elállott első állításától, és megígérte, hogy írásaiban e tiszta magyarságra ő is ezentúl jobban vigyáz.”

Az ilyen és ehhez hasonló fejtegetések azonban már nem maradnak az írásra és a könyv-összeszerkesztésre irányuló reflexió körében, éppen nem az a szkepszis vezeti Verseghy tollat, amely a Sterne-ét, ellenkezőleg: a nyelvész-stiliszta irodalmi-nyelvi programjába vetett hit húzódik meg a *Kolomposi Szarvas Gergely* nyelvi-nyelvészeti fejtegetéseinek hátterében. Másutt az ellenpélda ad lehetőséget nyelv- és irodalomszemléleti következtetések levonására: „Mert ő a régi magyar poéták módgya szerint, készebb a cadentia kedvéért olly új szókat alkotni, mellyeket senki sem ért, s mellyek a szokott formatióknak reguláival mindenkép ellenkeznek, mint gondolattyaival felhagyni, vagy annak kifejezésére többféle szavakat keresni, a végből hogy azok közül a legjobbakat kiválaszthassa.” A *Magyar Nyelv* címen vitát rekonstruál Verseghy, amely ifjú tudósok nézeteit reprodukálja, érzékelhetően B. szájába adva gondolatait: „Ha nyelvünk meg volna már határozva, origyinálisokat javasolnék; de mivel még sokakban habzik, legjobb volna, ha tudósaink reguláinak kinyomozására tennék magokat.” Majd alább még határozottabban állást foglalva régi és új nyelv(használat) ügyében: „A gyökér szókat és az akkori ideáknak magyaros kifejezését a régi magyar könyveknek köszönöm én is. De ezért a kincseért a háladatosságot nem űzöm annyira, hogy azokban még a helytelen formatiókat, és a declinációbéli vagy conjugációbéli hibákat imádgyam”. Lényegében ehhez hasonló felfogás jellemzi a nevelésről kialakított nézeteit. Egy oly fiúról szólnak az egyik helyen, aki „a régi könyvekből a hajdani világot, vagy az újjakból azt az ideális világot tanúlgatta, mellyekben a tudós emberek, a kik könyveket írnak, a felhők közt tündérkednek.” Bajszfalvi úrfi pedig „a régi deák könyvekből sok szép mondásokat megtanúlt ugyan, de a mostani világnak sem kincseivel sem veszedelmeivel meg nem ösmerkedvén, szintollyan ostobácska volt azután is, mint az előtt...”

Eléggé távolra jutottam a prózai epika Verseghy-féle változatának bemutatásától, ám éppen azt szerettem volna demonstrálni, hogy milyen típusú értekező betétek viszik el költőnk eredeti célkitűzésétől. Igaz, a Bajszfalvi-történet a helytelen nevelés következményeit példázza, a motiváltabb cselekményvezetést itt azonban a levélforma szűkössége gátolja, az egyes epizódokat meglehetősen szűkszavúan kapjuk, az események sűrű egymásutánban torlódnak össze az egy-egy jellemvonással megrajzolt szereplők találkozásainak és elválásainak sorában. Másutt váratlanul, előkészítetlenül iktatódik be a tudományos kifejtés az események közé. Az idézett *A Magyar Nyelv* például úgy indul, hogy Kolomposi Szarvas Gergely egy céhbéli mestert le akar szoktatni az ivásról, majd összetalálkoznak az ifjú tudósokkal. Az *Entheusok* epizód egy vendéglátásról ad hírt, Lyánkási Ferenc jön, „egy cifra és virgoncz leánykával”, Borfi Tamás fél részegen, dohányozva pedig Pipási Antal. Miközben vitatkoznak az ivás és a pipázás káráról-hasznáról, (említettem már) a barbár népek ivási és önkábítási-dohányzási szokásairól esik szó a szakirodalomra való hivatkozás keretében. Akár komikus jelenetnek is bevárna, csakhogy az elbeszélőnek egyértelműen olyan tudományos fejtegetés a célja, hogy kimutassa az említett szenvedélyek kárát, hogy az alacsonyabb kulturális fokon álló népek-törzsek színvonalán láttassa a beszélő nevű, ellenszenvesre formált szereplőket. Az inkább „cselekvéseik”-ben bemutatott vendégek és a rendíthetetlenül szakirodalmi hivatkozásokkal vitázó szereplő humort, netán szatírárt ígérő jelenete áldozatul esik a didaktikus, a nevelő szándéknak.

Ahol tisztán elbeszélést kapunk, mint az *Elek és Ilona* esetében, ott viszont kibukik Verseghynek a *Rikóti Mátyás*ban is tapasztalt hibája: terjengőssége és naiv epikai szemlélete. A kortárs átlagelbeszélések sablonjaiból építkezik, és nemigen tud mit hozzátenni a sablonokhoz, az érzelmes történet az erény dicséretére

vállalkozik, az önfeláldozás, a hűség, a szívbeli nemesség kapja meg a végén a jutalmát. A didakszis áthatja a történet egészét, a sok véletlen mozgatja a történetet, amelyet a szereplőkkel együttérző elbeszélő beszél el.

Aligha kell ismételtetni, mily messze van Verseghy vállalkozása Sterne regényétől, de Richter (és Gaál György) levélsorozatától is. Hogy a harmadik kötet megjelentetését Hartleben nem vállalta, és így az 1983-ig kéziratban maradt, a fentiek ismeretében nemigen csodálhatjuk. S bár nem sorolhatjuk a magyar irodalom számottevő alkotásai közé, és Verseghy Ferencnek is gyöngébb művei sorába tartozik, nem zárhatjuk ily rövidre az értékelést. Ugyanis a prózai epikában még ezzel a kevéssé sikerült művével is Verseghy új utakat látszik nyitni. A kezdeményezésben rejlő lehetőségeket a reformkor néhány hasonló vállalkozása igazolja vissza,³⁴ tanúságot téve amellest, hogy egyáltalában nem meddő próbálkozás egy, a *Kolomposi Szarvas Gergelyben* felemásan megvalósult „vegyes” kötet összeszerkesztése, a különmű anyagok egységes kötétté szervezése. Verseghy megteremtette a keretet, megadta az ajánlással és az előszóval az alaphangot, az első epizóddal eltalálta az előadásnak egy lehetséges módját. Olyan típusú kötet ígérkezett az első néhány lap után, amely a könyvvé szerveződés stádiumait követvén azt demonstrál (hat)ta (volna), hogy az epikai vagy akár az értekező tárgyak különfélesége ellenére az önreflexióval állandó jelenlétét jelző és a szerkesztést kezében tartó elbeszélő képes összefogni anyagát, ügyel arra, hogy a műfajilag-tematikailag-hangvételileg heterogén anyag ne essen szét elemeire. Ehhez azonban nemcsak anyagát, hanem mindenekelőtt önmagát görbe tükörben szemlélni tudó narrátorra lett volna szükség, aki önmaga és anyaga között távolságot tart. A magyar prózatörténetnek XIX. század eleji periódusában anakronisztikus egy efféle igény hangoztatása: amit Gaál György magyarítani tudott, az az élet- és helyzetképszerű híradás helyzetkomikummal színesítve. Verseghy ígérteit tekintve túllépett Gaál György vállalásán, és megcsillantotta a differenciáltabb nyelvi humor lehetőségét. Ugyanakkor nyelvészeti álláspontjának népszerűsítésére is igyekezett a kiadótól biztosított megjelenési alkalmat kihasználni, s itt, ezen a ponton került szembe egymással a tudós értekező és a világirodalom felé tájékozódó szépirodalmi író. Nem hiszem, hogy sajnálkoznunk kellene azon: az előbbi visszaszorította az utóbbit. Sterne (és Cervantes) olvasása nem készítette költönket a Sterne-honosításra, és a *Kolomposi Szarvas Gergely* sikertelenségét követőleg 1808-tól a kor népszerű és nem túlságosan magas színvonalú regényeinek adaptálására fordította prózairói energiáit. Az 1804-05-ös vállalkozás zsákutcába jutását a harmadik kötet nyelvészeti értekezése önmagában jelezte, itt Verseghy egy rövid, *Apologyia* című bevezetés után olyan fejtegetésbe fog, amelyet nyelvészeti munkáiban látunk viszont. Mintha teljesen feladta volna szépirodalmi célkitűzését, és kizárólag a maga nyelvészeti nézeteinek védelmére, körülbástyázására törekedne. Talán rádöbbsen arra, hogy Richternek is, részben Gaál Györgynek is sikerült egy olyan alakot formálni (Sterne-nek többet), akire egy efféle vállalkozást építeni lehet, mert a figura elég érdekesen sokrétű, egyszerre tipikus és egyénített ahhoz, hogy a vele történetek egyként fölmutassák a jelenséget és annak paródiáját, neki viszont nem. Kolomposi Szarvas Gergely neve legalább annyira szerencsés választás eredménye, mint Furkás Tamásé, csak hogy a történetek, a nézetek megoszlanak a különféle, kevéssé jellegzetes szereplők között, a párhuzamos történetet elbeszélők, levélben leírják, így az ifjú Bajszfalvi önmagában többet ígérő históriája elvész a meglehetősen lapos kommentárokból, nem válik ki az egyébként kevéssé markánsan megfogalmazott epizódok közül sem.

Sterne roppant előnye Verseghyvel szemben, hogy a differenciáltabb, teljes műfaji rendszerrel rendelkező angol irodalomban jóval több és érdekesebb

---

³⁴ Szinnyei: i.m., 13. Magyar és német címekeket hoz.

parodizálni valója akadt, mint Verseghynek, aki társaival éppen a magyar irodalom differenciáltságának megteremtésén fáradozott. S miközben ő is, mások is, műfajokkal, tónusokkal kísérleteztek, rájuk várt a korszerű nyelv- és irodalomszemlélet megteremtése. Verseghynek volt érzéke ahhoz, hogy rávilágítson a jelenségek, a próbálkozások visszájára is, fogsága előtt már kísérletezett szatírával, a magyar irodalmi helyzetkép parodisztikus megjelenítésével. Nem kevésbé igyekezett az „irodalmi” komikus eposz kínálta lehetőségeket kihasználni. Ismétlem: mélyen elgondolkodtató, hogy mennyi Verseghy-próbálkozás maradt töredék, a megjelent művek milyen egyenetlen színvonalúak, mennyi részérték fül bele a terjedelmes érdektelenségbe. Pedig alig van olyan műve, amelyben ne lenne valami, ami érdemesnek mutatkozhat a feltárássra, az alaposabb megismerésre. A *Kolomposi Szarvas Gergely* népszerűsége törekvő prózája egyes részleteiben a korszak hasonló természetét bemutató antológia-szerkesztőre vár. Mivel kiragadva a moralizálásból, önmagában jelzi, hogy nem feltétlenül volt ily irodalmi próbálkozás bukásra ítélve. Nemcsak Verseghy, hanem a XIX. század eleji prózairodalom jelentős vesztesége, hogy a *Kolomposi Szarvas Gergely* kudarca után a kiadók akkor keresték meg Verseghyt, amikor nyereség céljából magyarított tucatárut kellett a könyvpiacra szállítani. Verseghy érdeme, hogy a nem túlságosan nemes anyagot helyenként önmaga fölé emelte, és főleg a Kacsaifalvi-regényben korának olvasható magyar prózát kínálta.³⁵

---

³⁵ Nem foglalkoztam a Siroki Mariska és Viszneki László című regénytöredékekkel, amelyet Deme Zoltán (Verseghy Ferenc kiadatlan írásai II, 239.) 1810-re datál, minthogy ezt az évszámot találta az OSzK-ban őrzött kéziratban. Ezt az 1810-es évszámot semmi nem indokolja, igaz, a datálásra nemigen van fogóóznk. Egyelőre itt csak annyit kockáztatok meg, ez a Kártigám-típusú töredék arról árulkodik, hogy Verseghy Wieland Dschinnistanjának olvasója volt, a Búbájós alakja, barlangjának leírása, az ott található állatok fungálása erősen emlékeztet Wieland mesegyűjteményének több darabjára. A töredék megérdemelné a behatóbb elemzést, Verseghy sokirányú prózaepikai tájékozódásának ez is dokumentuma.

Notheisz János: A Verseghy-líra néhány problémája

Kétségtelen, Verseghy korának egyik legtermékenyebb és legsokoldalúbb alkotója volt. A tekintélyes életmű lírai része még akkor sem tekinthető dominánsnak, ha nem csupán az Analiticában kifejtettek szerint a lírai kánonba sorolható műveket tekintjük idetartozónak, hanem például a főként Herder nyomán keletkezett gondolati-filozófiai költészet darabjait is. (Verseghy ezeket az írásokat az Analitica III. rész 18. Fejezetében a nem lírainak tekintett tanító költemények között tárgyalja.)³⁶

Nem domináns a lírai termés, ha a terjedelmi arányokat tekintjük, s akkor sem, ha azt vizsgáljuk, az életmű mely szakaszát jellemzi intenzívebben a lírával való foglalkozás. Ilyen szakasznak tekinthető a pályakezdés. Noha a kézirat elveszett vagy lappang, valószínűnek látszik, hogy 1781-ben – huszonnégy éves ekkor Verseghy, és még nem szentelték pappá – készen van egy maga szerkesztette versgyűjteménye, a *Parnassus hegyén zengedező Magyar Musa*. Lírai korszaknak nevezhető még az 1780-as évek második felétől fogságáig tartó életszakasz – ekkor születnek jórészt éneklésre szánt rokokó dalai –, valamint a fogság kilenc esztendeje és a szabadulást követő néhány év. Ez utóbbi időszakban keletkeztek Horatius-magyarításai és a Herder nyomán született gondolati versek. Ezek jelentenek új szint az 1806-ban közzétett Magyar Aglájában. A következő évben jelenik meg a dalokat összegyűjtő *A' Magyar Hártság*, s a líra ezután csaknem teljesen háttérbe szorul Verseghy sokoldalú munkásságában.

A lírai életműből legalaposabban a pályakezdést ismerhetjük, különösen Szauder József³⁷ és Bíró Ferenc³⁸ tanulmányainak köszönhetően. Ezek szerint Verseghy ifjú költőként – zsenéi alapján – témaválasztásait, fráziskészletét és az utánzott versformát illetően erősen Faludi-követőnek látszik. Szauder írásának ez is az első alcíme: „Pseudo-barokk kezdet: dalköltő Faludi nyomán”; s különösen a természet jelenségeit séta keretében leíró Faludi-versek hatását mutatja ki ebben a fejezetben Verseghy költészetére. Faludinál is, Verseghynél is szobából elképzelt, irodalmi minták nyomán életrehívott tájak ezek, mitológiai alakok, pásztorok felvonultatásával. Ezek az alakok azt a célt szolgálják, hogy megjelenésükkel mozgalmassá válják a táj. Bíró Ferenc pedig azt hangsúlyozza ezzel kapcsolatban, hogy az ő szóhasználata szerint „falusias verselés” Verseghy költői gyakorlatának később is lényeges eleme marad. A zsenék közt többször előforduló kedves kép – az emberek tavasszal kiszabadulnak a természetbe, élvezik azt, és különféle szórakozással mulattatják magukat – valóban vissza-visszatér az érettebb műveiben is. Ilyen például az Aglájában megjelent *Tavaszi* című költemény nyitó képsora. A vers Horatius *Ad Sestium* című ódájának magyarítása (Carm. I.4.). Az eredeti szöveg a kezdődő tavasz képét néhány elemből építi fel: lágyszél, olvadás, hajókat húznak a vízre, nem marad ólban a jószág, sem a földművelő a tűzhely melegénél. Venus táncba viszi a nimfákat és a gráciákat a holdfényben, lábuk alatt dobog a föld, Vulcanus begyűjtja a kohót. Most lehet mirtuszkoszorút fonni, bárányt áldozni Faunusnak. Verseghy ehhez képest roppant mozgalmassá látványt idéz fel, erőteljes a jelzőhasználat, expresszív az ígék:

---

³⁶ Verseghy Ferenc: *Analiticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars III. Usus Aestheticus Linguae Hungaricae*. Buda. 1817. A magyar nyelv törvényeinek elemzése. III. rész szerk. Szurmay Ernő. Szolnok. 1980. 721. l. (A továbbiakban Analitica)

³⁷ Szauder József: Verseghy pályakezdése. In: *A romantika útján*. Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1961. 50-89. l.

³⁸ Bíró Ferenc: A fiatal Verseghy társadalom és művészetszemléletének összefüggéseiről. In: *memoriam Verseghy Ferenc 4*. Szerk.: Szurmay Ernő, Szolnok. 1994. 14. l.

„Érkezik al szelekenn a zöld tavasz;
olvad a komor tél,
s nyílt folyókonn dúzs hajók lebegnek
Omlik az ablakokból a víg barom;
elsiet tüzetűl
a lombtalan rétekre a parasztság.

A falunak kaczagó szépségei
friss cziczákra gyűlnek
a holdvilágnál, s a kevély suhanczok
tölgyfa tekét vernek; míg pörölye
a serény kovácsnak
a vasdorongot nyögve vékonyította.

Most szedegess ifjú nefelejcsket
a szabad mezőkön
hú Klórisoddal. Most derítsd fel olykor
ágbogas ernyek alatt langy szívedet
esti társaságban
a gondokat jó borba mártogatván.

Most telepedgy le setét árnyékiban
a hűvös ligetnek,
hol párossan sétálgat a szerelmes,
hol zomok asztalokonn gyomrát tömi
a garázda polgár,
s a szomjazó tisztcske sert haboztat.”

A faludias zsengek hangzásvilágáról az mondható el, hogy a versforma mindig hangsúlyos nyolcas négyes vagy keresztrímmel, illetve – Horváth Jánost idézve – „néhol levette a keresztrím terhét, s félrímre szorítkozva.³⁹

A zsengek másik forrása a barokk költészetben ugyancsak kedvelt Ovidius. A Heroidákból magyarította a *Pénélope Ulisseshez* című verset, a Metamorphosesből a *Piramus Thizbéhez*, a *Thizbe Piramushoz* című költeményeket és az *Euridicét*.

A „faludias” zsengekről szólva Szauder arra figyelmeztet, hogy Verseghy a készen kapott keretet arra használja, hogy „reális epizódokat burkoljon el, amelyek szinte kikiabálnak értelmükkel a mitologizáló fátyol mögül”. Az Ovidius átköltések pedig már zenekísérettel előadandó dalok, és „a Verseghy-líra karakterének erőteljes megváltozását sejtetik.”⁴⁰ Összegezve a gondolatmenetet: „belénevelt illuzionista barokk szemlélet – feszítő élményként egy ifjúkori szerelem fájdalmas élménye, jezsuita latin költői emlékek, Ovidius hatása adják az indítékot, amelyek erősen szubjektív érzelmeket váltanak ki”, s amelyek „felszabadítják Verseghynél a szerelmi költést”.

Ez a fordulat nála a rokokó ihletvilágú dalköltéssel következik be, jórészt az 1780-as évek második felétől. Szauder ezeket a dalokat is a pályakezdés részeként tárgyalja.⁴¹ Vélekedésem szerint ettől kezdve a dal és az óda válik Verseghy lírikusi működésében a két legfontosabb műfajjá, s mivel a dalok karaktere a későbbiekben lényegesen nem változik, ez már inkább az „érett” Verseghy-líra.

A továbbiakban tehát a dalokról és az ódákról lesz szó.

---

³⁹ Szauder: i.m. 57. l.

⁴⁰ Szauder: i.m. 61. l.

⁴¹ Szauder: i.m. 68-78. l.

Hogy Verseghy maga mit tekint dalnak és ódának, illetve tágabb értelemben mit lírai műnek, arról maga részletesen vall ugyan a késői nagy esztétikai összegzésben, az *Analiticában*, műfaji rendszerezése azonban meglehetősen ellentmondásos.

A III. rész 18. fejezete foglalkozik a költészet meghatározásával és a nem lírai költői műfajokkal, a 19. fejezet pedig a lírát definiálja, és a lírai műfajokat tárgyalja.⁴²

A költészet és a líra lényegéről szinte ugyanazt állítja. „A költészet a kifejezendő eszmét az érzés legteljesebb fokával látja el” – írja a 18. fejezetben.⁴³ „A lírai költemény” pedig – mondja a 19. fejezet – „mindig érzés-előidézte lelkiállapotból születik”⁴⁴

A 18. fejezet a nem lírai műfajok között említi a tanítókölteményt, a szatírárt, a bukolikus vagy pásztorkölteményt vagy eklogát vagy idillt, a költői levelet (különösen hősnők leveleit), az elégiát és az epigrammát. Az elégiát például a kedvenc (vagy hajdani kedvenc?) Ovidius okán (is) sorolja a költői levelek, így itt a nem lírai műfajok közé: „Maga az elégia, vagyis hexameterrel és pentameterrel váltakozó verssorokban írt és a lélek különböző érzéseinek kedvesen és gyengéden való kifejezésére alkalmas költemény a levélnek vagy elbeszélésnek vagy a leírásnak vagy az önmagával való vitatkozásnak vagy az úgynevezett magánbeszédnek a formájába öltöztethető” ... „Ovidius elsőnek írt hős nőkről szóló elégikus leveleket, amelyek a hősnők nevével vannak megjelölve. Ezeknek a természete megkívánja, hogy a történelemből jól ismert és egyszersmind olyan személyek legyenek, hogy azok már az olvasók lelkét lebilincselve tartsák, azután, hogy ezek a személyek olyan állapotba kerüljenek, hogy azok nemcsak figyelmet, hanem különösen érzelmet is keltsenek.” A folytatásban – noha Szauder nyomán láttuk, a fiatal Verseghyben Ovidius szabadította fel a szerelmi költőt – óvatosságból, vagy mert szemlélete sokat változott, némileg el is marasztalja hajdani mesterét: „Ovidius Heroidái semmi mással nincsenek tele csak szerelemmel, de véleményem szerint a nemesebb érzések és szenvedélyek ábrázolására nagyon alkalmasak.”⁴⁵ Az iménti eszmefuttatás nyomán megjegyzem, lehet, hogy Ovidiusnak is köze van ahhoz a tényhez, hogy Verseghy dalai közül feltűnően sok szól női szerepben, elhagyatást panaszolva vagy vágyakozást kifejezve, vagy éppen a kettőt együtt megszólaltatva, mint például *Az elhagyatott* című vers. (Császár–Madarász kiad. 43. l.). E dalok közvetlen forrása már tudottan nem Ovidius, ám a Verseghy! magyarításra inspiráló német rokokó dalköltészetnek is ő az egyik ókori példája, másrészt jellemző, hogy Verseghy éppen az ilyen verseket fordítja viszonylag nagy számban a németektől.

Az elégiák bizonyos típusáról tehát mint lírai költeményekről beszél Verseghy az *Analitica* 18. fejezetében, ám a következőben megemlíti a líraiak között is, az idillek speciális fajtájaként. Ugyancsak ellentmondásos némileg, amit a líráról szóló fejezetben a láthatóan két legfontosabbnak tartott műfajról, a dalról és az ódáról ír.

Kijelenti egyrészt globálisan a lírai művekre érvényesen, hogy annak „szerves tartozéka az ének”,⁴⁶ aztán pedig az egyes műfajokról szólva a dal és az óda egyik fontos különbségét abban látja, hogy „a dal mindig éneklésre van szánva”... „...az ódát pedig vagy csupán olvasásra szánják, vagy ha daloldandó, akkor mindegyik strófának külön dallam biztosítandó.”⁴⁷

⁴² *Analitica*: 713-749. l., 749-794. l.

⁴³ *Analitica*: 713. l.

⁴⁴ *Analitica*: 749. l.

⁴⁵ *Analitica*: 721. l.

⁴⁶ *Analitica*: 749. l.

⁴⁷ *Analitica*: 768. l.

Ami a két említett műfaj érdemi megkülönböztetését jelenti nála, az egyrészt formai: „A dalban minden sor értelmi sormetszetet kell kapjon, vagy ami ezzel azonos, minden egyes verssor egy egész mondat valamely teljes részét kell tartalmazza.” Példája a *Magyar Aglájából* a *Dorishoz* című saját költeményének első versszaka:

Eltűnt a' napnak fényessége
's a' bibor melly nyugtában ége,
pej szürkületre változik.
A' hold kiúszik ősz egünkre
az éj langy álmod hint földünkre,
melly hűs homályba zárkózik.

„Itt mindegyik sor egész beszédszavakat tartalmaz” – írja saját szövegét elemezve Verseghy –, „az értelmi metszet tehát megvan a sorvégen, érzékelhető a sorvég”.⁴⁸ Hozzátehetnénk, hogy többről is szó van itt, ugyanis mondatszerkezet szempontjából minden sor vagy önálló tagmondat is, vagy legalább a mondatnak szervesen összetartozó alanyi vagy állítmányi része, illetve hogy a végeket érzékeltetik a rímek is.

További formai követelménye a dalnak Verseghy szerint, hogy „mindegyik szakasz egy teljes mondatot kell alkotson vagy két kisebb mondatra fusson, és hogy mindegyik mondat a zenei ütem kedvéért hosszú szótaggal vagy csonka lábbal végződjék”.⁴⁹ Az előbbi példában „a szak első mondatát a *változik* szó végzi be; a másodikat a *zárkózik*, amelyeknek hosszú végszótagjai csonka lábat alkotnak, amely nélkül a zenei ütem a hallgatáskor kívánatos megpihenést nem hozhatja.”⁵⁰

Mindezekkel szemben az ódának nem kell megfelelnie ilyen kívánalmaknak.

Végül pedig „bármely dal első szakasza az összes többi mintája kell legyen, az ódában pedig ez csak a versmérték tekintetében lesz minta, a költő tetszésére bízva azoknak a ritmusoknak az elrendezését, amelyek a szavak értelméből származnak.

A két műfaj belső jellegéről szólva a dalban az érzés egyöntetűségének kívánalmát emeli ki Verseghy, közel kerülve ezzel a modern dalfelfogáshoz: „Bármely érzésnek ugyanazt a tónusát kell megtartani az elejétől a végéig” – írja, s hozzáteszi később, hogy „a dal még ugyanazon érzés különböző fokozatait sem tűri, természete tehát megkívánja, hogy egyetlen tárgya legyen”.⁵¹

Ezzel szemben „az óda egyik vagy másik sorában a többi részeiben uralkodó tónusnál magasabbra emelkedhetik, és különféle és fajtában annyira különböző érzéseket engedhet meg, hogy miután egyik szakasz szelid lejtéssel folyik, a másik hevesen és zajosan háboroghat”.⁵²

Ha most ezek alapján vizsgálunk meg két Verseghy-költeményt abból a szempontból, hogy melyik dal, melyik óda – legyen a két vers az azonos című *Klárrikához* (Császár–Madarász kiadás 180. l. és 225. l.), akkor alighanem kizárólag formai szempontok alapján minősítjük az első ódának, de méginkább a másodikat dalnak. Mert a beszélő mindkét műben vágyódik a hölgy után, mindkettőben meg is szólítja. Mondhatni, a beszéd hangneme mindkettőben egynemű (ha egymástól különböző is). A dalnak tekinthető szöveg viszont a dalforma miatt sokkal könnyedebb, játékosabb.

Persze azért is lehet tudni, hogy az elsőként említett vers óda, mert az Horatius Cloéhoz című művének viszonylag pontos fordítása, s mert az *Analitica*

⁴⁸ *Analitica*: 768-769. l.

⁴⁹ *Analitica*: u. o.

⁵⁰ *Analitica*: u. o.

⁵¹ *Analitica*: 770. l.

⁵² *Analitica*: u. o.

műfajokkal foglalkozó fejezeteiben meg is említi Verseghy az elsőt mint a Horatius nyomán született ódák, a másodikat mint a „társas örömökre felhívó dalok” egy-egy példáját.⁵³

De az általa ugyancsak ódaként megnevezett *Ámor a borban* című költeményt a mai műfaji érzék aligha sorolná az említett műfajba. (Császár–Madarász kiad. 223. l.) Mondhatni, azért óda, mert nem dal. Az ábrázolt helyzet oly bájos, játékos, a scenika és a frazeológia oly mértékben a rokokó dalok világát idézi (például: „álmos rózsa körül nyájasan édelgő hús szelek”, „a lugas ernye”, „éledező tüzünk új habzása”), hogy nemigen olvasnánk ódának, ha nem mondják, hogy az. Nyilván azért van ez így, mert míg a dal Verseghy felfogása szerint szigorúan definiált, addig az ódái parttalanabb. Noha kárhoztatja az ókori hagyomány óda-felfogását: „tölgyfától a szederig aligha akad annyi fa-fajta, mint amennyi ódaféleség a fennkölt Pindarosz-félétől a kecses anakreoni dalig”⁵⁴, lényegében mégis azt követi.

Dolgozatom további részében Verseghy dalaihoz és ódáihoz szeretnék néhány megjegyzést fűzni.

Az életmű kronológiáját kissé felborítva az ódákkal kezdeném. Elsősorban azért, mert a legutóbbi emlékülésen elemeztem néhányat, s ezt most illetlenség lenne megismételni. Akkor a Horatius imitációkkal foglalkoztam, mert (úgy érzem ma is), hogy a teoretikus Verseghy Horatiust tartja a műfaj legjobbjának. Nem véletlen, hogy az *Analitica* már többször említett 19. fejezete 181. §-ában Horatiusból vett példákkal kívánja érzékeltetni, „hogyan is változik ódává egy-egy gondolat, kép vagy érzés”. Mondhatni, a műfaj elsajátításában Horatius volt a mestere. Ez pedig jó iskola. Bár a Verseghy-féle Horatius imitációkkal kapcsolatban lényegében fenntartom korábbi állításaimat, azt például, hogy minél hívebben követi Verseghy az antik mestert, annál egységesebb verseinek szerkezete, illetve hogy azokban az ódamagyarításokban, amelyek Verseghyt valóban szabad utánczóknak mutatják, gyakran bomlik meg a horatiusi vers kényes egyensúlya, válik önállóvá egy-egy *egyébként erőteljesen, hatásosan megformált kép*. Most az iménti állítás utolsó elemét emelném ki. Mert ha eltekintek az eredeti szabta normáktól, és Verseghy szövegeit önállóknak tekintem, akkor azt kell hangsúlyoznom, hogy szerzőjük jó iskolába járt Horatiushoz. Ami ugyanis egyfelől kétségtelenül a kényes egyensúly megbomlása, másfelől a műfajelméletben Verseghy által az ódával kapcsolatban megfogalmazott érzelmi hullámváltozás realizálása, igen erőteljes, expresszív képviség, a kétségtelenül meglévő költői tehetségek dalokétól eltérő megvalósítási lehetősége. Ha egyenetlenül, hát akkor úgy.

A dalokról szólva célszerű visszakanyarodnunk oda, hogy az Ovidius hatására keletkezett zsengek már zenekísérettel előadható, előadandó dalok, és a Verseghy-líra karakterének erőteljes megváltozását sejtetik. Mert ez a változás döntően a zene hatására következett be.

Mint ahogy sokan rámutattak Császár Elemértől a mai elemzőkig, német közvetítéssel megismert, német zenére írt rokokó dalok inspirálták a fordulatot. A forrás mindenekelőtt Mária Antoinette zenetanárának, Steffannak a kottái. Steffannék főleg a Ramler szerkesztette *Lyrische Blumenlese*hez szereztek zenét. Szauder kiemeli, hogy ezek a dalok már nagyon korán, 1781 előtt Verseghy birtokában voltak. Steffannéi mellett valószínű Haydn kottákból is dolgozott Verseghy, a magyarított szövegek eredetijét pedig olyan költők írták, mint Weisse, (tőle fordított a legtöbbet). Gleim, Bürger, a korábbiak közül Haller és mások. Akadnak köztük előkelőbb nevek is: Klopstock, Lessing, Herder, de maga Goethe is. *A' szegfű* című Verseghy-dal a legrégebb magyar Goethe-fordítás.⁵⁵

⁵³ *Analitica*: 765. l., 776. l.

⁵⁴ *Analitica*: 765. l., 776. l.

⁵⁵ Szauder: i.m. 73-78. l.

Verseghy egyetlen dala sem tekinthető önállóan, mindegyik átdolgozás, legtöbbnek a forrása is ismert, mégis jogosult talán az eredetivel történő összehasonlítás nélkül is Verseghy-műveknek tekinteni őket, hiszen meglehetősen szabad átültetések. Részben költészet kel életre Verseghy tollán, pontosabban hárfáján. Noha láttuk, az eredetiek szerzői között látszanak az irodalomtörténet értékítélete szerint kvalitásbeli különbségek, ezeket a magyarított dalok szinte egyáltalán nem tükrözik. Nyilván azért nem, mert a „nevesebb” szerzők művei közül azokat válogatta Verseghy, amelyek tükrözik saját személelmódját.

Összességében: nem túl differenciált világú költészet ez. Illusztrálásul megfelelő példa talán a már említett *Kláríkához* című dal (Császár–Madarász. 225. l.) Kies völgyben kis tanya, mellette csörgedező patak, gallyazó tölgyek, melyek az időjárás viszontagságaitól védik a tanyát, a patakparton játszadozó báránykák. gyümölcsfák, rózsabokrok, a tölgyek közt madárdal, a pataknál sírdogáló „fülmile” s végül szirtfok, mely visszhangozza a fülemüle énekét. Keresve se találánk akár egy hiányzó elemét az idillnek. S mindez jól pergő dalformában megírva. A végén pedig a pajkos csattanó, a félre nem érthető invitálás:

„E’ kis tanyámban úr vagyok
napestig bátran vígadok,
    ’S mihelyt az alkony ágyba vet,
    az álom rám nevet.
Ha megvizsgálod Kedvesem!
tudom, megtetszik rejtekem.
    Csak nő’ hűjával van tanyám
    jer, térj be Kláríkám!”

A pajkosság rafináltabban van jelen A *Nefelejts virág* első változatában:

Amott a’ tsendes völgy’ ölében,
    hol zúgva görg a’ vízkövets,
a’ parton lengett a’ fövényben
    egy Nefelejts

Ah! benne, ammint rám mosolyga,
    Laurámnak láttam kék szemét,
a’ harmat éppen ráhullatta
    gyenge tejét.

Két tsöppet láttam, mint remegtek,
    oh kedves képzet! szép ölén;
egymásba végre mint peregtek
    sík levelén.

Ezt, Laura! néked hogy letörtem,
    sóhajtva mondtam: Nefelejts!
Ah! minden a te szíved nékem!...
    el ne felejts!

Itt a hatásos, néhány gesztussal megrajzolt nyitó kép után szervesen következik a Laura kék szemére asszociálás. Rendkívül finom átmenettel, a második sor megszemélyesítő metaforájával kezdődik ez: „Ah! benne, ammint rám mosolyga”. Azaz a megszemélyesítés összekapcsolja a virág és a nő képzetét. A harmadik versszak folytatja ezt a sejtelmes kapcsolatot a „virág ... öle” metaforával és a két harmatcsepp egyesülésének képével. Ebben a kontextusban a virág és a

vágyott, szeretett nő képzele oly mértékben összefonódik, hogy az utolsó versszakban vagy a virág letörése és az el nem fejtés vágya sóhajszerű megfogalmazásának finom ellentéte érzékelhető, vagy magának a letörésnek is többféle, akár burkoltan erotikus olvasata is lehetséges.

Képköltés szempontjából a dalok – főképp a legsikerültebbek – miniatűr rokokó idillt tartalmazó kis természeti képpel kezdődnek. A kép aztán hangulatával előkészíti a beszélő lelkiállapotát (sóvárog a másik után, álmában látja e tájban, siránkozik, mert a másik nincs jelen stb.). A táj és az emberi lelkiállapot összekapcsolása egyszerre teremt meg a szöveg szemantikai logikai és a teóriában Verseghy által is fontosnak tartott hangulati érzelmi egységét.

Nem túl differenciált világú költészet ez, mondtuk. Valóban nem az. Talán nevezhető populárisnak is, ha a jelzőnek nem adunk egyértelműen negatív jelentést. Mert kivált a jobban sikerültek meglehetősen cizelláltak, s méltán kapnak helyet több mint egy évszázada szinte valamennyi költészeti antológiánkban.

Ha a Verseghy-líra jellemzőit keressük, szólnunk kell a költemények hangzásvilágáról is. Tudjuk – Szathmári professzor épp ezt emelte ki a legutóbbi emlékülésen –⁵⁶, Verseghy a költészet nyelvéről szólva rendkívül fontosnak tartotta az eufóniát. „Az euphonia hangalakból, és mértékből áll össze” – írja az *Analitica*-ban, s azt emeli ki, hogy „a fogalmak külső hangalakját úgy kell megválasztani, hogy az a jelentésükbe foglalt érzelmi állapotokkal megegyezzenek.” Abból következően azonban, hogy mindezt a zenével rokonítja, valamint abból, hogy esztétikai meggyőződése szerint mereven szétválik gondolkodásában az észre és a szívre hatás lehetősége, tagadja a ritmus és ezzel összefüggésben a versbeli hangcsoportok jelentésfelidező szerepét. Véleményét az egyik leghíresebb vergiliusi verssor kapcsán fejt ki (Aeneis VIII. ének 596. sor):

„quadripedante putrem sonitu quati ungula campum”

Baróti Szabó Dávid sikerült fordításában:

„Tördelik a' dobogó paripák körmükkel az ösvényt”

„Vergilius semmire sem gondolt kevésbé itt” – érvel Verseghy – „mint a ló nyargalásának utánzására” ... „a vers hangzása nem az értelemre, hanem az érzelemre hat...” Másképpen: a művészi igényű beszéd a lélekre igyekszik hatni... „Mindaz, ami a beszédet alkotó szavakban az anyagi dolgoknak mint pl. a nyargaló paripának az utánzása és kifejezése ... távol áll a szív nyelvétől, és annyira híjával van a lélekre hatás képességének, hogy még dőre játékká is fajulhat.”⁵⁷

Ezt olvasva az elemző nem tehet mást, mint hogy visszafogja magát, ha úgy érzékeli, hogy a *Lilla* című dal első versszakában:

„Még repdes enyelgve az alkonyi szél
S csókjára megrezzen a rózsalevél”

– a réshangok és a likvidák felidéznek, felidézhetik az alkonyi szél okozta szelíd zörejeket is, vagy *A' Nefejejts virág* már idézett első versszakában az első két sorban domináló felpattanó zárhangok és a lágyabb hangzású második két sor hangkontrasztjából is „kihallja” a zúgó víz és a szelíd virág ellentétét, vagy a *Tavaszi* című óda két sorában: „Téged is elhíznak hörgései a hideg halálnak – hallja is a h alliterációk nyomán a hörgést.

⁵⁶ Szathmári István: Verseghy stilsztikájának egyik fontos területéről – más szemmel. In *memoriam Verseghy Ferenc* 4. 33-39.

⁵⁷ *Analitica*: 20-22. l.

Esetleg úgy is gondolhatja persze ilyenkor az elemző, hogy a jobb költők – Verseghy ilyen – időnként legyőzik (magukban is) a teoretikust.

Ami az eufónia Verseghy által említett másik összetevőjét, a mértéket illeti, a dalokkal kapcsolatban bizton állítható, hogy segítségükkel jutott el az egyik legjelentősebb újításhoz, a nyugat-európainak nevezett verseléshez. Hogy őt illeti-e az elsőség, aligha lényeges kérdés. Szauder ezt sugallja, hogy igen, s azt is, hogy ezt a lépést nem tudatosan teszi, egyszerűen a rímes magyaros vers jobb énekelhetősége foglalkoztatta.⁵⁸ Hogy mikor vált a dolog tudatossá, nehéz megmondani. A *Rövid értekezés a Muzsikáról* tanúsága szerint 1791-ben már bizonyára. Hiszen Ányosnak „Szomorú Tsillagzat! melly bús sűgárokkal” verssorát azért hibáztatja az említett tanulmányban, mert „a caesurától fogva a cadentiáig ezekben a szókban: melly bús sűgárokkal hosszabb idő-pertzeket találunk, mint a versnek elejétől fogva a caesuráig ezekben a szókban: szomorú tsillagzat.” A folytatás pedig „azon kívül az idő-pertzek sinsenek bizonyos rend szerint fel osztva az az a’ lábak sem mind jambusok sem mind trochėjusok, és így nem is eggyenlők: mire nézve ebben a versben taktus avagy láb mérték sem találatik.

Hasonló elvek alapján bírálja saját korábbi gyakorlatát is: „E regula ellen hibáztam én is amaz énekemben: Thirzis és Kloe melly a Magyar Muséumban olvastatik, ‘s mellynek tsupa trochėjusokból kellene állani.”⁵⁹

Nem szándékozom Verseghy verstani nézeteit behatóan tárgyalni, csupán jelezni szeretném azt a később talán igazolható sejtésemet, hogy – mai szóhasználattal – az ütemegyenlőség törvényének és a láb-mérték alkalmazásának Verseghynél egyszerre jelentkező igénye magyaros verselésben éppúgy magában hordozta a máj értelmű bimetrizálás lehetőségét, mint a magyaros verselés elutasítását. Hogy az itt még szelíden korholó Verseghy, aki a „cadentiás verseknek” – mint unokája – „nem ellensége” hanem „szépíttésüket célozza”, miként válik a magyaros vers legelvakultabb ellenzőjévé, azt most ne firtassuk.

Végezetül a dalok szövegváltozatairól szeretnék szólni. Egy részüket az első megjelenés után tovább csiszolgatta Verseghy, így jónéhány a későbbiek során többféle szöveggel is megjelent. Általános megítélés szerint ezek általában javultak a változtatások nyomán. Szauder az átdolgozások jobbító hatását az egyik leghíresebb, csaknem minden antológiában méltán szerepeltetett, Herder nyomán keletkezett vers, a *Lilla* című költemény első versszakának két változatán szemlélteti.⁶⁰

Az első fogalmazásban még Laura volt a címe, és így jelent meg a *Rövid értekezés a’ Muzsikáról* és a Kassai Magyar Museum lapjain:

„Míg sűgva kovályog az estvéli szél,
‘s hunyorgva le-lankad a rósa levél;
sír Laura ‘s az érre le-szegzi szemét,
melly gyorsan el-hordgya előlle vizét.”

Az Aglájában pedig így olvasható:

„Még repdes enyelgve az alkonyi szél
‘s csókjára meg-rezzen a’ rózsalevél,
sír Lilla, ‘s az érre le-szögzi szemét,
melly zűgva gyorsíttya előre vizét.”

⁵⁸ Szauder: i.m. 75-76. l.

⁵⁹ Verseghy, rövid értekezés a’ Musikáról. Bécs, 1791. Szolnok, hasonmás kiadás XII-XIII.

⁶⁰ Szauder: i.m. 77. l.

Szauder ugyan nem kommentálja, miért jobb a második változat, mint az első, de enélkül is igaza lehet. A maga nemében alighanem sikerültnek mondható mindkét variáns, a későbbit – az utolsó sort kivéve – mégis kiegyensúlyozottabb ritmusúnak érzem. Szauder (és az elfogadott verstani szabályok szerint nyilván más is) anapestusi lejtést érzékel a versben, Verseggy metrumjelzése viszont mértéktelen dactylicumokat említ. A kotta pedig jelzi, hogy az első szótagot felütésként értelmezi, a záró versláb pedig csonka.

–

– | –UU | –UU | –UU | –
Még repdes enyelgve az esteli szél.

Szerencsésnek tűnhet a *kovályog* ige kicserélése *repdesre* az első sorban, s az is, hogy a második változatban szerveesebb szemantikai kapcsolat van az első és második sor között, hiszen itt az imént megnevezett szél csókjára rezzen meg a rózsalevél. Ez az ige (megrezzen) amúgy is finomabb mozgást sejtet, mint az első változatbeli *le-lankad*.

Az átdolgozás utáni javulás talán még szembetűnőbb, ha más szövegváltozatokat hasonlítunk össze. Én azonban olyan változtatásról szeretnék szólni, amely nyomán meggyőződésem szerint romlott a vers. *A' Nefejejts virágról* van szó. Az általam az imént elemzett szöveg első változat, így jelent meg Kazinczy Orpheusában, majd jelentéktelen változtatásokkal még háromszor. Ötödik megjelenésekor az Aglájában azonban alaposan átdolgozta Verseggy:

A' Nefejejts

Kiandalgván hüs kert ernyőmbe
eggy nyári napnak kezdeténn,
eggy Nefejejtske túnt élőmbe
zöld szőnyegénn.

Ah! benne, ammint rám mosolygott,
Laurámnak láttam kék szemét:
Laurámnak, ammint szála bolygott,
friss termetét.

A' harmat szinte öntözgette
illattal tellyes arczeit,
's tejsöppecskékkel gyöngyözgette
kék fodrait.

Két csöppet láttam levelének
remegni gyenge széleinn,
's egyűlni végre sík öblének
hűs méllyeinn.

Egy szép edénybe friss hantývával
áttettem e' kis fajzatot,
's Laurámhoz vittem nagy pompával
mint zálogot.

Hadd intsen, Laura! Thirzisedre,
mondám, e' kisdéd Nefejejts!

's ha vészek ütnek nőhitedre,
el ne felejts.

A hangulatos völgy helyett egy kertbe helyezi a virág megtalálását Verseghy, s ettől kissé túlirt lesz az eleje, mintha itt is a Faluditól eltanult „kisétálás” gesztusa működne némiképp. Így aztán a virágot is – szorgos kertész módjára – átültetve kell átadnia kedvesének. A változtató költő szemlélete szerint így nyilván tovább él a növény, és lehet jelképe az el nem felejtésnek. A lényeg azonban nem is ez, hanem az, hogy a változtatások nyomán rémesen konszolidálódott a szöveg, s szinte teljesen elvesztette korábbi varázsát.

S ha igaz Császárnak az a megjegyzése, hogy „maradt még egy harmadik fogalmazványa a versnek az Aglája megjelenése utáni időből Verseghy negyedik kéziratot füzetében, amely az Aglája közölte szöveget nyújtja, de a negyedik versszak ki van hagyva”⁶¹, akkor nyilvánvalóan nem a jobbitás szándéka munkált itt, hanem a szalonképessé tevésé. Így lesz besorolható majd ez a vers az Analiticában az „erkölcsi dalok” közé, amelyek arról szólnak, hogy „híven teljesítjük emberi kötelességeinket” ... „vagy valamely életmód csendes örömét írják le.”

S mindez azt is jelzi, hogy Verseghy szemlélete – érthető módon ugyan, de nem mindenben előnyére – megváltozott a hosszú börtön után.

Végezetül itt térnek vissza a dolgozat elején tett megállapításra. Nyilván nem mondható meg, hogy nem sokkal szabadulása után miért szorul vissza a (világi) líra Verseghy életművében, s különösen nem vezethető vissza ez egyetlen okra. De talán megkockáztatható az a sejtés, hogy a korábbi lázadó magatartással szemben konszolidációs szándékok sem adják a legtermékenyebb talaját újabb kivirágzásának.

---

⁶¹ Verseghy Ferencz kisebb költeményei. Kiad. Császár Elemér, Madarász Flóris. Bp. 1910. Franklin. 388. l.

Margócsy István: Kazinczy és a magyar Aglája

Ismeretes, hogy Kazinczy, amint megjelent Verseghy verseskötete (azaz 1806-ban), rögtön jelezte súlyos fenntartásait, s szándékát, miszerint recenziálni szeretné a szerinte erősen kifogásolható művet, gyorsan és sokakkal közölte (így pl. Verseghy legfőbb ellenlábásával, Révai Miklóssal: „... Szeretném nevezetesen, ha a Magyar Aglája vétetnék vizsgálás alá. Vannak abban jó darabok is. nekem azt megvallani éppen nem kerül sokba, sőt örömmel vallom: de által nem látom, miként jutha az a Versgyűjtemény a Kellem Istennéji egyikének nevéhez...”⁶²). Feltűnő, hogy mind e levélben, mind a másoknak írt többi darabban, mind pedig a csak később, 1809-ben végre valóban megjelent német nyelvű recenzióban Kazinczy mindig a *cím* kifogásolásával kezdi mondandóját, s elsősorban azzal érvel, hogy a csodálatos szépségű Gráciának neve nem illik ily, szerinte alacsony ízlésű verseskötethez. Amint az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* cikkében⁶³ olvashatjuk: e cím, ahogy az a mostani könyvkiadásban sajnos gyakori, a könyv egészének ismeretében ügyetlenül és nevetségesen hat („dass sie ihren gedruckten Werken die unschicklichste, oft gar possierliche und lächerliche Titel geben”), mivel Verseghynek nem lett volna szabad a legfinomabb báj istennőjének nevét a legközönségesebb, sőt aljas természetű és tartalmú költemények révén megszenteltetni („den Nahmen der Grazie Aglaja, der Göttin der höchsten Reitze, durch Poesien, deren Inhalt aus der gemeinsten oft gar der niedrigsten Natur genommen sind, entweihen”). Kazinczy a továbbiakban aztán részletesebben is kifejti ízlésbeli kifogásait: Verseghy, akinek a költészet terén egyébként vannak kétségbe nem vonható, bár persze korlátozott érvényű érdemei is, szerinte ott hibázott, hogy ízlését nem tisztította meg eléggé, a szépet a nem-széppel, a nemest a nemtelennel együtt hagyta párban, s az így létrejött zavaros és vegyes költészet az ízlés terén kiművelt művészetbarátra taszítólag hat („Der Geschmack unsers Dichters ist ganz und gar nicht gereinigt. Man findet in seinen Poesien Edles mit Unedlem, Schönes mit Unschönem gepaart... Seine schlüpfrigen, ziemlich ekelhaften Erzählungen stossen den geschmackvoll gebildeten Kunstfreund von sich zurück.”). Kazinczy rendre felsorolja a szerinte ízléstelen témákat és kifejezéseket, s ezek közben első helyen, s a legnagyobb hangsúllyal említi a szerelmi témával való visszaélést: szerinte Verseghy, mikor a szerelemről énekel, mivel „neki olly igen nagy kedve van a vastagabb szerelem örömeit festegetni”⁶⁴, olyan dolgokat enged meg magának, melyeket a művelt ízlés már nem visel el: szerinte Verseghy „az mocskos gyönyörököt con amore festi”⁶⁵. Kazinczy számára ugyanis a művészi és magánemberi (polgári) ízlés mércéje és legfontosabb mutatója mindvégig, kora ifjúságától fogva élete végéig a szerelemhez és a szerelmi témához való viszonyulás volt – ezért e téren ítélete a szokásosnál is sokkal élesebben fogalmazódott meg: „Kaczagtam, midőn látám, hogy Verseghy egy bizonyos gyengeséget olly felette igen szeret festeni. Én austerus ember nem vagyok, s tudom az ismeretes Lasciva est nobis pagina, vita proba est mentséget: de régen megmondtam Verseghynek, hogy holmi verse mutatja, hogy tisztátalan képzeletekkel van inquinálva az elméje, az pedig (ha moralitását vagy

⁶² Kazinczy–Révai Miklósnak, 1806. okt. 21. (KazLev VI: 376.)

⁶³ *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1809. jún. I. 262-264. Újraközölve: Verseghy Ferencz kisebb költeményei, kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris, 1910. (Régi Magyar Könyvtár 24.) 323-329.

⁶⁴ Kazinczy–Vitkovics Mihályhoz 1809. nov. 10. (KazLev VIII:47.)

⁶⁵ Kazinczy–Wesselényi Miklósnak 1818. okt. 23. (KazLev XVI:201.)

immoralitását nem nézem is a dolognak, ha azt nem nézem is, hogy a hárfátverőn papi ruhát árulgat-el a félre csuszamlott Regements-Páteri kaputrokk), legalább nem aestheticum. – A szerelemnek legtítkosb mysteriumait is lehet dallani: azt cselekedte a többek között Göthe, azt Schiller: de azt nem azzal az elméltlenséggel illik cselekedni a jobb ízlésű embernek, a mellyel egy bokkancsos Hadnagyocska cselekedné, s a Poétának nem Örzsikék körül kell forogni, hanem fel kell emelkedni a Szépnek szentebb régiójiba.”⁶⁶

Alighanem e viszonyulás határozta meg Kazinczyna legfontosabb ízlésítéleteit kortársainak lírai teljesítménye iránt. Figyelemre méltó ugyanis, hogy ama három jelentős és kiváló kortárs költő, akikkel szemben Kazinczyna nagyon súlyos kifogásai voltak (olyannyira, hogy elítélő véleményét meg is írta róluk!), mind a szerelmi költészet terén nyerték a legsúlyosabb ledorongolásokat. Versegly mellett mind Kisfaludy Sándor, mind Csokonai Vitéz Mihály megkapják a magukét: pl. „Csokonainak örömmel adtam meg valamit érdemle; a dévaj nemben ő egyetlen közöttünk, s ki tagadhatná igen nagy könnyűségét? de lehet e tagadni, hogy az ő munkáji tele vannak undok mocskokkal a jó ízlés ellen? s mi a legnagyobb zseni is, ha a jó ízlés ellen vét?”⁶⁷; vagy „...mert én vallást teszek Néked, hogy én a Cs. Verseit a minden lapon elhullatott disznóságai miatt kezembe is átalom venni.”⁶⁸; Kisfaludy Himfyjének lehetséges új kiadását illetően azt javasolná, hogy „a poéta érdemes barátja az itt említett s értett botlásokat igyekezzék jóvá tenni, s mindazt, a mi a mívelt olvasót benne bántja, gyalulja, vagy inkább a poétával magával gyalúltassa le”⁶⁹, s hogy itt is a nemi erkölcs iránti purifikatori hajlam szólal meg, egy másik idézet nyíltan is kimondja: „Mi szépek volnának ezek a darabok, ha kritikája volna! Nuditásokon az én szemem meg nem botránkozik, de mikor azt látok a festésen, érzemem kell, miért teszi azt előmbe a Festő. Az, a kit én minden Németek között megvakúlva, s megátalkodva leginkább szeretek, Göthe, elég meztelenségeket fest. Und der Barbáré beherrscht römischen Busen und Leib!, és azt, hogy szeretőjének czombján méri a hexameter és a pentameter lábait. De a 137d. dalban az egészség Árbocz fáját emlegetni Petrarkát imitáló versekben – das ist doch zu arg.”⁷⁰ Kazinczy azt óhajtja és szorgalmazza mindenhol, hogy a szerelmi költészetnek egy megtisztultabb, éteribb, emelkedettebb változata kerüljön uralomra: olyan, mely nem az erotikát nélkülözi, hanem csak a nyersebb, „vastagabb”, vaskosabb jeleneteknek és kifejezéseknek mozgósításáról mond le.

E törekvése, e választása a maga korában érdekes kettőséget mutat fel. Hiszen ebben az időben még egyszerre és egymás mellett élt a szerelmi költészet teljes (elsősorban, de nem kizárólagosan valláserkölcsi) elutasítása, s az a mára irodalom alattivá vált félig obszcén mulató és mulattató kultúra, mely a szerelmi tematikát gyakran a közvetlen testiség szintjén értelmezte csupán. E kor költői közt igen sokan úgy írták különböző szintű műveiket, mintha egyik kezük nem tudta volna, mit csinál a másik: a legmagasztosabb témák és előadásmódok mögött vagy mellett teljesen otthonosan mozogtak az alantasság kategóriái között is. A példák jó része elég ismert, de felidézésük talán nem haszontalan: Csokonai életművének nem jelentéktelen része (pl. sok kisebb-nagyobb vers mellett a hírhedt *A pendelbergai vár megvétele és formája*, sőt bizonyos értelemben a *Békaegérharc* s maga a *Dorottya* maga is) olyan nyers és vad testiséggel operál, hogy mai szemmel nagyon nehezen fér össze azzal az emelkedett, szublimált érzelmességgel, mely pl. a *Lilla* kötet javarészeinek indulati alapjait és erotikáját jellemzi. Csokonai barátainak,

⁶⁶ Kazinczy–Révai Miklósnak 1806. okt. 21. (KazLev VI:376.)

⁶⁷ Kazinczy–B. Prónay Sándornak 1829. dec. 26. (KazLev XXI:173-4.)

⁶⁸ Kazinczy–Guzmics Izidornak 1830. ápril. 18. (KazLev XXI:281.)

⁶⁹ Kazinczy–Recenzió Himfy szerelmeiről. In: KF: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. 1979. 743.

⁷⁰ Kazinczy–Dessewffy Józsefhez 1808. ápr. 30. (KazLev V:413.)

Pálóczy Horváth Ádámnak és Édes Gergelynek, e két igen jelentős felvilágosodott költőnek, kiknek a maga korában nyomtatásban megjelent életműve a megtisztított erkölcsiség magasiskoláját mutatja, nem csekély terjedelmű nyomdafestéket nem tűró verse maradt fenn – ami azt mutatja, hogy e korbéli szerzőink számára az erkölcsi kérdések számára nyitható tér még igen sok bejárattal bírt. Verseghy Ferenc lehet e lassan skizofrénné váló kettősségnek talán legszemléletesebb példája: ő, aki ifjúkorában a tiszta szerelmi költészet megengedhetőségét, fontosságát s erkölcsi fenségét hangsúlyozta erősen, elsősorban a *más*, nagyobb polgári erényekkel való kapcsolata okán (pl. *Rövid értekezések a Musikáról* c. értekezésében a következőképpen: „...reményem, hogy engemet a józan gondolkodású Olvasó erkölts-rontónak semmiképp nem tart, mihelyt a szerelem, és a szeretet között, vagy, ha inkább tettzik, a szerelem, és a szerelemmel való vissza-élés között helyes különbséget tud tenni. A szerelem az embert egész a baromig le-alázza; de szeretet ellenben az indulatos szívnek a jele, és az efféle szív nélkül, akár az emberi, akár a polgári kötelességek tellyesítésében, a ritka, a renden kívül való, és a mint nevezni szokták, a bajnoki tselekedetekre soha senki alkalmas nem lehet. Az indulatok az emberben szint azok, a mik a hajóban a vitorlák. Ha ez némelykor hajótörést szenved is, soha bizonyára e miatt az ő kifeszített vitorláit nem okolhattya. A kormányos egyedül, a forgó szél, vagy a víz alatt lévő kősziklák azok, mellyek őtet a veszedelembé hozzák. Az indulatos szív is maga veszedelmét, vagy legalább örökös tehetetlenségét, csak egyedül a helytelen, és az undúlatokat hamis színekkel festő nevelésben, vagy a forgó szelekhez hasonló elő-ítéletekben, vagy pedig a *romlott* szívet az *érzékenytől* meg nem különböztető scylláknak üldözéseiben találhattya.”⁷¹), ő, aki élete végső szakaszában minden szerelmi költészetet mint erkölcsi veszedelmet megpróbál kiszorítani a poétai pályáról (akár akkor, mikor Ovidius költészetéből kicenzúrázza, saját fordításában, a szerelmi jeleneteket, akár akkor, mikor nagy esztétikájában a szerelmi ábrázolás veszedelmeiről értekezik: „A rút szenvedélytől elragadott lelkeket a legalantasabb szerelmi vágy tartja hatalmában, amely feltartóztathatatlanul fokozódik le veszélyekkel teli és egyáltalán a legpusztítóbb szenvedéllyé. Ezt a szépművészetek segítségével felébreszteni, melengetni, sítani, feltüzelné a legelítélendőbb visszaélés, semmivel nem menthető. Az ösztönnek ugyanis, amely tiszteli a természet szabta határokat, a mértéktelenségtől még el nem gyengült emberek esetében nincs szüksége izgalomra, viszont az emberek azon elaljasult csoportjának, akiket a féktelen vágy az oktan állatoknál is lejjebb aláz, a szépművészetek varázserejével szégyenletes életmódjuk folytatásához segítséget nyújtani bizonyára ugyanazt jelenti, mint magunkat és a szépművészeteket, amelyek az emberiség tovább fejlesztésére, az erények terjesztésének fokozására és erősítésére, s ami ezekből ered, mind a közös boldogság elérésére vannak rendelve, a kerítők leghitványabb fajtája közé számúzni. Inkább a legszentebb feladatuk az, hogy eleven színekkel mutassák be a féktelen vágy káros következményeit, és az emberi lelkeket a lehető leghatékonyabban riasszák el ettől a kártól.”⁷²), ő, életének némely szakaszában oly magas művészi igénnyel készült verseket is írt, melyeket ma egyértelműen pornográfának tartanánk. Sőt, e verseket szűk nyilvánosság előtt még forgalmazta is, hisz Kazinczy, felháborodottságának tetőpontján elárulja azt is, hogy ismeri Verseghynek e titkos termését is („Verseghy a budai fogságban a nőzés örömét egy versben festé... Boccaccio és mások festettek efféléket. De a Gráziák neve alatt

⁷¹ Verseghy Ferenc: *Rövid értekezések a Musikáról*. 1791. XVI. lap

⁷² Verseghy Ferenc: *A magyar nyelv törvényeinek elemzése III. A magyar nyelv művészi felhasználása*. I. (Szolnok. 1973) 201-206.

adni illy darabú verskötetet, csak mégis rendes... Másként él a nem mennyei Vénus örömeivel Alcibiad, másként a bakkancsos a Pest fogadóji körül.”⁷³)

Erato lantját megpendíteni e korban nem lehetett egyszerű – a szerelmi költészetnek, a szerelem érzésének nyilvános vállalása nagyon sok erkölcsi-társadalmi nehézséget vetett fel (gondoljunk csak arra, hogy Kisfaludy Sándor is csak a *Himfy szerelmeinek* meglepően nagy sikere után, több év elteltével vállalta saját nevével a verseskötetet – Csokonai valószínűleg végig nem tudta, kit is rejt a kötet álnevű költője...). S e nehézségek nemcsak a szigorú és kérlelhetetlen egyházi közvélemény és ennek hivatalos formája : a cenzúra oldaláról jelentkeztek (mint pl. Révai Miklós esetében: ő mint katolikus pap igen szigorú egyházi hatósági bírálatot vont magára amiatt, hogy lefordított, s egy szelíd fejtegetésben megvédett néhány jámbor szerelmes dalt): a felvilágosodott klasszicista kultúra, mely a társadalmi ember racionális, vagy legalábbis racionalizált kiteljesedését tűzte ki maga elé célul, s elsősorban a társadalmi-politikai részvétel felől közelítette meg az emberi antropológiát, szintén lebecsülte a túlságosan partikulárisnak és jelentéktelennek vélt szerelmi indulatot és költészetet. A szerelmes irodalmat olyan modern és kiváló szerzők is elutasították, mint pl. Batsányi, aki az ismeretes anekdota szerint rendkívül keményen elvetette és elégetni javasolta Kazinczy Bácsmegyeyjét, mondván: „a magyar így nem epedez”, vagy aki az általa szerkesztett folyóiratba a csekély jelentőségűnek állított szerelmi költészetet nem engedte be (vö. Földi János panaszát a Magyar Museum szerkesztőjével szemben: „Az én verseim ugyan belé nem mennek (ti. a Magyar Museumba)... és Neobúle s Lesbia tsak azért nem, mivel szerelmes darabok!... De azt szeretném tőlük kérdezni: vallyon tsak a Vitézi versek, a felemelkedett gondolatok, és erköltsi tudományok-e a Poesisnek tárgyai?... Továbbá: vallyon a Görögöknek, kiknek Homerussok vólt, nem vólt e Anacreonjok? és Virgiliussok lévén a Rómaiaknak: Catullus, Horatius egészen porba temetődött e?... Batsányi 18-ik Octoberben hozzám küldött Levelében nékem ezeket írta: „Lakadalmi Verseid nem mehetnek bele, (a Museumba), válaszs valamelly nevezetesebb tárgyat. A versek magokban jók ugyan; de a materiát is nagyon nézzük. Lesbiád szép, – hanem, barátom, nem vólna e jobb olly szép versekkel valamelly ártatlanabb és felségesebb dologról írnod? mi ugyan nem kárhoztatjuk ezt is, hanem tsak óhajtanánk amazt.”⁷⁴), s még Berzsenyi Dániel is, az előző eset után húsz évvel is, Kisfaludy Sándor országos hírnevének idején, teljes indulattal szól a szerelmi költészet mint felesleges dolog ellen (Kazinczy megjelent és nagy vihart aratott kritikájának kettős felülbírálása során: „Akármit mond gr. Dessewffy, ne hidd, hogy Himfyról sokat mondtál volna, sőt igen keveset! Az ő versei kedvesek lehetnek a szerelmes gyermekeknek, kik érzékeiket csiklandoztatni szeretik, de az érett embernek nem egyebek azok, mint üres hangicsálások. Ki előtt nem volna unalmas, sőt nevetséges az a végtelen szeretközés. Csudállak téged, hogy az ily gyermekséget isteniknek s szenteknek nevezed. Gyermekségek! bolondozó gyermekségek! s ami legnevetségesebb hiúság, maga feleségével bolondozik. Aki a virtust, férfiúi okosságot, az emberi nem javát kívánja terjeszteni, azt nevezd isteninek s szentnek; aki szüntelen pityereg, dühösködik s hivalkodik akármi szépen pityeregjen, dühödközzön s hivalkodjon, azt hagyd a gyermekeknek.”⁷⁵).

Kazinczy, mikor nagyon élesen kiáll a nem-szublimált szerelmi élmény rögzítése, a nyersebb megérzékítés lehetősége és megengedhetősége ellen, azért léphet fel a ma már nehezen megérthető végletes szigorral, mert ő nem volt

⁷³ Kazinczy–Dessewffy Józsefhez. 1818. okt. 27. (KazLev XVI:204-5.)

⁷⁴ Batsányi véleményét a Bácsmegyeiről ld.: Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. In: Kazinczy Ferenc válogatott művei 1960. I. 92. Véleményét Földi verseiről ld. Földi János–Kazinczynak 1789. febr. 5. (KazLev I:262-3.)

⁷⁵ Berzsenyi Dániel–Kazinczynak 1816. febr. 8. Berzsenyi Dániel: ÖM (1978) 424.

általában a szerelmi költészet ellensége. Sőt: ő ama nagyon kevés úttörő közé tartozott, akik nemcsak művelték a maguk normái szerint „ízléses” szerelmes és erotikus művészetet, hanem radikális teoretikus alapot is próbáltak vállalkozásuk köré teremteni. Hisz a szerelmi költészetet megvédeni (pláne állítólag javallni!) még jóideig nagyobb polgári bátorságnak és kihívásnak számított, mint szerelmes verseket írni. A szerelmi költészet apológiája ezért is futott nagyon sokáig kerülő pályákon, akár az antropológiai, akár a tisztán erkölcsi szempontok alapján is – gondoljunk pl. az előbb már idézett Verseghy-gondolatmenetre: nála a szerelem azért tolerálandó, mert a bajnoki-polgári erények előfokaként, mint nevelődési fokozat fogandó fel! Kazinczy azonban ifjúkorában, azaz a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, mikor egyébként is igen radikális kézzel nyúlt a szerelmi tematika variációi iránt (akár fordításaiban: pl. Goethe: *Sztella*, Wieland: *A Sinopei Diogenes Dialogusai*, akár eredeti műveiben, mint pl. regényében, a *Bácsmegyeiben*, vagy erotikus allúziókra épülő verseiben, epigrammaiban), oly egyértelműen pozitív teoretikus apológiát is írt, hogy az párját ritkítja. Ivánkai Vitéz Imre rokokó szerelmes regényének (*A tiszta és nemes szeretet ereje*, 1789) általa írt előszava a modern szentimentális, erősen szublimált erotikus szenvedélynek és művészetnek adja indoklását: „... vallj igazat, a Geszner fordítóját nézted-é bennem, aki, mint írod, a literátori pályának futására gyúlasztott, vagy talán a nemesebb szerelem esmértes apologistáját? Én az utóbbit gondolom, mert azt óhajtom. Akármiként mosolyogjanak rajtam azok a tisztas Uraságok és Matrók, akik a szerelmet megért korok méltósága alatt való erőtlenségnek lenni állítják, én megvallani nem átalom, hogy erőtlenségekből öszveszött életünknek minden erőtlenségei között ezt tartom a legédesebbnek, legboldogítóbbnak. – Már beléptem férfiúi esztendeimbe, már érzem a köztekintet után törekvés indulatosabb ösztönét, s szemeim – hogy itt is Klopstock szavaival éljek – az elhíresedésért folyt könnyeket már esméri; de mégsincsen semmi, amit nemesebb tetteimnek jutalmául az Egektől inkább kérjek, mint azt a szerelmet, amely eped, kívánczik, sír, rettegve remélni, kívánságait beteljesedve – mégpedig gyakorta véletlenül beteljesedve látja, s hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésekre tüzel, s a legédesebb nyugtalanságban, a legédesebb kínok között forgat. Ez az édes érzés késért engemet a sír széléig (...). – Azokat a boldogtalanokat, akik ezt sohasem esmérték vagy profanálták, szívesen szánom. Nem érzik ők, mely megbecsülhetetlen szerencse: *csalódhatni!*, nem érzették soha, mennyivel kedvesebb a tavaszi alkonyodás homálya a nyári verőfénynél: de azokat a Faunusokat, akik erre kevélyen néznek alá, utálom; és ha hozzájuk férhetek, balképekről lekapom az álorcát, hogy lássa minden, aki nem más szemével lát, mint áldoznak azok titkon Páfusban, akik a Citeréi istenasszony oltára mellett megjelenni szégyenlenek...”⁷⁶ A szerelemnek köntörfalazás, félelem, mellébeszélés és kerülőút nélküli védelmét tekintve e korban e szöveg mellé (Báróczy Sándor korábbi futó megjegyzései mellett) csak egyetlen egy fejtegetést tehetünk, Decsy Sámuelnek radikális apológiáját a *Pannóniai Fénisz* átfogó társadalomrajzából: „A szerelem magában gondoltatván nem-tsak nem vétkes tulajdonsága, hanem valósággal leg-nagyobb tökéletessége az emberi természetnek. – Ugyan lehetne e két nemnek egymáshoz való szíves hajlandóságánál nagyobb gyönyörűséget képzelni? Két egymást igazán szerető ifjú, nem földön, hanem az égben járnai láttatik magának, hogyha egymást szemlélheti, egymással nyájaskodhatik, és szerelmének gyümölcsében részesülhet, és nemtsak az okos valóságokban, hanem még az okatlan állatokban-is meg van ez az egymáshoz való érzékenység. Hald meg, miként nyög s kesereg a gerlitze galamb társától való el-válása után. – A melly emberben szerelem nintsen, nem

⁷⁶ Ivánkai Vitéz Imre: *A tiszta és nemes szeretet ereje*. Előszó. Kassa, 1789. (Új kiadás: *A magyar Kritika évszázadai*. I. Rendszerek. (Összeáll.: Tarnai Andor és Csetri Lajos) 1981. 321.

ember az egészen, nintsen abban semmi felebaráti szeretet, nintsenek egyébb virtusok-is, mellyek egyedül a szereteten fundálhatnak. Hogyha ez a mennyei adomány a szerelem nem vólna, egy leg-kisebb társaságotska sem álhatna-fel, sőt már régen el-fogyott volna az emberi nemzet. ... Hogyha a bölts természet az ember fogantatásának módját szerelemmel meg-nem édesítette vólna, ezer férfi és asszony közül sem ajánlaná magát egy a házassági életre. Ha tehát illy nagy virtus a szerelem, ti, kik ezen mennyei jótéteményben nem-részesülhettek, de a helyzet lelkeiteket s testeiteket fertőztető titkos tselekedetekben gyönyörköttök, nekárhoztassátok azokat, a kik arról írnak, s a kik szerelmes történeteknek előbeszélése által akarják a keményebb szíveket lágyítani. – Sokkal bóldogabbak ezek, mint ti vagytok, ti egész életeteket bús magánosságban töltitek-el, amazok pedig nyájas együtt társalkodásban mulattják magokat. – Ti epesztő gondokkal rövidítitek napjaitokat, nintsen kinek panaszolhassátok szíveiteknek fájdalmát, amazok pedig panaszaiknak egymás kebelébe való öntése által nyernek könnyebséget. – Ti szüntelen ellenkeztek természeti hajlandóságtoknak sebes tüzével, amazok pedig egymás kedves ölelgetéseik által óltyák azt meg. Egy szóval, ha tíz annyi kintsetek s tekintetek vólna-is, mint most vagyon, még sem tserélne meg veletek egy közép rendű szerelmes pár.”⁷⁷ Kazinczy, mint látjuk, mindvégig ugyanily szempontok alapján szemlélte és propagálta a szerelmi költészetet, s ily szempontok alapján utasította el a nyersebb erotikumokat (s hogy ízlésbéli irányadása hagyományt is teremtett, jól mutatja Kölcseynek Csokonai-kritikája, melyben a testiséget nyíltan érintő versek kizárólag a komikum birodalmába tartozóként vannak számon tartva, s ott is elítélőleg, már a megnevezés révén is elítéltetvén, *priapaeiaként*⁷⁸).

Kazinczy a szerelmi művészetet szublimált és testetlenített formában képzelte megvalósíthatónak – nála az erotika (mint jópár epigrammájában) az elhallgatás, az allúzió retorikai alakzatában rejtőzködhetett csak. Ha ennél az elliptikus kifejtésnél nyíltabb utalással találkozott, ízléstelenséget kiáltott (mint pl. Verseghy *Örömfői Tamás* c. versének néhány, kétértelmű metaforáját illetően). Gráciaként ő (és sok kortársa) a testiséget elidegenítő művészetet tudta csak elfogadni – a Verseghy-féle Örzsikék már nevüknek tenyeres-talpas volta révén is túl alantásnak tűntek fel (ily indokok alapján tisztítaná meg ő is, a modern mívelt ízlés nevében, a latin költészetet is a nyerseségektől és „csúnya szavaktól”; ahogy mondja: „Nem vagyunk Rómában, és jó, hogy nem vagyunk ott – de csak ezen egy részben jó, hogy ott nem vagyunk.”⁷⁹ A művész feladata őszintén az lenne, hogy a természet (és tegyük hozzá: a szerelem) testi, azaz önmagában nem szép adottságait is megszépítse, s Gráciaként tisztelje meg: „A művész még a rútat is, midőn azt festenie kell, olly szépen festi, hogy a szem ezeket a festett rútatokat undorodás nélkül nézheti, sőt hogy Wielanddal szóljunk a rútban is Gráciákat kéntelen lelteni.”⁸⁰ Ha ez a gracióz finomság hiányzik a műből, Kazinczy kérlelhetetlenül elveti az egész művet, sőt, ami aztán egészen meglepő meghosszabbítása a teória indulatának, az egész életművet. Verseghy magyar Aglájája *emiatt* marad alul Kazinczy irodalmi programjának szenvedélyességével szemben: hol túlságosan száraznak és teoretikusnak (azaz kevésbé érzékinek), hol túlságosan nyersnek, azaz nem-művészinak, túlságosan testinek minősül. Kettejük két Gráciája nem fér össze egy helyen.

Hogy pedig ez az összeférhetetlenség az irodalom fejlődése szempontjából nem szerencsés következményekkel járt, azt Kazinczy leghívebb (igaz, később

⁷⁷ Decsy Sámuel: Pannóniai Féniksz avagy Hamvából fel-támadott magyar nyelv. Bétsben, 1790. 203-6.

⁷⁸ Kölcsey Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések (1815-17). Kölcsey Ferenc ÖM 1960. I: 411.

⁷⁹ Kazinczy–Dessewffy Józsefhez 1815. dec. 14. (KazLev XIII:337.)

⁸⁰ Kazinczy: Recenzió Himfy szerelmeiről. In: Kazinczy Ferenc: Versek, széppróza, tanulmányok. 1979. 744.

renegátnak bizonyult) tanítványának, Kölcsey Ferencnek példáján szemlélhetjük. Kölcsey, aki a Csokonai-kritika megírásának idejében jóformán teljesen Kazinczy szellemében írt és ítélt, tíz évvel később, nagy tanulmányában, a *Nemzeti hagyományokban* már a Kazinczy-féle szerelemfelfogást is felülbírálja, s ha más szempontok alapján is, ő is elveti a szerelmi költészetet: „De a magyar karakteri szentimentalizmus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta: európai szomszédainktól nemrégén kölcsönöztük azt, s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz.”⁸¹ Amely állításnak problematikus voltára hadd utaljon itt a következő, romantikus nemzedék nagy képviselője, Erdélyi János, aki anekdotájában szelíd kajánsággal idézte fel Kazinczy hajdani intelmét: „(Kazinczy)... olvasván Kölcseynek egy versét (*Lány ült a hold fényében*), azt ily megjegyzéssel tette le: bizony Kölcseynek sem ártana, ha jobban ölelgetné a leányokat...”⁸² Amit meghosszabbítván, s dolgozatunk alaptémájára aplikálván, elmondhatjuk: bizony, Kazinczynak sem ártott volna, ha több megértéssel olvassa Verseghynek, Csokonainak erotikumait.

Jegyzetek

A dolgozat tárgyának tágabb kontextusához ld. Zentai Mária fontos tanulmányát: Tanúlt fülek és rongyon gyűlt munkák (Csokonai dévajságairól és megítéltetésükről). In: Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései) Szerk.: Debreczeni Attila. Debrecen, 1996. 309-317.

---

⁸¹ Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok* (1826). ÖM 1960. I: 513.

⁸² Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* (1847). In: Erdélyi János *Válogatott Művei* 1961. 226.

Éder Zoltán: Verseghy nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák

1. Tudománytörténeti közhely, hogy a Révai–Verseghy-vitában Révai kerekedett felül, Verseghy lett a vesztes, s ennek folyományaként a Magyar Tudós Társaság Révai grammatikai rendszerét kodifikálta 1846-ban kiadott nyelvtanában.

Ezt az ellenőrizhetetlen és igazolatlan közhelyet elevenítette fel ebben a körben 1987 márciusában Szabó G. Zoltán, amikor egyfelől Verseghy, másfelől Vörösmarty német nyelvű grammatikáját összevetve, fejtegetését ezzel zárta: „Tudjuk, hogy a nyelvi vitában végül Révai felfogása győzött, de ebben Vörösmartynak is jelentős szerepe volt, kis részben a *Kurzgefasste ungrische Sprachlehre* révén. Noha a két nyelvkönyv közül a Verseghyé a teljesebb, kidolgozottabb, mégis ekkorra (1832-ben) már a Révai–Vörösmarty–Czuczor-féle felfogásnak volt döntő hatása. Nagy kár azonban, hogy az együttműködés helyett a pártoskodás, az intolerancia a különözést erősítette, s Verseghy tiszteletreméltó s hatalmas gondolati építménye végül nem vált részévé a későbbi akadémiai szintézisnek.” (In *memoriam Verseghy Ferenc* 3. 67. p.)

Magam, ugyancsak ebben a körben, 1993 novemberében, Verseghy német nyelvű grammatikáját elemezvén, kitekintésül a következőképp reflektáltam Szabó G. Zoltán állítására: „A közhiedelemmel ellentétben Verseghy eredményei javarészt igenis részévé váltak az említett akadémiai szintézisnek, vagyis a Magyar Tudós Társaság égisze alatt közrebocsátott *A magyar nyelv rendszeré*-nek. S hogy részévé váltak, ebben is szerepe volt Vörösmartynak, mégpedig mind a *Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*, mind pedig a *Kurzgefasste ungrische Sprachlehre für Deutsche* kidolgozása révén. Ám ennek fejtegetése egy másik előadás, s – ha megérjük – egy másik ülészak tárgyat alkothatja majd.” (In *memoriam Verseghy Ferenc* 4. 62. p.)

Íme, megértük, – az óvatosan előrejelzett – „másik” ülészakot, amely lehetőséget nyújt a felvetett téma kibontására. Előljáróban annyit jegyzek meg, hogy az előadásom címében szereplő „kortársi” szó tartalmát némileg kitégítom: Verseghy 1805-ben megjelent német nyelvű grammatikája és a Magyar Tudós Társaságnak 1846-ban kiadott nyelvtana közti négy évtized grammatikai terméséből válogatok, e korszak nyelvtani irodalmának fővonulatát követve nyomon.

Ám első lépésként azt kell áttekintenünk, ha vázlatosan is, mi újat hozott Verseghy a magyar nyelv rendszerezésében.

2. Hogy fogalmat alkothassunk Verseghy grammatikai, vagyis leíró nyelvészeti munkásságának jellegéről, egyrészt a névragozás, másrészt az igeragozás rendszerezésében követett eljárásairól kell szólnunk.

A névragozásban elődeihez képest két alapvető, lényegében véve máig érvényes újítást vezetett be. Az egyik a névragozás rendszerének egészét érinti, a másik pedig egy eset mibenlétére vonatkozik. (Részletesebben l.: Éder 1988.)

A régi magyar nyelvtanírók Sylvester Jánostól Pereszlényi Pálon át Kövesdi Pálig, sőt még tovább az újabb kortársi szerzőkig, a latin nyelvtanok mintáját szorosán követve, a névragozásban a kevés esetű rendszer hívei voltak, vagyis négy vagy öt, esetleg hat esetet vettek föl (vö. Antal László 1961.) Földi János például 1790-ben írt nyelvtanában a következő hat esetet különböztette meg:

Nevező eset (Nominativus) melly maga a szó

Bíró eset (Genitivus) é
Adó eset (Dativus) nak, nek
Vádoló eset (Accusativus) t, at, et, ot, öt
Hívó eset (Vocativus) –
Elvevő eset (Ablativus) tól, től

Verseghy, akinek kezdettől fogva az volt az egyik célkitűzése, hogy kiszabadítsa a magyar nyelvre a latin grammatika béklyóiból, szakít ezzel a hagyománnyal, s az első, aki a sok esetű rendszerre tér át, mégpedig már 1793-ban, Proludiumában, ahol nem kevesebb, mint húsz esetet regisztrál. Ezeknek a számát, – újabb kritériumok alapján – a Sprachlehre alaktani részében tizenötre csökkenti. Ám ha ehhez hozzávesszük a genitívusznak és a vokatívusznak a mondattani részben történő említését, megállapíthatjuk, hogy Verseghy tizenhét esetet tart számon.

A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre alaktani részében a következő tizenöt esetet sorolja fel:

Der Nominativ, nominativus: tag
Die Gränzendung, terminativus: ig: bis, tagig
Die Grundendung, causalis: ért: für, um, tagért
Die Gebendung, dativus: nak, nek, tagnak
Die Nehmendung, ablativus: túl, túl, oder tól, tól, von, tagtúl
Die Hülfendung, instrumentális: al, el, mit, taggal
Die Ortendung, locativus: ban, ben, in, tagban
Die Dringendung, illativus: ba, be, in, tagba
Die Quellendung, elativus: búl, búl (ból, ből), aus, tagbúl
Die Hebungung, sublativus: ra, re, auf, tagra
Die Fallendung, delativus: rúl, rúl (ról, ról), von, tagrúl
Die Haftendung, adhaesivus: nál, nél, bei, tagnál
Die Nahendung, advicinativus. hoz, hez, höz, zu, taghoz
Die Lagendung, inhaesivus: nn, onn, enn, önn, auf, tagonn
Die Wirkendung, accusativus: t, ot, et, öt, at, et, tagot

Verseghy másik újítása a főnévragozásban a genitívusz valódi ragjának a tisztázása. A korábbi nyelvtanírók ugyanis – a kortársak, köztük Révai is – az -é birtokjelet tartották a magyar birtokos eset ragjának. Verseghy ismerte fel, hogy az -é a genitívusz ragja nem lehet. Ehhez a felismeréshez jellegzetesen leíró, sőt egyenesen funkcionális megközelítéssel jutott el, ti. azáltal, hogy a képzőnek és a ragnak a magyar nyelvi rendszerben betöltött szerepét, illetőleg ennek megfelelő formális viselkedését szétválasztotta. A Sprachlehre alaktanában többek között ezt tanítja a kérdésről:

„Das é [...] ist ein wahrer Nominativ, und drückt nur den elliptischen Genitiv der Lateiner aus, wo nämlich ein Nominativ darunter steckt: haec vestis est patris mei, statt: haec est vestis patris mei: ez a ruha az atyámé, statt: ez a ruha az atyámnak a ruhája oder per syncopen: az atyám ruhája: dieses Kleid ist meines Vaters, statt: ist das Kleid meines Vaters. Dieses é nimmt auch wirklich alle Beugungen an, welches kein Genitiv thun kann: vestem hanc putassem patris mei esse: ezt a ruhát az atyáménak gondoltam volna lenni: Dieses Kleid hatte ich für meines Vaters angesehen”. (Sprachlehre 46. p.)

(Az é [...] valódi nominativusz, és csupán a latin elliptikus genitívuszt fejezi ki, ahol ugyanis egy nominativusz van benne elrejtve: haec vestis est patris mei, ehelyett: haec vestis est vestis patris mei: ez a ruha az atyámé, ehelyett: ez a ruha az atyámnak a ruhája vagy szinkópiával: az atyám ruhája: dieses Kleid is meines Vaters; ehelyett: ist das Kleid meines Vaters. Ez az é valóban minden végződést

felvesz, amit semmilyen genitívusz nem tehet: vestem hanc putassem patris mei esse: ezt a ruhát az atyáménak gondoltam volna lenni: dieses Kleid hatte ich für meines Vaters angesehen.)

Fontosak Versegghy kezdeményezései az igeragozás rendszerezésében is. Ami ezzel kapcsolatosan a leginkább közismert – mivel Révai a Versegghyvel folytatott vitában erre vetette a fő súlyt – az, hogy a Pereszlényi Pál által 1682-ben külön kategóriaként felvett, ám a 18. század végére már erősen megromlott, mégis Révai által történeti alapon körömszakadtig védett ikes ragozást Versegghy, az élő nyelvhasználat alapján, már Proludiumában elveti, és a rendszertanilag lényegesebb, kétféle ún. határozott és határozatlan igeragozási kategóriákban helyezi el. E téren a magyar nyelvtanírás a legutóbbi időkig Révait követte, e kérdéskörrel tehát most nem foglalkozom. A figyelmet a továbbiakban a Versegghy által kezdeményezett sok esetű főnévragozás utóéletére fordítom.

3. Versegghy névragozási rendszerének újítását a kortársak felismerték, ha nem is mindegyikük fogadta el, illetőleg követte is eljárását.

Benyák Bernát József, aki élete utolsó szakaszában Selmezbányán tanította a magyar nyelvet, Grammatica Hungarica című 1816-ban megjelent munkájában így foglalta össze a magyar nyelvtanítóknak a névragozásban kialakult gyakorlatát: „Fervido Grammaticae colendae studio occupati aliqui Grammaticorum nostrorum casus plures, alii pauciores adsignant, alii veteres Latinorum, nobisque adhuc usitatos retinent in declinandis nominibus hungaricis, alii novos inveniunt, alii Genitivum, et Vocativum penitus tollunt; at certent illi, vel jocentur, ut lubet, nos usum publicum, communemque sequimur. Interea pro notitia adnectitur hic series casuum *philosophicorum* potius, quam ad notitiam publicam pertinentium. Sunt illi sequentes:

1. Nominativus e. gr.	tag membrum
2. Terminativus	tagig usque membrum
3. Causalis	tagért pro membro
4. Dativus	tagnak membro
5. Ablativus	tagtól a membro
6. Instrumentális	taggal membro
7. Locativus	tagban in membro
8. Illativus	tagba in membrum
9. Elativus	tagból ex membro
10. Sublativus	tagra super membro
11. Delativus	tagról de membro
12. Adhaesivus	tagnál apud membrum
13. Advicinativus	taghoz ad membrum
14. Inhaesivus	tagon super membro
15. Accusativus	tagot membrum.” (I. m. 30. p.)

Benyák tehát világosan látja az újításként bevezetett sok esetű és a hagyományos, latin mintára szabott kevés esetű declinatio közti különbséget, s kijelenti, hogy maga a hagyományos csapáson halad. Mégis bemutatja a – szerinte – inkább elméleti jellegű, mintsem a közismeretre tartozó, tizenöt esetből álló névragozást. A felsorolás, annak rendje és módja szerint, latin elnevezéseivel és példaszavával együtt, Versegghy grammatikájából való. A hozzá csatolt jegyzetben azután kifogásolja még a – szerinte – homályos értelmű terminológiát is, megjegyezve, hogy „Non omnis novitas est perfectio”. Éppen ezért megmarad a latin declinatio öt esete mellett, s a genitívusz ragjaként az -é birtokjelet tünteti fel.

4. Névragozási rendszerének hatása már Versegghy életében kezdett érvényesülni, amint ez a folyamat legképzettebb nyelvész kortársa, a bécsi

egyetem magyartanára, Márton József munkáiban élénk tárul. Nem térve ki ezúttal kisebb terjedelmű kompendiumaira, a magyart idegen nyelvként oktató legfontosabb kézikönyvét, a Practische Ungrische Sprachlehre für Deutsche című vizsgálatom meg, amely 1809-től 1840-ig kilenc kiadást ért meg. Szövegét a harmadik, 1820-ban közzétett kiadásból idézem.

A Von der Deklination der Substantive című fejezetben Márton négy esetet tárgyal, mégpedig a következőket: Nominativ, Genitiv, Dativ, Accusativ. A genitívusz és a datívusz azonos, -nak, -nek ragjáról az alábbi magyarázatot nyújtja:

„Aus dem hier Gesagten sehen wir, daß der Genitiv und Dativ immer gleiche Endungen habén, nähmlich: nak oder nek. Der Genitiv unterscheidet sich aber sogleich dadurch, daß auf ihn immer noch ein anderes Substantiv folget, welches dessen Eigenthum anzeigt und folglich die Eigenthums-Endung oder Affix der 3ten Person bey sich hat. Diese Affixe der dritten Person sind: für harte Wörter im Singular a oder ja, (sein, ihr), im plural ai oder jai, (seine, ihre); für weiche Wörter, e oder je, (sein, ihr), im plural ei oder jei, (seine, ihre)“ (Márton 1821. 16. p). S íme a példák: A Hertzegnek a jószágá, das Gut des Fürsten. Az órának a mutatója, der Zeiger der Uhr. A Hertzegnek a jószágai, die Güter des Fürsten. A kotsinak a kerekei, die Rader des Wagens. A Hertzegeknek a jószágá, das Gut der Fürsten. A Hertzegeknek a jószágai, die Güter der Fürsten.“

A fejtegetésből, a feltüntetett birtokos személyragokból s a hozzájuk fűzött példamondatokból jól látható, hogy Márton nem Révai, hanem Verseghy nyomán halad a birtokos szerkezet leírásában. Részletesen foglalkozik azután a -é birtokjel használatának a problematikájával is. Többek közt így szól erről:

„In den meisten ungarischen Grammatiken wird dieses é als Endung des Genitivs des Singulars sowohl als Plurals, aufgestellt: welcher Auctorität ich bisher ebenfalls in meinen kleinen Grammatiken der ungrischen [!] Sprache gefolgt bin. Allein nach sorgfältiger Prüfung habe ich mich überzeugt, daß es kein Genitiv sondern ein wahrer Nominativ ist [...]. Daher habé ich diesen Pseudo-Genitiv weggelassen, und an seine Stelle denjenigen Casus gesetzt, welcher dem deutschen Genitiv überall entspricht.“ (I.m. 22.p.)

Mindezt még a következő megjegyzéssel egészíti ki:

„Anmerkung. Auch der Verfasser der neuverfaßten ungarischen Sprachlehre (Hr. Franz Verseghy), halt dafür, daß dieses é ein Nominativ sey, und drückt sich darüber S. 46. folgendermassen aus:“ (uo. 22-23. p., s következik az erre vonatkozó, általam is idézett rész Verseghy grammatikájából).

Márton tehát azt mondja: mivel a legtöbb magyar grammatika az -é (birtokjele)-t minősítette a genitívusz ragjának, ezek tekintélyének hatására korábban kisebb nyelvtanaiban ezt az eljárást követte. (Így például magyar-német szótára 1807-ben kiadott kötetéhez csatolt Kurzgefaßte Ungarische Grammatik című nyelvtanában.) Vallomását azzal folytatja, hogy később, gondos vizsgálódás alapján győződött meg arról, hogy az -é-vel ellátott főnévi alak nem genitívusz, hanem valódi nominatívusz. Ezért ezt az álgenitívuszt kiküszöbölte a ragozásból, s helyébe azt az esetet tette, amely megfelelően kifejezi a német genitívuszt. Egyértelműen megállapítható, hogy Márton okfejtésében Verseghy felfogása és elemzése jut érvényre (szó szerint is ebben: „ein wahrer Nominativ ist”), amelyet maga Márton is alátámaszt, amikor jegyzetben idézi Verseghynek a kérdésben kifejtett érvelését.

A deklináció négy esetét szervesen egészítik ki Márton nyelvtanában a Von den Postpositionen oder Nachwörter című fejezetben az ún. elválaszthatatlan posztpozíciók sora:

„Unzertrennliche Postpositionen.

- a. für harte Wörter.   b. für weiche Wörter.
1. ba,   be, in

2. ban	ben, in
3. ból,	ból, aus
4. ért	ért, für, wegen
5. hoz,	hez, höz, zu
6. ig,	ig, bis, bis zu
7. -n, an, on	-n, en, ön, auf
8. nak	nek, zu, dazu, dafür, gegen
9. nál	nél, bey
10. ra	re, auf
11. ról	ról, von (de)
12. tól	tól, von (a, ab)
13. val, al	vel, el, mit." (I.m. 58. p.)

A deklináció esetragjaival együtt tehát Mártonnál is tizenhét a ragok száma, amelyek egy kivételével megegyeznek a Verseggy által felsoroltakkal.

5. A Verseggy és Márton által kialakított névragozási rendszer eredményeit és tanulságait értékesítette a luccai herceg magyar nyelv-oktatója, Deáky Zsigmond *Grammatica ungherese ad uso deg'italiani* című, Rómában 1827-ben kiadott munkájában. (Hogy a szerzőnek keze ügyében voltak Verseggy művei, arra nézve l.: Éder 1994. 10-11.)

Deáky az alaktani részben a deklinációnak három esetét tünteti föl: a nominatívuszt, a datívuszt és az akkuzatívuszt, elhagyva a genitívuszt, abból kiindulva, hogy az megegyezik a datívusszal. Erről, valamint a birtokos szerkezet használatáról a szintaxisban, a *Della sintassi de' nomi* című fejezetben egyebek közt a következőket adja elő:

„Il genitivo con cui gl'italiani spiegano la dipendenza, il possedimento, ed il rapporto della parte all'intero, in ungherese si traduce col dativo; questo si permette al sostantivo principale, che si pone coll'affisso della terza persona, nel caso e numero che si esigge la costruzione, coll'articolo o senza secondo che l'oggetto é o non é determinato. Cosí: il comando del re, si traduce: a' királynak a' parancsa: i palazzi del principe, a' herczegnek a' palotáji; sento volentieri l'opinione de' dotti, örömet hallom a' tudósoknak a' vélekedését; Apolline é stato il figlio di Giove e di Latona, Apolló Jupiternek és Latonának a' fia volt.” (Deáky 1827. 121. p.) Továbbá:

„Molto elegantemente si tralascia talora la desinenza del dativo al primo sostantivo ed allora si toglie pure l'articolo dell'altro sostantivo, cosí gli esempi procedenti piú elegantemente si rendono in questa maniera: a' király parancsa; a' herczeg palotáji; örömet hallom a' tudósok vélekedését; Apolló Jupiter és Latona fia volt.” (I.m. 122. p.)

A deklináció három esetének ragjait Deáky is a *Della* posposizione című fejezetben az ún. elválaszthatatlan posztpozíciók (posposizioni inseparabili), vagyis ragok sorával egészíti ki, tehát Márton nyomán halad, de az általa felsoroltakat megtoldja még az -ul, -ül; kor és ként, kép ragokkal (i.m. 32-33. p.). A ragok, illetőleg esetek száma ezzel tizenkilencre növekszik.

6. Nagyjából ilyen előzmények után jutunk el a Magyar Tudós Társaság által kibocsátott munkákhoz.

Közülük is alapvető az első, az 1832-ben napvilágot látott, a Magyar helyesírás- [így] és szóragasztás- főbb szabályai című, amely a 1844-ig hét kiadást ért meg. A címben megjelölt tárgykörből a névragozás vonja magára figyelmünket, amely declinatio magyarításaként maga is Verseggy alkotása. A

névragasztást, vagyis a főnévragozást a Név című fejezet tartalmazza, amelynek bevezetésében az alábbiakat olvashatjuk:

„A' név' értelme ragasztás által módosul 's határoztatik meg. A' ragok minden szónál ugyan azok, 's csak a' nyelvben uralkodó hangrend szerint változnak mélylyé, vagy magassá a' milyen t.i. a' szó, mellyhez ragasztatnak.”

E bevezetés után, rövid magyarázatok kíséretében, a ragok felsorolása következik, mégpedig az alábbi csoportosításban:

Személyragok (vagyis a birtokos személyragok); Helyragok; Különféle ragok; Független névhatározók (azaz a névutók). A tulajdonképpeni főnévragozás ragjai a Helyragok és a Különféle ragok cím alatt találhatók, a következőképpen:

<u>Helyragok.</u>			
Mély hangok.			Magas hangok.
1.) beható	-- -ba	1) - - - -	-be.
2.) marasztaló	- - - ban.	2.) - - - -	-ben.
3.) kiható	- - -ból.	3.) - - - -	-ból.
4.) közelítő	- - -hoz	4.) - - - -	-hez. höz.
5.) határvető	- - - ig.	5.) - - - -	-ig.
6.) állapító	- - -on, n.	6.) - - - -	-en. ön.
7.) felható	- - -ra.	7.) - - - -	-re.
8.) leható	- - -ról.	8.) - - - -	-ről.
9.) távolító	- - -tól.	9.) - - - -	-től.
10.) veszteglő	- - -nál.	10.) - - - -	-nél.

<u>Különféle ragok</u>			
Mély hangok.			Magas hangok.
1.) Független birtokos -é.		1.) -é.	
2. Mással álló birtokos -nak		2.) -nek	
3.) Tulajdonító -nak.		3.) -nek.	
4.) Szenvedő -at, -ot, -t		4.) -et, -öt, hangzó után -t.	
5.) Okadó -ért.		5.) -ért.	
6.) Segítő -val.		6.) -vel.	
7.) Fordító -vá		7.) -vé.	
8.) Mutató -úl.		8.) -ül.	
9.)Több [!] szám -ak, ok, k.		9.) -ek, -ök, hangzó után -k.	

A fentiekben elénk táruló főnévragozás – igen kevés eltéréssel – kétségtelenül Verseyhy rendszerén alapul. Az eltérések közt nyomban szembeszökő, hogy a Magyar Tudós Társaság – ebben a kiadványban és az általa közrebocsátott későbbi nyelvtani munkákban is – nem tud szabadulni az ún. (független) birtokos -é ragtól, annak ellenére, hogy a genitívusz -nak, -nek ragját mássalálló birtok, később sajátító terminussal felveszi. A fordító -vá, -vé és a mutató -ul, -ül ragokat Verseyhy a Sprachlehrétől kezdve kihagyta, de ezek is szerepeltek Proludiumában transformatívus, illetőleg substitutívus elnevezéssel.

A magyar szakszavak javarésze is Verseyhy kezdeményeire megy vissza. A fentiek közül tíz megtalálható Magyar Grammatikájában, s csupán az alábbi öt esetben történtek változtatások: helyezettő>marasztaló (-ban, -ben); határozó>határvető (-ig); fosztó>távolító (-tól, -től); melléklő>veszteglő (-nál, -nél); okmutató>okadó (ért).

Tekintettel arra, hogy a Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályainak – Pais Dezső szavaival – „minden valószínűség szerint az >értelmi szerzője< *Vörösmarty Mihály* volt” (in: I. OK. 1953. 454. p. és MNyTK. 83.sz. 1953. 154. p.), fokozott érdeklődéssel lapozzuk fel a nevével is jegyzett *Kurzgefaßte ungrische*

Sprachlehre für Deutsche című kézikönyvét, amellyel a szerző a Magyar Tudós Társaság 1832. szeptember 7-i, III. Nagygyűlésén „kedveskedik” az akadémiának (L: Brisits 1937. 36. p.).

A főnévragozásban (a birtokos személyragok felsorolása után) itt is a ragoknak két csoportját különbözteti meg, de a német nyelv rendszeréhez igazodva az egyik csoportban azokat a ragokat tünteti fel, amelyeket a német nyelv végződéssel ad vissza, a másik csoportba pedig azokat a ragokat osztja, amelyeket a német prepozícióval fejez ki. A két táblázat ennek megfelelően így ölt testet:

II. Tabelle der Suffixe, die den deutschen Endungen entsprechen.				
Für tiefe Wörter.			Für hohe Wörter.	
Besitzendung	1)	é,	1)	é.
	2)	nak,	2)	nek.
Gebendung		nak		nek.
Leidensendung		at, ot, -t		et, öt, -t.

III. Tabelle der Suffixe, die den Präpositionen der Deutschen entsprechen.		
Für tiefe Wörter.		Für hohe Wörter.
1) ba,		1) be, in, mit der Leidensendung
2) ban,		2) ben, in, mit der Gebendung.
3) ból,		3) ból, aug.
4) ért,		4) ért, für, um, wegen.
5) hoz,		5) hez, höz, zu.
6) ig,		6) ig, bis, bis zu, mit der Gebendung.
7) ként,		7) ként, gleich, mit der Gebendung; statt, als.
8) kép,		8) kép, anstatt, als.
9) kor,		9) kor, Zeit bezeichend.
10) nál,		10) nél, bei.
11) on,		11) en, ön, an, auf, mit der Gebendung.
12) ra,		12) re, auf, mit der Leidensendung.
13) ról,		13) ról, von.
14) tól,		14) tól, von.
15) úl,		15) úl, anstatt, als
16) val,		16) vel, mit.

Die Besitzendung é bildet mit dem Worte ein selbstständigen neues Wort, welches alle Suffixe, die zueignendes ausgenommen, annimmt. Es hat eine doppelte Mehrzahl, nämlich mit k und i. (I.m. 4. p.)

Ez a rendszerezés továbbra is Versegly koncepcióját követi. Az ő alapvető tételét visszhangozza az első csoport ragjai után tett az a megjegyzés, hogy az -é birtokjellel ellátott főnévi alak további ragokat vehet fel. Az ő sok esetű rendszerét fejleszti tovább a második csoportban a ragok számának szaporításával. (Köztük, ne felejtjük, a -ként, -kép, -kor, -ul, -ül ragok már Deáky grammatikájában előfordultak.) A Beispiele der Abendänderung című példatárban a második csoportot kiegészíti még 17. számú esetként a -vá, -vé raggal is. A főnévragozás eseteinek száma Vörösmarty nyelvtenában tehát húszra növekszik.

1832-ben megjelent még egy nyelvten, Nagy Nepomuki Jánosé, Grammatica linguae Hungaricae címmel, amely szorosan történetünkhöz tartozik.

A szombathelyi kispap, akit Bitnitz Lajos és Szalay Imre vezetett be a magyar nyelvészeti ismeretekbe, teológiai tanulmányait a pesti központi papneveldeben folytatta, ahol nem magyar ajkú növendéktársainak

magyaroktatásával bízták meg (Szinnyei 9:634. h.). Ennek eredményeképp született meg latin nyelvű grammatikája.

A huszonhárom éves szerző munkája előszavában elmondja, hogy ismeri Versegly, Révai, Benyák műveit, de nem találván ezeket alkalmasnak a klerikusok tanítására, írta meg számukra nyelvtanát. Tekintettel fiatal korára – így folytatja, –, hogy ne essen a hibák szakadékába, mesterül Révai Miklóst választotta: ám mégsem oly vakon követte őt, hogy egyes kérdésekben olykor ne merészkedett volna eltérni tőle. (Az eredetiben: „Memor vero Juvenilis aetatis, me absque Duce in abyssum errorum inciderim, Magistrum mihi seligendum statui Doctissimum praelaudatum Nicolaum Révai; nec tamen eum in coeae [olv.: caeae] secutus sum, ut ne latum quidem unquam discedere praesumerem.” (I.m. Praefatio. sztl. 1.) Mondanunk sem kell, hogy épp a főnévragozásban merészkedett eltérni választott mesterétől.

A De inflexione nominum per numeros et casus című fejezetben négy esetet különböztet meg: a nominatívuszt, a genitívuszt (-é raggal,) a datívuszt és az ablatívuszt. Szervesen egészíti ki ezeket az eseteket a De postpositionibus című fejezetben, Versegly vonalát követve, a postpositiones inseparabiles esetragjai; ezek közt, miként Vörösmartynál, a mutatívus -vá, -vé és a substitutívus -ül, -ül ragja is szerepel. Ami a genitívusz ragját illeti, az -é birtokjel mellett munkája Syntaxis című részében tárgyalja a -nak, -nek ragot mint a datívusznak birtokos jelzőként alkalmazott ragját.

7. A Magyar Tudós Társaság nyelvtanának előmunkálatai között fontos helyet foglal el az 1843-ban közrebocsátott A' magyar szókötés' főbb szabályai című, amelynek létrejöttében Vörösmartynak kezdeményező és közreműködő szerepe volt (L: Viszota 1911. 433-435. p.). Ám a Szókötés alapszövegének kidolgozását teljes egészében Nagy [Nepomuki] János végezte el.

Nagy Jánost 1833-ban az akadémia nyelvtudományi osztályának vidéki levelező tagjává választották (Szinnyei 9:635. h.), majd bevonták a Szókötés munkálatainak előkészületeibe. A Szókötés ugyanis kollektív munkának indult. Az egyes fejezetek megírására Czuczor Gergely, Fábrián Gábor, Nagy János és Vörösmarty Mihály vállalkozott. A közös munkálkodás során azonban meglepő fordulat következett be, amikor az osztály 1842. április 25-i ülésén felolvasták Nagy János levelét, amelyben közölte, hogy nemcsak a neki kiosztott részt dolgozta ki, hanem összeállította az egész szókötést. Nagy János kéziratát ezután Czuczor, Fábrián és Vörösmarty vizsgálta meg, s fűzött hozzá megjegyzéseket, helyesbítéseket és javításokat, s így jött létre a kötet végleges formája. (L. részletesen Tózsér 1988. 20-23. p.)

Az alcíme szerint „A' Magyar Tudós Társaság' külön használatára” összeállított Szókötés (vagyis mondat) a Névrágok című fejezetben, immár nem táblázatos, hanem szöveges formában, részletesen leírja a főnévragozást, s a következő ragokat, illetőleg eseteket tárgyalja:

1. Többes: ak, ok, ek, ök, k.
2. Birtokos: é.
3. Sajátító: nak, nek.
4. Tulajdonító: nak, nek.
5. Tárgyeset: at, ot, et, öt, t.
6. Okadó: ért.
7. Segítő: val, vel.
8. Fordító: vá, vé.
9. Mutató: ül, ül.
10. Beható: ba, be.
11. Marasztaló: ban, ben.

12. Kiható: ból, ből.
13. Közelítő: hoz, hez, höz.
14. Határvető: ig.
15. Állapító: en, on, ön, n.
16. Felható vagy irányzó: ra, re.
17. Leható vagy visszairányzó: ról, ről.
18. Távolító: tól, től.
19. Veszteglő: nál, nél.
20. Hasonlító: képen, kép, ként.
21. Tömegesítő: astul, estül, ostul, östül.
22. Osztó: enként, onként, önként.
23. Időrag: kor.

Amint látható – ha eltekintünk is az 1. szám alatt feltüntetett többes számtól – a Szókötésben az esetek száma a tömegesítő és az osztó kategória felvételével, huszonkettőre növekedett.

„A' magyar nyelv' rendszere” című, 1846-ban megjelent akadémiai nyelvtan a főnévragozásban a Szókötés leírását veszi alapul, de az esetragokat új osztályozásban adja elő, mégpedig a következőképpen (vö. 155-164. p.)

A) EGYSZERŰ RAGOK

BELVISZONY-RAGOK

1. Birtokos é
2. Sajátító nak, nek
3. Tulajdonító nak, nek
4. Tárgyeset at, ot, t; et, öt, t

HELYVISZONY-RAGOK

E' kérdésre: hol?

1. Marasztaló ban, ben
2. Állapító on, n; én, ön, n
3. Veszteglő nál, nél

E' kérdésre: hová?

1. Beható ba, be
2. Felható ra, re
3. Közelítő hoz, hez, höz

E' kérdésre: honnan?

1. Kiható ból, ből
2. Leható ról, ről
3. Távolító tól, től

E' kérdésre: meddig?

Határvető: ig

KÜLÖNFÉLE NÉVRAGOK

1. Okadó ért
2. Segítő val, vel
3. Fordító vá, vé

4. Mutató úl, ü
5. Hasonlító ént, ként, kép
6. Időrag: kor

B. ÖSSZETETT RAGOK

1. Osztó anként, onként; enként, énként, önként
2. Tömegesítő astúl, ostúl; estúl, éstúl, östúl

8. Az előadottakat igen röviden összegezzük.

Vörösmarty akadémiai nyelvtani munkássága során kezdettől fogva Révai rendszere mellett foglalt állást. 1831. február 23-án a Magyar Tudós Társasághoz beterjesztett véleményében a nyelvtan kidolgozására nézve többek közt az alábbiakat adta elő: „Határozottassanak meg az orthographia és a nyelv úgy nevezett paradigmái, vagyis a név- és különösen az igeragasztás s lehető pontossággal jeleltessenek ki. Ezek, mint a nyelvnek örökös és változhatatlan törvényei Révai tanítása szerint többnyire minden írótól el lévén fogadva. [...] megállapíthatók...” (idézi Bristits 1937. 37. p.).

Vörösmarty tehát Révai örökségéből „különösen” az igeragozás rendszerét akarta megőrizni. A névragozásban viszont Révainak egy korábbi stádiumot képviselő, kevés esetű deklinációja helyett Versegheynek a magyar névragozás leírására alkalmasabb, sok esetű rendszerét vette át.

A Verseghegy által kezdeményezett, Márton és Deáky által alkalmazott, majd Vörösmarty és Nagy János közreműködésével a Magyar Tudós Társaság nyelvtani munkáiban továbbfejlesztett névragozási rendszer az első akadémiai nyelvtanban kapott végleges formát.

Tanulságos lenne nyomon követni Verseghegy névragozási rendszerének további sorsát. Ez azonban már egy másik előadás tárgya.

Jegyzetek

Eredeti források

A' magyar nyelv' rendszere. Közre bocsátá a' Magyar Tudós Társaság. Budán, 1846. Magyar Királyi Egyetem.

A' magyar szókötés' főbb szabályai. A Magyar Tudós Társaság' külön használatára. Budán, 1843. Magyar Királyi Egyetem.

Benyák, Bernardus Josephus: Grammatica Hungarica. Schemnicii, 1816. Franz. Joan. Sulzer.

Deáky, Sigismondo: Grammatica ungherese ad uso degl'-italiani. Roma, 1827. Filippo e Niccola De Romanis.

Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai. A' Magyar Tudós Társaság' különös használatára. Pest, 1832. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I.

Márton von, Joseph: Practische Ungrische Sprachlehre für Deutsche. Dritte Ausgabe. Wien. 1821. Anton Pichler.

Nagy, Joannes Nep.: Grammatica linguae Hungaricae. Pesthini, 1832. J. Beimel.

Versegi, Franciscus: Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae. Pestini, 1793. Trattner.

Verseghegy, Franz: Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre.. Pesth, 1805. Joseph Eggenberger.

Verseghegy Ferenc: Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány. Budán, 1818. Királyi Magyar Universitas.

Vörösmarty, Michael: Kurzgefaßte ungrische Sprachlehre für Deutsche. Pest, 1832. K. A. Hartleben.

Szakirodalmi hivatkozások

Antal László: A magyar esetrendszer. Bp. 1961. Akadémiai Kiadó. /NytudÉrt. 19. sz./

Brisits Frigyes: Vörösmarty Mihály és az Akadémia. Bp. 1937. Pallas. /Irodalomtörténeti Füzetek 59./

Éder Zoltán: Versegly Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelvoktatására. Nyr. 1988. 57-66.

Éder Zoltán: Ferenc Versegly, precursore della grammatica descrittiva ungherese. Padova, 1994. Accademia Patavina.

In memoriam Versegly Ferenc 3. Szerk. Szurmay Ernő. Szolnok, 1988. Versegly Ferenc Megyei Könyvtár.

In memoriam Versegly Ferenc 4. Szerk. Szurmay Ernő, Szolnok, 1994. Versegly Ferenc Megyei Könyvtár.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. köt. Bp. 1891-1914. Horánszky Viktor.

Tózsér Ágnes: Szemelvények a Magyar Tudós Társaság nyelvészeti működéséből 1831 és 1848 között. Bp. 1988. Egyetemi Könyvtár. /Bibliotheca Universitatis Budapestiensis Fontes et Studia 4./

Viszota Gyula: Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága. MNy. 1911. 433-441.

Wéber Antal: Verseghy és kora dalköltészete

Dalköltészetről szinte begyakorlott könnyedséggel szólunk, s lebeg is szemünk előtt valami dallamosnak mondható költemény képzete, ám valójában nehezen tudnánk definiálni e műfaj mibenlétét. Az irodalomtörténet inkább csak besorol eme összefoglaló címszó alá olyan verseket, amelyek az említett lebegő képzetben megtestesült sejtelemnek megfelelnek.

Köztudomású, hogy a 18. századi magyar nyelvű költők és a poétikák, ha ismerik is a „dal” szót /ld. Csokonai *Parasztdal*, vagy korábban Amadé *Katonadal* stb./, voltaképpen arra a lírai altípusra gondolnak, amelyet Csokonai is, nyilván a német esztétika hatására *Lied*nek nevez. Ezt a poétikai fogalmat ez idő tájt, de hagyományos megközelítésben talán ma is, másodlagos jelentésként az énekelhetőség, a megzenésítés lehetősége vagy ténye értelmezi. Ehhez a felfogáshoz valószínűleg az a körülmény is hozzájárul, hogy a 18. században és a 19. század elején a szövegvers primátusa még nem volt teljesen nyilvánvaló, a vers befogadásának-hallgatásának módja, mondhatni recepciójának jellege tért el a később megszokottól, mint első megközelítésben vélhetnénk.

A klasszifikációnak már Toldynál is megvoltak a maga nehézségei, ezekkel meg kellett küzdenie *Handbuch*ájában. Hiszen a verses formákat illetően /t.i. hogy milyen címszó alá foglalja e művek egy csoportját/ nem okoz gondot az „episch” vagy a „lyrisch-episch” változat. Talán még a klasszikus-antik formák /óda, elégia, himnusz/ sem, s külön besorolást kapnak az olyan különleges struktúrák mint a ritornell, a triolett és a rondó. Hasonló a helyzet a gondolati költészet egyes formáival /episztola, netalán gnóma/. Verseghy például Toldy antológiájában, más versek mellett *Az igaz bölcs* című, gnómának nevezett versével szerepel.

A dallal kapcsolatos énekszerűség asszociációját táplálja Verseghy közismert zenei műveltsége is. Ilyen meggondolás származhat abból a tényből, hogy bizonyos költői alkotások részben árulkodnak erről az összefüggésről, részben pedig erősíti ezt a vélekedést az a kétségtelen szokás /még a 19. század elején is/, hogy bizonyos költői szövegek megzenésített változatukban népszerűkké válnak /pl. Schubert révén/. A versnek és a zenének ez a direkt kapcsolata érdekes művelődési jelenség.

Ám a poétikai klasszifikációnak is van ilyenfajta vonzata. Hiszen egyértelmű, hogy a Soldaten-, Kriegs-Lied valamilyen induló, mars /„csatadal”/ képletét hordozza magában. E versek keletkezésük idején még nagyobb mértékben érzékeltették céljukat és eredetüket, noha a katonai illetőleg harci helyzet sokkal inkább fiktív mintsem gyakorlati jelentőségű volt, mutatva az átmenetet egyfajta valódi alkalmi költészet s az alkalmiságát immár csak költői konvencióként használó versírási praxis között.

Folytatható ez az elmélkedés a „volkstümlich”-nek nevezett népdal vagy a „Weinlied” néven emlegetett bordal kapcsán /e tartományban Csokonaitól Kazinczyig számos jeles költőnk neve bukkan fel/, ám az ilyen vizsgálódások messzire vezetnének.

Az eddigiekből kiviláglott, hogy Toldy antológiájának osztályozása részben az ekkor már konvencionális kategóriákon alapul /Hymnus, Dithyramb, Ode/, másrészt /Hirtengedicht, Idylle/ a versek tematikus mozzanatain, így a tisztán formai-versszerkezeti elemek váltogatásán és kombinációján. Maga is tisztában van eljárásának problematikus mivoltával. „Wer es versuchte – írja –, zwischen den verschiedenen Dichtungsarten gewisse Grenzlinien zu ziehen, oder in einer grossen Sammlung von Gedichten jedem einzelnen Stücke seine Rubrike anzuweisen, kennt die Klippen dieser Aufgabe”.

Aztán hozzáfűzi, hogy osztályozása nem tart igényt filozófiai korrektségre /philosophische Correctheit/, megelégszik azzal, hogy ha besorolása nagyjából egyezik bizonyos esztétikai szempontokkal. Így történhet meg, hogy Kölcsey verse, a *Rákos nimfájához* a himnusz és ditiramb minősítést kapja, Verseghy három verse, *Az Igazsághoz*, *Az irigységhez*, a *Barátnémhoz* pedig az ódák közt szerepel. Igen valószínű, hogy az óda ez esetben abban a lazább felfogásban értendő, ahogy Csokonai is alkalmazta, hiszen ha akár csak cím szerint vesszük is Verseghy említett költeményeit, a szorosabb értelemben vett óda kritériumainak /valamely erkölcsileg pozitív érték vagy értékrend, morális minőség emelkedett megfogalmazása/ csak *Az Igazsághoz* című költemény felel meg. *Az Irigységhez* címe már eleve egy negatív-kritikai irányultságot tételez fel még akkor is, ha ilyen fordított módon pozitív értékekre utal, hiányzik az az egyneműség, mely az óda zárt, magasztos világának sajátja. A *Barátnémhoz* címadása ebben a megközelítésben semleges karakterű, ám itt egy szövegen kívüli elem is óhatatlanul szerepet kap: egy papköltő lehetőleg ne írjon ódát barátnéjához, bármily átszellemült legyen is e viszony, sőt ahogy Alexovics Vazul mondhatta volna, lehetőleg ne is legyen barátnéja.

Úgy tetszik, hogy a szövegvers szinte észrevétlenül fokozódó szerepe nyilvánul meg abban – hogy ismét Toldyra hivatkozzunk –, miszerint az antológia legtöbb darabja a „Lieder anderen Inhaltes” körében található. Így már a régiségből a *Török ifjú éneke* Zrínyitől, ugyanez Ráday feldolgozásában, Szentjóbi Szabó költeményeinek nagy része, Dayka *Mennyegzői dala*, Csokonai Lillájának ide felvett darabjai, Verseghytől *A válogató*, *Lilla*, *Juli a táncban*, *A korosabb szépség*. Csak példaként a későbbiek közül: Kisfaludy Károlytól a *Rózsa dala*, *Pipadal*.

E felsorolásból kirajzolódik, hogy a verseknek ebben a csoportjában számos esetben fordul elő a „dal” szó /helyenként: „ének”/. Némi túlzással azt is állíthatnánk: ezekben a versekben ölt testet a tulajdonképpeni, modernebb értelemben vett líra. Ám közelebről szemügyre véve az amúgy szerteágazó témaelemeket, néhány következtetés adódik közös sajátosságaikat illetően. Az egyik legfontosabb ezek közül a személyiség közvetett jelenléte. Több esetben vagy egy jelenség, személy, helyzet leírása a meghatározó versépítő tényező, vagy máskor a személyiség valamiféle életképszerű situációban foglal helyet, mintegy kívülről, objektívan jeleníti meg önmagát. Előfordul, hogy valamilyen alak önjellemzésébe burkolja, mintegy lepelbe, a költői személyességet.

Verseghy, mint többen is ebben a korban, lényegében a klasszicista poétika híve volt. Nem a deákos, hogy úgy mondjam óklasszicizmus elveinek követője, hanem elsősorban annak az irányzatnak híve, amely Pope-tól a 18. századi franciáig terjed, ám az ilyen általános minősítés kissé félrevezető is egyben, mert meghatározható irodalmi forrásai s alkalmazott poétikája az előbb irányzatot folytató, továbbépítő, variáló német literatúrához kötik. Elvont-elméletileg esztétikai vonatkozásban akár Csokonaival is együtt emlegethető, noha költői gyakorlatuk meglehetősen különbözik. Mégpedig nemcsak azért, mert különbözik egyéniségük, költői tehetségük jellege és volumene – az ilyen eltérések természetesen s egyazon irodalmi stílus keretén belül is szükségszerűek, annál is inkább, mert bármely irány, stílus, iskola végül is a rendszerező utókor kategóriája elsősorban, a minősítés, osztályozás egyfajta kényszere működik benne. A legfőbb tényező az a körülmény, hogy az adott hagyományban és korban működő esztétikai és mentális lehetőségek közt az alkotó hajlamai szerint válogat, gondolkodásának, műveltségének és ízlésének indítékai szerint.

Költészeti elveit költői módon ki is fejté a *Rikóti Mátyás* című humoros szatirikus elbeszélő költeményében. A témák és gondolatok bősége tárul fel ebben a műben. Ezek egyik vonatkozása csupán a régítípusú popularizált barokk verselgetés elutasítása – ebben a viszonylatban Rikóti Csikorgó rokona.

Tanköltemény-szerű vonásaiban kétségkívül Vojtina őse. Nem csekélység ennyi érdem sem, de talán még fontosabb, ahogyan ezt Julow Viktor tanulmányában olvashatjuk, Pope *Dunciad*-jával való rokoníthatósága.⁸³ Mondhatjuk, hogy Csokonai szeme előtt is ott lebeg Pope egyik műve a Dorottya megírásakor, ám a *Fürtrablás* szintén az antik eposz travesztíája, míg a *Dunciad* egyfajta avuló művelődési típust vesz célba, az erudíciónak azt a típusát, amelyben megbúvik a magát a tudóskodás egész apparátusával leplező vaskalaposság, felfújt ostobaság. Abban a korban s a mi korunkban sem ismeretlen a kvázi-kultúrának ez a jelensége, bárhogy nevezzük is. Ilyen megközelítésben sem véletlen, hogy – miként Verseghy átültetési kísérlete, a Sándi Gáborra keresztelt Tristram Shandy is jelzi – egyfajta sterne-i ironia is felcsillan Verseghynél.

A külföldi írók iránti vonzalmak s a költészetre – esetleg a saját költészeti szándékokra – vonatkozó reflexiók azonban nem feltétlenül értelmezik mindenben a versírói gyakorlatot. A korabeli klasszicizmus ide vonatkozó nézetrendszere pedig végképp nem ad a költői gyakorlatot illető egyértelmű felvilágosítást. Innen ugyanis levezethető egy sajátos tematika, így a különböző pásztori énekek, idillek, sőt stílusvariációk is, mint az antik hagyományra támaszkodó rokokó frazeológia és bravúros formajáték. Ez utóbbi – egyebek mellett – bizonyára összefügg a magyar költészet belső fejlődésével, Verseghy esetében Faludi inspiráló hatásával, aki voltaképpen az egész magyar költészet „egyházi, papi” vonulatát befolyásolta.

Az ilyen típusú hagyaték azonban csak az egyik összetevő lehet. A meghatározatlan dalformák egyik mintaadó forrása kétségkívül a zene, tehát a dalolás szó szerinti értelemben vett tevékenysége. Verseghy dalköltészetének jelentékeny része a szó szoros értelmében vett dalszöveg, több tucatnyi ilyen verse van. Az ilyenfajta versek megalkotásában a kész zenei szerkezetnek, „témának”, hangulatnak legalább akkora szöveggépző ereje van, mint a személyes elképzelésnek, költői ihletnek. /Mellékesen említve azt a tényt, hogy ezek zenei és szövegmintái nagyon is konkrétak, ilyen vagy olyan dalgyűjtemény, „Sammlung” darabjai/.

Az említettekből adódik az a következtetés is, miszerint egyrészt kivált a német dalkultúra kisugárzásáról van szó, másrészt egy művelődési tényezőről, amely nem pusztán esztétikailag, hanem szociológiailag is megközelíthető.⁸⁴ Szociológiailag az emelkedettebb társasélet jelenségéről szólhatunk, egyfajta lelki szükségletről, amelynek van le nem becslhető kulturális vonzata, s ez nem más, mint a műveltebb réteg életmódjában, szokásrendjében érvényesülő lelki tényező. Ez a társasági milió, az együttélésnek ez a kifinomultabb formája /mint a maga helyén és a maga módján bármely társadalmi réteg/ igényli a dalt, az énekelt dalt, mint a kollektív önkifejezés vehikulumát és lehetőségét, az „érzelmi társalgás” nyelveként.

A dal egyik eleme a spontaneitás, vagy annak látszata, művészi fikciója. A másik a behelyettesíthetőség mozzanata: vagyis az a körülmény, hogy a hasonló helyzetben lévők bizonyos, általában meglehetősen széles köre a megformált és előadott helyzettel, a helyzetben megnyilvánuló hangulattal, érzéssel azonosulni tud. E helyzetek és hangulatok az egyéni és kollektív létezés ismert sztereotípiái. Szerelem, öröm, bánat többnyire szélsőséges érzelmi megrázkódtatásoktól mentes életjelenségei. Ezért dalolható széles körben. Az is kétségtelen, hogy a költészetben, amikor már nem egyszerűen afféle „librettó” funkcióját tölti be, ismert vagy népszerű, netán ilyen hatást megcélzó kompozíciók verbális megszólaltatásának eszköze- és ürügyeként, hanem – megtartván a dallam virtuális lehetőségét –

⁸³ Julow Viktor, *Verseghy Rikóti Mátyása és Popé Dunciad-ja*, Studia Litteraria, KLTE, Debrecen, 1981, 21-35.

⁸⁴ Bíró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1994, 329-347.

valamiféle fiktív, a szöveget szorosán meg nem határozó zenei ritmika mentén⁸⁵, de egyben önállóan, e fikció zárójelbe tételével, szövegszerűen érzékelteti a dal-illetőleg dallamszerűséget. A harmadik feltétel lehetne a helyzetnek, az érzésnek bizonyos fokú individualitása, ami szövegszervező elemként jelenne meg, sejtetvén a dal mögött a dalolót is. Ez azonban Verseghy költészetében, s ebben a korban általában úgy igazában kevésbé valósul meg, a legszemélyesebb, szerelmi témájú régióban sem, még a Csokonai-féle *Lilla-dalok*-ban is erős a stilizáció, az antik-rokoko konvenció, a személyességnek az alkotási folyamatban betöltött /ld. a dalokban megszólított nő cserélhetőségét/ viszonylag csekély a fontossága. Persze egyik alkotó elemként mindenfajta dalban, sőt a költészetben általában – ha nem is dominál – jelen van a személyesség mozzanata. A tény, hogy e körülmény nem mindig ismerhető fel, egyik oka a dal-műfaj körüli ekkori bizonytalanságnak. Mondják, az adott keretek között Szenjóbi Szabó László ügyesebb, meggyőzőbb dalköltőnek bizonyult Verseghynél.

Egyéniségük, tehetségük jellege közötti különbség /nem is szólva biográfiájukból adódó mástípusú feltételekről/ csakúgy indokolja ezt, mint ahogy az a tény is, hogy Verseghy nem volt „par excellence” költő, hatalmas és szerteágazó tevékenységének a költészet, benne a dalköltészet csak egyik, noha, s ezt hangsúlyozni kell, fontos és értékes területe volt. Költői tevékenységének középpontba állítása a szükségképpen irodalom-centrikus szemléletű irodalomtörténet követelménye /mint ezt a tudományág elnevezése is mutatja/, mint ahogy az interdiszciplináris megközelítés óhatatlanul marginalizálja tevékenységének ezt a szegmensét.⁸⁶

Az a típusú dalköltészet, amellyel Verseghynél találkozunk azért is figyelemre méltó, mert kétségkívül egy újfajta közönséghez szól, mely sem nemesinek-arisztokratikusnak, sem pedig népnek nem mondható, noha természetesen mindkét irányból érik hatások, akarva-akaratlanul. Az a jellegében németes Lied-típus azonban, kivált leíró, de még inkább szerelmes témájú változata, amely a dal fogalma alá tartozik e kor igénye szerint, ha úgy tetszik, a középrétegeknek szól, egy műveltebb publikumnak, s maga bensőségességében, „gemütlich” csiszoltságában, stilizált könnyedségében annak a létező vagy létezőnek feltételezett rétegnek, amelyet szélesebb értelemben polgári mentalitásúnak nevezhetnénk. /Zárójelben: az ilyen dallamos-fennkölt „érzékeny” stilizációk mögött, mint Csokonainál is, megbúvik valami elemibb ösztön, a vulgáris-libertinus nyersebb erotika, mint *Az első egyesülés* című, korántsem egyletalapítást célzó vers is mutatja/.

Az a sztereotip helyzet, melyet vélt, elgondolt vagy valóságos szerelmi állapotnak nevezünk, már speciesét tekintve sem a ráció kitüntetett tartománya. Így tárgyát tekintve annak a lelki tevékenységnek a lenyomata, amelyben az érzelem mint olyan dominál. Ez a körülmény mintegy előhívja a költői szótárnak azon elemeit, amelyek az érzelmes, ha úgy tetszik szentimentális költészet, s az ennek megfelelő életérzés sajátjai, mindazokkal a rekvizitumokkal együtt /pl. finom rajzú természeti képek, idillikus jelenetek, nosztalgiák és ábrándok/, amelyeket a szentimentális írók és költők olyannyira kedvelnek s rendre alkalmaznak. A dalba, ebbe a típusú dalba nem férnek érzelmi szélsőségek, e daltípus mindent pasztell-színűre szelídít, a szomorúság, a vágyakozás, a kívánság öröm-sejtelmekkel dúsul fel, s még a szerelmi csalódásnak is van valami diszkrét, ha úgy tetszik andalító fájdalma. Bizonyosságul szolgálnak erre a *Lilla* /érdekes összehangzás Csokonai névadásával/ sorai: „Ah így fut előlem az édes öröm, / Azóta hogy búmat elhagyva nyögöm, / Megszegte az álnok!, megszegte hitét; / Phyllisnek eladta örökre kezét.”

⁸⁵ Deme Zoltán, *Verseghy és a jambusi kettős ritmus*, Studia Litteraria, KLTE, Debrecen, 1973, 127-137.

⁸⁶ Fried István, *Egy kis Verseghy-filológia*, Irodalomtörténet, 1985, 956-957.

Egyes antológiáknak *A tejet áruló menyecske* mellett talán a legtöbbször szereplő darabja Verseghytől a *Klárrikához* című dala. Erről a versről mondható el leginkább, hogy a dalok közé sorolható. Itt megtalálható a természeti kép, mégpedig embertől lakott, idilli táj: „Amott a hegynek zöld tövén / Egy domb ül a völgy kezdetén. / S ezen a parányi kis tanyám. / Jer, nézd meg Klárrikám!” E nyájas invitáláshoz a Verseghyt ismerő olvasó önkéntelenül társítja vízivárosi házáat. „E kis tanyámban úr vagyok” kijelentése felidézi „az én házam az én váram” jellegzetes öntudatát, s a „Csak nő híjával van tanyám, / Jer térj be Klárrikám” olyan közös felszólítás, mellyel a görög pásztorfiú éppúgy szólongathatta kedvesét mint az újabb kori érzékeny férfi – e tekintetben valóságos stílus- és tématortóneti tanulmány tárgya lehetne.

Az originalitás természetesen Verseghy korában nem oly hangsúlyozott követelmény, mint a romantikus lírában. Így egyik kedves dala, *A szemérmes leány* esetében joggal tételezhető fel, hogy Ramler egyik versének *Die Schamröte* fordítása.⁸⁷ Ám a változtatás verbális mennyisége e rövid versben oly mértékű, hogy a megváltoztatott strófaképlettel együtt egy lényegében más verset eredményez. „Jó anyám! ha kedveseddel / Így lennék, megpirulna / A te meglett képed is.” – e sorok egy naivabb, közvetlenebb, populárisabb hangot szólaltatnak mint amivel Ramler meglehetősen sápatag versében találkozunk. Témakölcsonzészról van tehát szó, ami oda és vissza általános volt a költői gyakorlatban, s nemcsak a magyar irodalomban. A szituációk, motívumok, mondhatni költői ötletek afféle közkincsnek számítanak, mint az ókori mitológemák a modernnek számára, amelyeknek a felhasználása nem csorbítja a költői szándék hitelét. Ekkor még, miként a tudománynak, a költészetnek is van egyfajta inter- és szupranacionális nyelve, amelynek megvalósulása a nemzeti variáció, ennek értékét növeli a kor dalköltészete is.

---

⁸⁷ Mezei Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974, 177-178.

Dr. Szabó Károlyné: Történelemtanítás Versey Ferenc korában

Előadásomban a történelemtanítás céljait, módszereit, eszközeit vizsgálom a XVIII. század végén, a XIX. század elején megjelent tanügyi rendelkezések tükrében és természetesen ezek gyakorlati megvalósulásáról is szólok.

„Ha elmondottuk, mint a szajkó, amit reánk vetettek, megdicsértettünk. Csak recitáltam, hogy Xerxest majd nem egy milliom fegyveres néppel megverték a görögök, kik alig voltak hozzá képest egy néhányan, de soha nem hallhattam e csudának okát Tanítóimtól... Rákócziról hallottunk beszédből, de sem Nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudtunk.”⁸⁸ – írja Bessenyei György iskolai élményeiről, általános képet adva a XVIII. század közepének történelem oktatásáról. A tananyagot rendszertelenül, esetlegesen választották. Az elterjedt módszer pedig a megtanulandó anyag lediktálása, szó szerinti magoltatása és visszamondatása volt.

A megújulás reményét hozta a felvilágosult abszolutizmus tananyagában és módszereiben egységesítésre törekvő oktatási rendszere a *Ratio Educationis*. Az 1777-ben kiadott rendelkezés a racionalizmus szellemében hasznos ismeretek tanítását tűzte ki célul. Vannak feltétlenül szükséges tantárgyak (latin nyelv, vallás, szépírás, számtan) és „csak hasznos” tantárgyak Ó és Új Szövetség története, hazai történelem, hazai földrajz. A történelem a közérdek szempontjából hasznos. Erkölcsi példatárként szolgálja az ifjúság jó alattvalóhoz méltó fejlődését, az uralkodó és családja iránti hűségére és a kötelességteljesítésre nevelve.

A kitűzött cél elérésének érdekében a kisköznevelés 2. és 3. évében (11-12 évesen) a következő tananyagot kellett elsajátítani.

1. Az ország állapotát, tekintettel a vallásra, alkotmányra, belső erőforrásokra, nemzeti jellemre, közműveltségre, az ország határait, idegen népekkel való viszonyára.

2. A mintegy félszáz uralkodó élettörténetét, annak egész nemzetségét, általa hozott törvényeket, rendeleteket, követségeket, szerződéseket, országgyűléseket, háborúkat, végül minden király élet- és jellemrajzát.

Az első két gimnáziumi osztályban a császári és királyi birodalom és az uralkodók történetét, végül egyháztörténet tanítását írják elő.

Az 1806. évi *Ratio Educationis* (a második *Ratio*) már az ún. anyanyelvi iskolák (a kisköznevelés előtti alapszakasz az „elemi”) egyrésztében is előírta a történelem tanítását. A kisköznevelés anyaga nem változott. A gimnáziumokban a jelenkori történelemtanításunkat is meghatározó koncentricitás elve érvényesült.

I. és II. évben a történelem tanulmányozása a magyarok vezéréitől egészen „a ma szerencsésen kormányzó” uralkodóig terjedt. Az egyetemes történelem tanítását a sok tényanyagra, a tanulói túlterheltségre hivatkozva hagyja ki a tananyagból. Ezt megteheti azért is, mert az erkölcsi célok eléréséhez a magyar történelem is bőségesen szolgáltat anyagot.⁸⁹

A *Ratio* rendelkezéseit megpróbálták kiterjeszteni a protestáns iskolákra is. Bár ez a kísérlet eredménytelen maradt, az 1777. évi tanügyi rendelet hatására a protestáns intézmények is szükségesnek tartották nevelési-oktatási céljaik, módszereik rögzítését. A protestáns történelemtanítás céljai között is szerepelt az érzelmi-erkölcsi nevelés, emellett azonban hangsúlyozták a történelemtanítás értelemszolgáltató funkcióit. „A tanulók a kritikát gyakorolják, átlássák az okokat, a

⁸⁸ Fináczy E., 1927. 302. p.

⁸⁹ Idézi Szabó Károlyné, 1970. 12. p.

dolgok változásainak szövevényeit, a nagy forradalmak eredetét, a birodalmak hanyatlásának okait.”⁹⁰

Ezen egységes elvekkel általában minden protestáns iskola egyetértett, de a nagyobb iskolák történelemtanításában jelentős eltérések voltak, sőt a tanterveket az egyes kollégiumokon belül is gyakran változtatták. Debrecenben pl. 1791-1820 között hét módosítás született, tükrözve a kollégiumon belüli harcot a reál és humán tárgyak arányának meghatározásában. Komoly vitapont volt a magyar nyelvű oktatás bevezetésének kérdése is.

Az ismertett nevelési célok elérését mind az állami, katolikus, mind a protestáns rendelkezésekben gazdag és jórészt napjainkban is helytálló, tanulságos módszerek, eszközök segítik.

Örökérvényű utasítás, hogy a történelmet érdekesen, vonzóan kell tanítani. A tanító első kötelessége a diákok érdeklődésének felkeltése, a tantárgy megszerettetése. A korszak tanügyi rendelkezéseire általánosan jellemző a jegyzetdiktálás és magoltatás elutasítása.

A történelem előadása kronologikus rendben történik, melyek keretét az uralkodók élettörténetei adják. A tanulók fejlettségi szintjére tekintettel kell lenni, ezért alsóbb osztályokban elbeszélő, később egyre inkább oknyomozó legyen a tanítás módja. Az események bemutatása mellett szükség van a kronológiára és földrajzra is.⁹¹

Ezen szép és ígéretes pedagógiai elvek a segédeszközök hiánya miatt a gyakorlatban nem valósulhattak meg. A XVIII. század utolsó évtizedeiben egyáltalán nem volt olyan tankönyv, amiből a diákok tanulhattak volna. A tankönyvlistán szereplő tankönyv ugyan latin nyelvű tudományos munka, de sem terjedelmében, sem nyelvében nem lehetett eszköze a történelmi ismeretek elsajátításának. A tanárok az ellenkező utasítások ellenére kénytelenek voltak a diktálás módszeréhez folyamodni. Az így készített kivonatok megtanulását szigorúan megkövetelték. A kivonatok a hatalom, a cenzúra számára ellenőrizhetetlenné tették a történelmi ismereteket, és ez a magyar jakobinus mozgalom, a francia forradalom időszakában komoly aggodalommal töltötte el a hatalom képviselőit.

Ezért a második Ratio részletesen foglalkozik a tanításra alkalmas tankönyv ismerveivel. Kötelezően tanítandónak írja elő Pray György „*Historia regum Hungariae*” című 1801-ben megjelent könyvét. Ebből a 3 kötetes, latin nyelvű munkából tanult a 11 éves kisdíák és a gimnazista is. Pray György, a jezsuita történetíró iskola kiemelkedő alakja több száz kötetes kéziratos forrásbázis felhasználásával készült munkájában korszerű kútfőkritikát alkalmaz. Tankönyvének szerkezete a kor szokásainak megfelelően királyok uralkodása szerint tagolódik.

Az 1577 oldalas műben a könnyebb tájékozódást a könyv lapjainak szélére helyezett évszámok segítették. Tartalmilag elsősorban politikatörténetet írt, a gazdasági-társadalmi folyamatok nem érdekelték. Vitathatatlan értékei mellett sem felelt meg az 1806-os rendelkezés elveinek, alkalmatlannak bizonyult tanításra-tanulásra.

Az első módszerében és terjedelmében is a gimnáziumi oktatás követelményeinek megfelelő magyar történelem tankönyvet Spányik Glicér, piarista tanár írta meg. A könyv sikerességét jelzi, hogy az 1816-os első kiadást rövid időn belül 5 újabb követte, 1832-ben magyar fordításban is megjelent. A könyv fejezetcímei egy-egy uralkodó nevét és időadatait tartalmazták. Ez alatt paragrafusokra szedve tárgyalta a tananyagot, melynek főbb mondanivalóját alcím formájában külön szedett mondattal emelte ki.

---

⁹⁰ Idézi Katona A., 1997.

⁹¹ U.o.

A XIX. század legnépszerűbb tankönyve – száz év alatt, több mint 70 kiadást ért meg – Losontzi István, nagykőrösi református igazgató-rektor *Hármas Kis Tükre*. Eredetileg református falusi iskolák részére készült, de elterjedt protestáns és egyes katolikus középiskolákban is. Miért volt ilyen népszerű? A választ a szerző „Kegyes Olvasóhoz” intézett bevezető soraiban keressük. „Gyermekeknek írtam, azért is gyermeki elméhez alkalmaztatott módot szükség vala követnem. Tudjuk, hogy a gyermekek a ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a Verseket örömmel tanulják... Magyar Gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, mellyet nem értenek. Sőt vallyha már fel-állíttatnának a’ mi Nemzetünkben – is a’ Magyar Oskolák, a’ mellyekben a’ szükséges dolgokra magyar nyelven taníttatnának elsőben gyermekeink!”⁹²

A könyv szerkezete, metodikai felépítése is könnyen tanulhatóvá tette. Fő fejezetét az egyes száradok képezték, ezen belül versbe szedve ismertette az adott században uralkodó királyokat, utána sorba vette az egyes uralkodókat, tetteiket pontokba tömörítve. Külön hangsúlyt kaptak a középkori független Magyarország királyai és Erdély fejedelmei. A tankönyv szemlélete jól szolgálta a kibontakozó nemzeti nevelés ügyét.

A 17-18 éves kálvinista diákok számára íródott Budai Ezsaiás debreceni professzor *Magyarország históriája* című munkája. Ez az első tudományos rendszerezésű tankönyvünk, mely Magyarország egész történetét magyar nyelven foglalja össze. A lábjegyzetekben a szerző feltünteti a forrást, s az onnan merített adatokat gyakran hosszabb idézettel görögül, latinul, franciául vagy németül meg is szólaltatja. Célja kettős: a tudományos, kutató módszer népszerűsítése és a tanítványok ránevelése az eredeti forrásszöveg olvasására. Budai műve alkalmas arra, hogy a hazafias nevelés szempontjából oly fontos érzelmi hatást biztosítsa.⁹³

Ilyen körülmények között megszűnhetett a diktálás és magoltatás. A tanulók a tanári előadás legfontosabb gondolatait lejegyző vázlatokat készítettek.

A történelemtanítás az állami tantervekben kitűzött legfontosabb feladatot, a Habsburg királyhoz feltétlen hű alattvalók nevelését csak részlegesen teljesítette. A kor valódi szükségleteit jól szolgálta, amikor hozzájárult a megyegyűléseken kitűnően szónokló, latin auktorokat és a magyar múlt történelmi példáit pontosan idéző politikai vezető réteg kialakulásához.

Irodalom

Bíró Sándor:

1960: Történelemtanításunk a XIX. század első felében Bp. 1960.

Fináczy Ernő:

1927: Az újkori nevelés története Bp. 1927.

Katona András

1996/1: Egy 225 éves magyar tankönyv és szerzője = Módszertani Lapok: történelem 1996. 1-2. sz.

1996/2: A debreceni professzor és tanítványa = Módszertani Lapok: történelem 1996. 3. sz.

1997: A katolikus történelemtanítás a XIX. század első felében = Módszertani Lapok: történelem 1997. 1. sz.

Kornis Gyula

1927: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Bp. 1927.

Kosáry Domokos

1978: A magyar történetírás a „romantika” korában = Irodalomtörténeti Közlemények 1978. 5-6. sz.

---

⁹² Katona A, 1996/1.25. p.

⁹³ Katona A, 1996/2. 7. p.

1988. Oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790-1830) = A magyar nevelés története I. köt. szerk.: Horváth Márton Bp. 1988.

Szebenyi Péter

1970: Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára. Bp. 1970.

Borosné Szlávik Mária: A biológia tudománya Verseggy korában

Iskolánk, a Verseggy Ferenc Gimnázium is otthont ad a névadó születésének 240. és halálának 175. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésnek.

Szerencsés ötlet, hogy a korábbi rendezvényektől eltérően ezúttal Verseggy korának természettudományairól is szó esik.

Mit tudhatott a kisiskolás Verseggy kora természettudományairól, ezen belül is a biológiából?

Milyen volt akkor az oktatási rendszer, milyen szinten állt a biológia tudománya?

Az előadás anyagának összeállításához sok segítséget kaptam a Természettudományi Múzeum igazgatójától, Matskássy Istvántól, a Növénytar tudománytörténésztől, Horváth Csabától, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumtól, valamint Baunok István tanítványomtól, aki hasonló témakörben már búvárkodott.

Tekintve, hogy Verseggy korában egészen más volt az iskolarendszer, először ezt mutatom be.

Akkoriban az oktatásügyet a katolikus egyház tartotta kezében, a népiskolákkal pedig alig törődött a Habsburg kormányzat. Az oktatás az egyházat szolgálta és nem az államot, így alárendelt szerephez jutott a világi műveltség. A tankötelezettség ismeretlen fogalom volt!

A legalsó szint az elemi iskola, 1-3 tanítóval. A 4 elemi és a gimnázium két előkészítő osztályát, tehát hat évet, Verseggy 3 év alatt végezte el Szolnokon.

A következő szint a grammatikai iskola, ezt a három osztályt Pesten a kegyesrendiek gimnáziumában végezte el a költő. Itt Keller Zsigmond piarista keze alatt kapta meg Verseggy az alapot ahhoz a széles körű tudományos működéshez, amely később a 18. század egyik legképzettebb, legáltalánosabb műveltségű tudósává avatta.

Ezután következett a gimnázium két osztállyal, amelyet az egri jezsuita gimnáziumban végzett el.

Ezt az Akadémia és az Egyetem követte. Ilyen típusú iskolákban is tanult Verseggy, de ez már tényleg nem tartozik a témámhoz.

A kisiskolás Verseggy tehát olyan korban járt iskolába, amikor még nem létezett a Ratio Educationis, a magyar közoktatás történetében igen nagy jelentőségű első állami tanterv, amely a 18. század második felének egyre gazdagodó természetrajz ismereteit szervesen illesztette tanrendjébe mind a felekezeti, mind az állami iskolákban. (Zárójelben jegyzem meg, hogy napjainkban hasonló forradalmi változások zajlanak az oktatási rendszerben: csak hogy a NAT a központi tanterv helyett a helyi pedagógiai programokat támogatja.)

Honnan tudhatott, és mit tudhatott Verseggy kora természettudományairól? Saját erőből, önműveléssel egészítette ki azokat az ismereteket, amelyeket tanáraitól hallott. Milyen szinten állt ekkor a biológia tudománya? Már 22 éve, 1735-ben megjelent a svéd természettudós, Linné főműve, a *Systema Naturae*. Ez könnyen áttekinthető, egységes beosztású rendszer, gyorsan elterjedt, és nagy jelentőségű volt a biológiai tudományok fejlődésében. Az ő rendszere még mesterséges volt, a fajokat is állandónak vélte (fixizmus), bár halála évében ez a hite megingott.

Most felsorolok időrendben néhány tudományos eseményt Verseggy korából, amelyekről ő elvileg hallhatott, tudhatott, majd két, számomra különösen fontosról részletesen is beszélek.

1757-ben a svájci *Albert von Haller* rámutat arra, hogy az izmok mozgását az idegek ingerlése váltja ki, az inger- és mozgásközpont pedig az agyban található.

1749-1788-ig *Buffon* Franciaországban kiadta a 44 kötetből álló *Természettudományi Enciklopédiát*. Ő tekinthető a biogeográfia megalapítójának. (Ez a tudományág, amely a növény- és állatfajok földrajzi elterjedését tanulmányozza.) *Buffon* tanítványai „közé tartozott *Lamarck*, akiről később beszélünk.

1777-ben a francia *Lavoisier* bebizonyítja az oxigén légszennyezésben betöltött szerepét.

1786-ban az itáliai *Luigi Galvani* megfigyeli, hogy az elektromosság hatására az izmok összehúzódnak.

1796-ban a brit *Edward Jenner* először alkalmazza a himlő elleni védőoltást.

1809-ben megjelenik *Lamarck*: *Az állatok filozófiája* című műve, amely az első nagy elmélet a fajok fejlődésére vonatkozóan.

1811-ben a brit *Charles Bell* felfedezi az agy elülső lebenye és a mozgató működés közötti kapcsolatot.

1821-ben a francia *Cuvier*, a paleontológia és az összehasonlító anatómia megalapozója kiadja hatalmas művét, az *Előadások a Föld átalakulásáról, kutatások a fosszilis csontleletekkel kapcsolatban* címűt.

Neki köszönhető a homológia és az analógia megkülönböztetése.

Homológia: strukturális azonosságból eredő anatómiai azonosság, pl.: emlős lába, madár szárnya.

Analógia: anatómiai hasonlóságok, amelyek a funkciók hasonlóságából adódnak, pl.: cápa uszonya és a fóka uszonya.

A fentiekben csak kiemeltem néhány fontos eseményt, amelyen kívül még sok-sok kisebb-nagyobb felfedezése volt a biológiának.

Verseygy kortársai közül kettővel részletesen foglalkozom.

Az egyik nagy kortárs, akinek a neve világhírű: *Lamarck*, 1744-től 1829-ig élt.

Mit is tudott *Lamarck*, mitől lett olyan híres? Tudta, hogy az élet mai képe szinte beláthatatlan hosszú fejlődéstörténeti eseménysor eredménye. Tudta, hogy az összetett szervezetek az egyszerűből alakultak ki, és ebben a fejlődésben a szervezet és a környezet kölcsönhatása és ellentmondása szerepet játszott. Számolt azzal, hogy az egyes szervek evolúciós tempója különböző. Fokozatosan ismerte fel, hogy a fejlődés sokirányú, összetett folyamat, amelynek nem célja, hanem eredménye az ember.

Lamarck az első evolúciós elmélet megteremtője. Több mint a 18. századi haladó gondolatok összegzője és a modern evolúciós iskola előfutára. Alapjában nagyon korszerű kérdéseket feszegetett, mint pl. az általános és speciális alkalmazkodás, az ökológiai egyensúly, az adaptív radiáció, vagy az etológiai tényezők evolúciós szerepe. Valami jelképes van abban, hogy az evolúció eszméje a 19. század hajnalán, 1800. május 11-én született. Ekkor először állapította meg *Lamarck*, hogy „a természet halad”. Félelmes csend övezte *Lamarck* evolúciós elméletét. Életében sohasem vitatkoztak róla tudományos fórumokon, nem ismertették, részletesen nem bírálták, nem magasztalták gondolatait. Látszólagos közönyben élt és alkotott.

1776-ban írta első botanikai művét, 1820-ban az emberről szólót. Ez alatt az idő alatt semmiféle tudományos ismertetést nem adtak róla. Mi a magyarázata ennek a tragikus némaságnak? Miért kellett egy évszázadot várni nagyságának felismerésére? *Lamarck* körül volt véve a fajok állandóságát hirdető esszencialistákkal, a teremtést hangsúlyozó kreacionistákkal, és *Cuvier* iskolájába tartozó katasztrófistákkal. Evolúciós felfogása tehát eleve népszerűtlen volt.

Párizsban a Szajna-parton a Természettudományi Múzeum mellett áll Lamarck szobra, talpazatán ezzel a felirattal: „Az utókor tisztelni fog, és megbosszul téged atyám.”

A néhány kiragadott példa is bizonyítja, hogy a 18. század második felében fellendülő természettudományos fejlődés nem került el a biológiát sem. Az oktatásba persze ez nem jutott át azonnal. Érthető, hogy a gyakorlatiasság és a hasznossági elv határozta meg a tanítandó anyagot a Ratio Educationis megjelenése után. Így került be a középiskolai tantervbe a természettan vagy a természetrajz és a mezőgazdaságtan is.

1778-ban már meg is jelent a kor legklasszikusabb tankönyve: *Pillet Mátyás: Elementa Historiae Naturalis*, amelyet magyar nyelven 1783-ban adtak ki a *Természet 3 osztályjának ismertetése* címen.

Verseghy pedig ekkor már nem járt iskolába, de mint széles látókörű, általánosan művelt tudós, bizonyára ismerte kora természettudományos eseményeit.

Felhasznált irodalom

1. Dr. Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei.
2. Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja.
3. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I-II.
4. Géczy Barnabás: Lamarck és Darwin
5. Gombocz Endre: A magyar botanika története
6. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon

Pécsi István: Verseghy és kora természettudományos világképe

Mivel Verseghy Ferenc 1757-től 1822-ig élt, ezért, ha Verseghy korának természettudományát szeretnénk megismerni, akkor igazából azt kell megvizsgáljunk, hogy a XVIII. század közepéig-végéig meddig jutottak el a természettudományok, legfőképpen a fizika.

A tudományok kezdetét a tudománytörténet igen sokszor az ókori görögöktől számítja, így van ez a mechanikával is. És bár már korábbi időkből is vannak ismereteink arról, hogy pl. a kínaiak, babiloniak folytattak csillagászati megfigyeléseket, a görögök már magyarázni is próbálták az égi világot. A püthagoreusok már az időszámításunk előtti V. században gömb alakúnak gondolták a Földet, az i.e. IV. században *Ekphantosz*, majd *Hérakleitosz* is állította, hogy a Föld forog a tengelye körül. Megjelenik a geocentrikus világkép, melynek legismertebb képviselője *Ptolemaiosz* és *Arisztotelész*. Segítségével tájékozódni tud az ember az égi világban. A mozgások vizsgálata során a görögök a mozgás okát keresték, csak a nyugalmat tekintették állapotnak. *Arkhimédész* a nyugvó testekkel, egyensúlyi helyzetekkel, azaz a sztatikával foglalkozott, és a tudományt a gyakorlati életben is fölhasználta.

A rómaiak, arabok használták a görög mechanikát, de nem fejlesztették tovább.

A középkorban Európában az egyház Arisztotelész tanait úgy fejlesztette tovább, hogy az illeszkedjék az egyházi tanításokhoz. A Galileit megelőző időkben is voltak néhányan, akik az arisztotelészi tanok némelyikét megkérdőjelezték, de ezek csak elszigetelt próbálkozások voltak. (*Bacon, Buridan, Cusanus, Leonardo.*)

A heliocentrikus világkép megalkotója *Kopernikusz*, műve saját korában nem keltett nagy feltűnést. Fél évszázaddal később *Kepler* és *Galilei* indítják meg a harcot a heliocentrikus világkép elismertetéséért. Kepler törvényei a bolygók mozgását írják le a napközéppontú rendszerben. *Galilei* sokat kísérletezik, jó néhány arisztotelészi elképzelést cáfol (a szabadon eső testek tömegüktől függetlenül egyformán esnek; nem a mozgásnak, hanem a mozgásállapot megváltozásának kell keresni az okát).

Galilei után, Galilei nyomán sokan foglalkoznak mechanikai kutatásokkal (*Descartes, Torricelli, Pascal, Guericke, Huygens*).

A nagy összefoglaló, továbbfejlesztő és újat alkotó *Newton*. Nevéhez kapcsolódik a tömegvonzás törvénye, a mechanika alaptörvényei, amelyek összekapcsolják az eddig külön úton haladó égi és földi mechanikát. A newtoni mechanika az alapja a mechanikus materializmusnak, és a Nagy Francia Enciklopédia is sokat köszönhet neki.

Verseghy is ismeri a newtoni mechanikát, sőt érti is. *A Teremtésről* című költeményében olvashatjuk:

Így igaz az: hogy az Ég s Földnek Fő Mestere mindent
számhoz, mértékhez, fonthoz szabdalva teremtett.
A szám és mérték nyomadékit láttuk az Égnek
rendéiben; most lássuk már a fontra-vevésnek
nyomdokit is, melly jaj! Mi hamar szemeinkbe tünendik,
hogy-ha kerengésit vizsgáljuk az égi tekéknek.
Mert ezek a testek sem az Ég bolygóra szegezve,
sem valamely más gyámoltól támasztva, szemenként
más-más ösvényben szabadon járkálnak az Égenn;
és még-is bizonyos rendhez, törvényhez, időhöz

szabják úttyaikat, s szerrel, noha szerte forognak.

Ezt mi egyéb tenné, ha nem a köz testi nehézség?
A minden testben lévő terh, mellyet Erőnek,
s megválasztásul Vonszónak mondani szoktunk?

Ezt az Erőt, mellynek munkálódását az Égnek
testeiben szintűgy, valamint a Földre kiszélljedt
alkotmányokban, az egészben szinte hasonképp
a 'mint részeibenn, a nagy s a morzsa tagokbann
egyformán látjuk, belső természeteképpen
nem tudgyuk mi legyen? Titok ő, mint léte valóság.
A'mit iránta tudunk, tsak ez egy: hogy mívi hatalma
olly renddel láttattya magát lankadni, mi-képpen
a Testek távól-léttének négyzeti nőnek.

Verseghy világosan leírja, persze a kor nyelvezetén, hogy a bolygók jól meghatározott törvények szerint mozognak. Ezek a törvények mennyiségi kapcsolatokat írnak le. A bolygók mozgását a gravitáció irányítja, amely nem csak a bolygók közt hat, hanem általános érvényű törvény, sőt a távolság négyzetével arányos. Ugyanebben a költeményben megemlíti *Verseghy* azokat a fizikusokat, akik az új világképért sokat tettek:

Ó, hát, Ti! Kik az Istenség titkába (szerentsés
kémléssel mívének örök törvényit időn-ként
újjuló jelenségekből majd egyre ki tudván)
olly mélyen bé-törtetek; ó GALILÉI, KOPERNIK,
nagy NEWTON! Legyetek tehetős segedelmeim akkor,
majd ha megírandom: mint ábrázolta Napunkat
a nagy ERŐ az Egek szörnyű térjére ki-szélljedt
zűrzavaros szerből...

Newton után már csak a nagy mű tökéletesítése volt hátra (*Euler, Laplace, D'Alembert*). És gyakorlatilag *Verseghy* korában a newtoni mechanika a tudományosan elfogadott elmélet (*Kísérlet Galilei-féle lejtővel*.)

A hőtannak is vannak ókori gyökerei, de ezek nem jelentősek. Igazából az első hőmérők elkészülte után tekinthetjük a hőtant a fizika önálló ágának. Az általunk ismert első hőmérőket *Galilei* és kortársai készítették, majd a fizikával foglalkozó tudósok később egyre tökéletesebb műszereket építettek: *Fahrenheit* 1710 körül, *Réaumur* 1730-ban, *Celsius* 1742-ben. 1760 körül *Balck* már megkülönbözteti a hőmérséklet és a hőmennyiség fogalmát. A technika fejlődése, a gőzmeghajtású szerkezetek elterjedése kiköveteli magának a hőtán fejlődését is. (*Watt* gőzgépének szabadalma 1769-ből való!) Lassan világossá válik a munka és a hő kapcsolata, és máris *Verseghy* korában, vagyunk. Tehát a ma ismert hőtannak csak a kezdeteit ismerhette a XVIII-XIX. század.

Mai tudásunk szerint a fénytannal a görögök foglalkoztak először az emberiség kultúrtörténete során. Leginkább a látás mibenléte érdekelte őket (*Platón, Arisztotelész, Euklidész*). Ismerték a fényvisszaverődés törvényeit, a síktükröket, gömbtükröket. Az arab orvos, *al-Kindi* a IX. században a szem vizsgálata során a fénytannal is foglalkozik. *Roger Bacon* a XIII. században foglalkozik a gömbtükrökkel, parabolatükrökkel, lencsékkel. *Leonardot* elsősorban a látás érdekelte, elméletét a sötétkamra-jelenségre építette. Azt gondolta, hogy a fény, a hang és a víz hullámok mind ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskednek. A XVI-XVII. század során fölfedezik a mikroszkópot (*Jansen*

1590.), elkészítik az első távcsöveket (*Lippershey, Adriaanszon, Kepler*). *Snellius* (1620.) és *Descartes* helyesen ismeri fel a törés törvényeit. *Huygens* a fényt hullámnak (1694.), *Newton* részecskének gondolja (1704.). *Newton* az, aki kísérletei során rájön arra, hogy a fehér fény színekre bontható, és ezzel gyakorlatilag megalapozta a színképelemzés tudományát. *Newton* tekintélye hátráltatta a fénytán további fejlődését, és csak a XVIII-XIX. század fordulóján jelennek meg *Newton* elmélete ellenében a fény hullámtermészetét hirdető elméletek (*Young, Fresnel*). Így *Verseghy* korában a mai geometriai optikát gyakorlatilag teljesen, a hullámoptikát viszont csak kezdeteiben ismerték.

Bár az elektromosság és mágnesség szó a görögöktől származik, az ókori görögök csak az alapkísérleteket ismerték. Leírások szerint a XIII. században arab orvosok a sebbe jutott vasszilánkot mágnessel távolították el. Ebben a században már ismerték a kétféle pólust, és tudták, hogy az azonos nemű pólusok taszítják, a külön-neműek vonzzák egymást. *Porta* és *Gilbert* a XVI-XVII. században a Föld mágneses mezejét vizsgálta. *Guericke* 1660-ban kétféle elektromosságot ismer. *Benjamin Franklin* a XVIII. század közepén rájön, hogy az elektromos szikra és a villám ugyanaz, közben felfedezi a villámhárítót (1753). Kialakul a töltés és feszültség fogalma (*Cavendish*). *Coulomb* már nagyon pontosan mér, *Newton* gravitációs törvényének mintájára megalkotja a *Coulomb-törvényt*. 1790-ben történik *Galvani* kísérlete a békacombbal, *Volta* az, aki a kísérletet helyesen értelmezi (1792.). Áramforrásokat (galvánelemeket) készítettek, és megindulhattak az elektromos árammal kapcsolatos kísérletek. *Verseghy* halálának idejében vizsgálta *Oersted* és *Seebeck* azt, hogy az elektromos áramnak mágneses hatása is van. Ennyit ismer *Verseghy* kora az elektromágnességből, de érdekes, hogy a XVIII. században a művelt körök kedvelték az elektromos kísérleteket.

Föltétlen meg kell említenünk a Nagy Francia Enciklopédiát, amelynek igen nagy hatása volt a felvilágosodás korára és a következő korokra is.

Végül csak címszavakban szeretnék szólni a XVIII. század magyar természettudósairól, akiknek munkássága alakította *Verseghy* korának természettudományos világnézetét:

Lipsitz Mihály (1703-1766.) jezsuita tanár (matematika, filozófia, teológia), a newtoni mechanika követője;

Segner János András (1704-1777.) fizikus, matematikus, csillagász, orvos;

Hatoani István (1718-1786.) orvos, fizikus, kémikus, matematikus, a debreceni kollégium professzora, Magyarországon ő tanított először kémiát;

Hell Miksa (1720-1792.) jezsuita csillagász, a bécsi csillagvizsgáló igazgatója, a kolozsvári, budai, egri, nagyszombati csillagvizsgáló építésének és felszerelésének irányítója;

Makó Pál (1723-1793.) jezsuita matematikus, fizikus, részt vett a *Ratio Educationis* (1777.) elkészítésében, az első newtoni szemléletű magyar fizika könyv szerzője;

Bucsányi Mátyás (1731-1796.) fizikus, Göttingában és Hamburgban tanított, főként az elektromossággal foglalkozott;

Kempelen Farkas (1734-1804.) mechanikus, feltaláló, a bécsi kancellária tanácsadója;

Szilágyi Márton (1748-1790.) a sárospataki kollégium fizika és matematika tanára, az első magyarországi fizika szertár létrehozója;

Varga Márton (1767-1818.) természettudós, nyelvművelő, első modern fizika könyvünk (A gyönyörű természet tudománya) szerzője.

Szurmay Ernő: A szolnoki Verseggy-műhely 25 éve

Előadásom címével pusztán arra a tényre szeretnék utalni, hogy a Verseggy-életművel való tudományos igényű, rendszeres és folyamatos foglalkozás Szolnokon valóban negyedszázada, 1972 őszén indult el. E megállapítás természetesen nem csökkenti azon helyi szerzők érdemeit, akik Négyesy László 1889-ben a Szolnoki gimnázium közös értesítőjében, majd a Szolnoki Híradó 1889 júliusi számában megjelent „*Verseggy Ferenc mint versújító*” tanulmánya óta önálló kiadványokban, folyóiratok és napilapok hasábjain örökítették meg Verseggy Ferencről vagy műveiről szóló gondolataikat. Ezekről korábbi konferenciáinkon részletesen is megemlékeztünk. Most csupán a Kisfaludi Sándor által szerkesztett és a költő születésének 200. évfordulójára megjelent *Verseggy Ferenc 1757-1822.* c. kötetre utalok vissza. E kiemelés arra kívánja a figyelmet felhívni, hogy ez volt az első olyan kiadvány, amely több neves tudós, irodalomtörténész Verseggy-tanulmányait egy kötetbe gyűjtve bocsátotta az olvasók rendelkezésére. S ebben kaptak helyet első ízben mellettük helyi szerzők is Kisfaludi Sándor és Kardosné Benke Irén személyében.

Nem minden előzmény nélkülinek tekinthető tehát az a munka, amely 1972-ben szintén a Megyei Könyvtár berkeiben indult meg. Az alkalmat ismét egy emlékezetes dátum, Verseggy halálának 150. évfordulója adta meg. A könyvtárból kiinduló eszmét, amelynek lényege egy, a Megyei Könyvtár vonzáskörében működő és a Verseggy-kutatás iránt elkötelezett munkaközösség életre hívása volt, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tizennyolcadik századi kutatócsoportja karolta fel. Csak a legigazibb tisztelet hangján említhetjük boldogult Tarnai Andor nevét, aki munkatársaival Szörényi Lászlóval, Bíró Ferencsel együtt nem sajnálta a fáradságot hónapokon át ismétlődő konzultációkon felkészíteni, a tudományos kutatómunka kötelező disciplináinak betartására nevelni szolnoki munkacsoportunk tagjait. Tarnai Andor segített az 1972. december 14-15-én megtartott tudományos ülés megszervezésében és előkészítésében, s ő vállalta az első In memoriam Verseggy Ferenc c. és az ülészakon elhangzott előadások szövegét tartalmazó kötet lektorálását is.

Munkacsoportunk ekkor már olyan eredményeket tudott felmutatni, mint az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* magyar fordítása első füzetének, valamint a *Rövid értekezések a musikáról* c. Verseggy műve hasonló kiadásának megjelentetése. A tudományos ülésen a központi előadókon kívül pedig kis közösségünk öt tagja számolhatott be kutatásainak eredményéről. Jelen voltak ott fordító munkaközösségünk tagjai is, akik Szörényi László lelkiismeretes és mindenkor segítőkész lektorálásával hét éven át sziszifuszi munkát végeztek a hatalmas Verseggy-mű latinról magyarra történő átültetésével. Amikor megbecsüléssel és őszinte örömmel van alkalmam kutatócsoportunk egykori és későbbi tagjaiból Borok Imrét, Győri Gyulát, Kaposvári Gyulát, Kardos Józsefnét, Notheisz Jánost, Pápay Lászlónét, Rékasy Ildikót s a legifjabb nemzedék holnap nyilvánosság elé lépő tagjait körünkben köszönteni, s tisztelettel emlékezni Barta Lászlónéra, Lukácsi Hubánéra és a betegsége miatt távolmaradt Imre Istvánra, megrendült szívvel gondolok mindazokra, akik már nem lehetnek közöttünk. Javaslom, egy néma percre hajtsunk fejet Tarnai Andor professzor, valamint Kovács Ferenc és Száz Kázmér kedves barátaink és néhai munkatársaink emléke előtt.

Eredeti témánkhöz visszatérve munkaközösségünk az első tudományos ülés sikerén felbuzdulva elhatározta, hogy e konferenciát az évfordulóhoz kapcsolódva ötévenként megrendezi. A következő megemlékezést, amelynek főelőadója a

tragikusan korán elhunyt Julow Viktor volt, csak szűk körben tudtuk lebonyolítani. A december 1-jére tervezett ülésre a hatalmas hóvihár miatt csak négyórás késéssel érkezett meg a debreceni gyors.

További emléküléseinkhez sikerült megnyernünk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság támogatását. Így került sor 1982. december 3-án a Nagy Miklós elnökletével megtartott s immár jelentős tömeget vonzó konferenciára, amelynek előadói ill. résztvevői között ott volt későbbi üléseinken is rendszeresen szereplő Szörényi László, Margócsy István, Bíró Ferenc is.

Ekkorára érett meg az a gondolat, hogy az ötévenként ismétlődő tudományos ülésekre egy-egy Verseghy-mű megjelentetésével gazdagítsuk a Verseghy-irodalmat. Verseghy Ferenc kiadatlan írásainak első kötete került 1982-ben a résztvevők tarsolyába. A konferenciához kapcsolódó kis könyvkiállításon tekinthették meg a látogatók az *Analyticae* kumulált kötetét. Az addig füzetekben megjelent anyag kiadásához ugyanis Marczali László akkori miniszterhelyettes jóvoltából az MM 80.000 forinttal járult hozzá.

Az 1987. évi Verseghy-emlékülést összekapcsoltuk az Anyanyelv hete országos megnyitójával, amelynek akkor – március 27-28-án – városunk adott otthont. Az ünnepre rangos kiadvány is napvilágot látott. Fried István válogatásában a *kiadatlan írások* 3. kötete. (A 2. még *Deme Zoltán* gyűjtésében 1982-ben jelent meg), az *Értekezés a szentírás magyar fordításáról* valamint a *Levelek és vitairatok a bibliafordítás új, javított kiadásáról*. E két utóbbi Szörényi László közreműködésével.

Az 1992-ben esedékes konferencia betegségem miatt egy évet csúszott. Így 1993. november 12-13-án ült össze rangos tudósok és helyi előadók együttműködésével az emlékülés. Miként az 1987. évi előadások az alkalomhoz illően Verseghy nyelvészeti, nyelvművelő munkásságával foglalkoztak, így az 1993-as tanulmányok Verseghy és a magyar polgárosodás kezdetei fogalomkörben mozogtak. Ezt a tendenciát folytatjuk mostani tanácskozásunkon is, amikor *Verseghy és kora* áll vizsgálódásaink központjában.

Emlékülésünk új vonása volt és maradt a középiskolai ifjúság bevonása nyelvhelyességi, kortörténeti ül. műelemző dolgozatok készíttetésével.

Az 1993. évi tudományos ülés idején már előrehaladt stádiumban volt a *Verseghy-bibliográfia* elkészítése. E jelentős munka első részét tudtuk akkor a résztvevők kezébe adni. Azóta természetesen forgatható a teljes bibliográfia is.

Munkaközösségünk életében jelentős esemény volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tagozatának ünnepélyes keretek között történt megalakulása még 1993. tavaszán. Ettől kezdve munkánk a tagozat szervezésében folyt. Segített bennünket a 93. évi ülészakalmával új életre keltett Verseghy Kör, amelynek tevékenységében fontos helyet foglal el Verseghy kultuszának ápolása.

Ennek az összefogásnak a jegyében emlékeztünk meg gazdag programmal 1995-ben a magyar jakobinus mozgalom 200. évfordulójáról, s adhattuk ki a következő évben – kibővült támogatói körnek köszönhetően – munkacsoportunk régi tagjának, Deme Zoltánnak a válogatásában a népszerű Verseghy-antológiát „*A korán jött ember*” címmel.

Ha már az összefogást szóba hoztam, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy minden rendezvényünk sikerét más közművelődési intézményekkel, társadalmi szervezetekkel, egyesületekkel való együttműködésnek is köszönhetjük. A Megyei Könyvtáron s a már említett Verseghy Körön kívül a Verseghy Ferenc Gimnáziumban, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban, a Damjanich János Múzeumban, esetenként a Városi Könyvtárban és a Megyei Pedagógiai Intézetben mindig céljainkat értő és támogató partnerekre találtunk. Külön is ki kell emelnem a Megyei Könyvtár

szakdolgozóinak, adminisztratív-pénzügyi és technikai munkatársainak nélkülözhetetlen segítségét, a mindenkori könyvtárvezetés áldozatvállalását.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Versegly Ferenc szülővárosának régi és új vezető testületei, a Megyei Önkormányzat erkölcsi és anyagi támogatása nélkül roppant nehéz lett volna mindazt megvalósítani, amelyről az eddigiekben szóltam.

Utóbbi megállapításaim vonatkoznak a tudományos üléseken elhangzott előadások anyagát tartalmazó és „*In memoriam Versegly Ferenc*” címmel összeszerkesztett eddig megjelent négy kötetére is. Túlzás nélkül állíthatom, hogy az ezekben fellelhető ismeretanyag jelentős mértékben megkönnyíti egy újabb, korszerűbb Versegly-monográfia megírását.

Jól tudom, hogy a szolnoki Versegly-műhely negyedszázad alatt végzett munkája nem ércnél maradandóbb alkotás. Remélem mégis, hogy aprócska nyomot talán hagy maga után a magyar irodalom és nyelvtudomány mindig gazdagon termő talaján.

Bevezető	3
Debreczeni Attila: Verseggy és az irodalmi megújulás	5
Fried István: Verseggy Ferenc prózafordulata	10
Notheisz János: A Verseggy-líra néhány problémája.....	19
Margócsy István: Kazinczy és a magyar Aglája	29
Éder Zoltán: Verseggy nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák.....	36
Wéber Antal: Verseggy és kora dalköltészete	47
Dr. Szabó Károlyné: Történelemtanítás Verseggy Ferenc korában	52
Borosné Szlávik Mária: A biológia tudománya Verseggy korában.....	56
Pécsi István: Verseggy és kora természettudományos világképe.....	59
Szurmay Ernő: A szolnoki Verseggy-műhely 25 éve.....	62